

EDITO

Paule Verbruggen, De historicus als spelbreker p. 2

BIJDRAGEN

Stephanie Vandenberghe, De propaganda-film van de krant
Vooruit: kritische beeldanalyse van een filmhistorisch curiosum
van Paul-Gustave Van Hecke p. 5

Willem Dedobbeleer, Edward Anseele en het activisme p. 23

Olivier Boehme, De eeuwige transfer?
Historische kanttekeningen bij een actueel debat p. 39

OPGEMERKT

Sofie De Caigny, Bouwen aan een nieuwe thuis.
Wooncultuur in Vlaanderen tijdens het interbellum.
Proefschrift Geschiedenis van Sofie De Caigny,
K.U.Leuven, 2007 p. 49

Brigitte De Mulder, Een schat op zolder:
het portret van Jan De Ridder (Gent, 1822-1890) p. 55

BRONNEN

Maarten Savels, De zolders van het Textielhuis te Roeselare:
een greep uit de West-Vlaamse syndicale archieven p. 65

PETITE HISTOIRE

Donald Weber, Autostrades in de lucht... en dwars door Gent p. 71

KRONIEK

Leen Van Dijck, Het Letterenhuis: 75 jaar oud.
Van Consciencemuseum tot archief voor het
Vlaamse literaire erfgoed p. 74

RECENSIES

Monika Triest, ANNE MORELLI, Rubino, l'anarchiste italien
qui tenta d'assassiner Léopold II p. 76

Ophelia Ongena, GREGORY VERCAUTEREN, In naam van de
sociale vooruitgang. De rol van de overheid in het sociaal
overleg in België (1944-1981) p. 79

Thijs Van de Graaf, RIK COOLSAET, De geschiedenis van de
wereld van morgen p. 84

2008/2

Driemaandelijks tijdschrift

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw (Bagattenstraat 174, 9000 Gent) verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet Verwerking Persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Wouter Steenhaut, directeur van Amsab-ISG.

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

UITGEVER

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis

Directeur: Wouter Steenhaut

Voorzitter: Frank Beke

REDACTIE

Hoofredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry, Paule Verbruggen

Correcties: Pascale Welvaert

Kernredactie: Herman Balthazar, Rita Calcoen, Piet Creve, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier, Luc Peiren, Ludwine Soubry, Wouter Steenhaut, Geert Van Goethem, Paule Verbruggen, Donald Weber

Redactieraad: Hendrik Defoort (Gent Cultuurstad), Gita Deneckere (UGent), Henk De Smaele (UA), Maria De Waele (STAM), Marc Jacobs (FARO), Florence Loriaux (CARHOP), Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (K.U.Leuven), Bob Reinalda (Radboud Universiteit Nijmegen), Marc Reynebeau (De Standaard), Sven Steffens (Gemeentelijk Museum Sint-Jans-Molenbeek), Patricia Van den Eeckhout (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Maarten Van Ginderachter (UA), Guy Vanthemsche (VUB), Christophe Verbruggen (UGent)

REDACTIEADRES

Paule Verbruggen, Bagattenstraat 174, 9000 Gent

[T] +32 (0)9 224 00 79 - [F] +32 (0)9 233 67 11

[E] broodenrozen@amsab.be

VORMGEVING

Patricia Rau

DIGITALE BEELDBEWERKING

Geert Bonne

ILLUSTRATIES

Olivier Boehme, Rita Calcoen, Lieve Cosyns, Sophie De Caigny, Willem Dedobbeleer, Brigitte De Mulder, Annie Geyssens, Renilde Kerstens, Hendrik Ollivier, Maarten Savels, Ludwine Soubry, Annie Van Speybroeck, Donald Weber

DRUK:

New Goff, Kaleweg 5 - 9030 Mariakerke (Gent)

ADVERTENTIES:

broodenrozen@amsab.be

DE HISTORICUS ALS SPELBREKER

In dit nummer weer een gevarieerd aanbod. Een beeldanalyse van de propagandafilm *Dagblad Vooruit* van Paul-Gustave Van Hecke, een bijdrage over de houding van Edward Anseele in de Vlaamse kwestie tijdens WO I en enkele interessante historische kanttekeningen bij het heel actuele transferdebat in België.

Voorts de voorstelling van een proefschrift over de Vlaamse wooncultuur tijdens het interbellum, het verhaal achter het verloren gewaande schilderij van Jan De Ridder, een greep uit de West-Vlaamse syndicale archieven, een geestige *Petite Histoire* over een plan uit de jaren 1930 om 850 km 'autostrades in de lucht' te bouwen, de 75e verjaardag van het AMVC-Letterenhuis – *il faut le faire* – en enkele recensies.

In het besef dat onze opdracht als Instituut voor Sociale Geschiedenis relatief is én zinvol. Niet alleen wegens de bronnen die we onverdroten verzamelen en verwerken, maar ook om de inzichten die we, onder meer via dit tijdschrift, brengen. Niet dat we onze rol daarin overschatten. Olivier Boehme verwoordt het raak in zijn bijdrage: *"Er zijn niet veel historici meer te vinden die geloven dat ze met hun onderzoeksresultaten ook maar richtinggevend kunnen zijn – zo ze dat al willen – voor actuele maatschappelijke debatten. Wel kunnen ze het lang niet evidente karakter van de schijnbaar klare en op realiteit gestoelde concepten, waarmee bij het spreken over tal van maatschappelijke thema's voortdurend wordt gegoocheld, aantonen."* En hij besluit: *"De historicus is de spelbreker van dienst die al te comfortabele duidelijkheid aan diggelen slaat."*

Alleen, voor die inzichten steunen we vooral op de academische wereld. En academici focussen steeds meer op A1-tijdschriften, want artikels in die hoogstaande wetenschappelijke bladen gelden als hét belangrijkste criterium om een carrière uit te bouwen binnen de universiteit. Vermits er in België slechts één A1-tijdschrift voor geschiedenis bestaat (namelijk het Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis), publiceren meer en meer Belgische historici in buitenlandse tijdschriften.

Dat zij zich internationaal profileren in deze geglobaliseerde wereld is evident en lovenswaardig, en het is ook niet zo dat wij op droog brood zitten. De scripties van jonge afgestudeerden bieden verrassende en boeiende invalshoeken en voor de andere rubrieken hebben we meer dan stof genoeg. Maar ons leespubliek is zeker ook geïnteresseerd in de bevindingen van ervaren onderzoekers.

Om een beroemd confrater te parafraseren, weliswaar in een andere context: historici moeten Vlaming zijn om wereldburger te worden.

Paule Verbruggen

Stephanie Vandenberghe,
licentiate Germaanse
talen (UGent) en
cultuurwetenschappen
(VUB)

De propaganda-film van de krant Vooruit: kritische beeldanalyse van een filmhistorisch curiosum van Paul-Gustave Van Hecke

Op welke manier hebben de artistieke carrière van Paul-Gustave Van Hecke en zijn positie als voorvechter van de avant-gardekunst hun stempel gedrukt op de regie van de propaganda-film van de krant 'Vooruit'? Het antwoord hierop komt in dit artikel aan bod. Aan de hand van een vergelijkend onderzoek naar zijn uitingen als kunst- en filmrecensent en uitgever van het avant-gartetijdschrift 'Variétés' en de filmische weerslag daarvan, worden zijn belangrijkste inspiratiebronnen in kaart gebracht. Hoe zijn voorliefde voor contemporaine kunst, zijn kennis van de Franse en Duitse avant-gardefilm uit de jaren 1920 en vooral zijn interesse voor de vernieuwende montagetechnieken van de Russische formalisten de beeldvorming van zijn kortfilm op indrukwekkende wijze hebben beïnvloed.

Inleiding

De hier besproken kortfilm van de krant *Vooruit* is een propagandistische documentaire waarin het reilen en zeilen van de krant wordt weergegeven en aan de brede lezerskring voorgesteld. De film begint met de morgenstond en het rond-dragen van de kranten en eindigt pas wanneer de nieuwe editie, laat op de avond, is afgewerkt en van de persen rolt. Om het artikel enigszins te kunnen volgen, vindt u hieronder een gedetailleerde beschrijving van de film.

De film begint met verschillende shots van een nog slapende stad in de vroege morgen. We krijgen zowel arbeiderswijken, fabrieksschoorstenen, als het centrum van Gent met zijn drie torens, de haven en een waterweg te zien. Met uitzondering van een kleine rimpeling op het water is alles volkomen bewegingloos en stil. Plots

De filmploeg Visie tijdens de opnames van *Dagblad Vooruit*, v.l.n.r.: cameraman Jo De Haas, regie-assistent (en later ook volksvertegenwoordiger) Amédée De Keuleneir en Paul-Gustave Van Hecke

raken de eerste zonnestralen het wateroppervlak en een aantal vroege vogels verschijnen op straat. Gent wordt wakker: enkele krantenjongens beginnen aan hun ronde, de etalages worden opengesteld en iedereen kijkt vol verwachting uit naar de krant. De muziek zwelt aan en de beelden lopen over van bedrijvigheid. Talloze krantenboeren wachten op hun pak kranten om rond te dragen. Ze vertrekken gezamenlijk uit het depot van de *Vooruit* en bezorgen de gretige wachtenden hun krant. Hierna tonen een aantal scènes waar en door wie de krant zoal gelezen wordt: niet alleen in het gezin, maar ook op de werkvloer, door gepensioneerden en werklozen, en in de kazerne. Tegelijkertijd komen de verschillende magazines en bijlagen van de krant, zoals *ABC - Geïllustreerd Weekblad*, *Het Filmleven*, *Sportecho*, *Voor vrouw en kind* en *Het Geestesleven*, in beeld. Een aantal artikels wordt luidop gelezen en de commentaarstem wijst herhaalde malen op het belang van deze socialistische krant, op het gedachtegoed ervan dat cruciaal is in een maatschappij waar duizenden werklozen dagelijks wachten voor de stempelokalen en waar de kapitalistische geldwolven misbruik maken van de situatie. Het ritme van de muziek versnelt hierop nog meer en we zien hoe de werkdag vordert. Mannen en vrouwen stappen gezwind door de fabriekspoort met de krant *Vooruit* in de hand. Hierna wordt een blik geworpen op de boekhandel van *Vooruit* en een aantal medewerkers komen in beeld: de administratieve bedienden, de directeur van de krant in zijn kantoor, redactieleden aan hun bureau, de illustrator, de verzendingsdienst en ook een rij mensen die een annonce willen plaatsen. Een Brussels redacteur, de sportredactie, reportagemakers en parlementaire, syndicale en partijberichtgevers, worden gefilmd terwijl ze aan het werk zijn. Aan de hand van een toespraak van Edward Anseele wordt ten slotte aangetoond dat de journalisten van *Vooruit* altijd op de eerste rij staan om hun artikels te kunnen schrijven. Vervolgens wordt uitgebreid getoond hoe die artikels tot stand komen. We zien hoe de notities van de journalisten worden overgetypt, hoe de zetters te werk gaan en hoe de krant van de rotatiepersen komt. Nog eens komen de verschillende tijdschriften van de krant in beeld: *Koekoek*, *Radiobode* en *ABC*. De film wordt afgesloten met een toespraak van de directeur, Gust Balthazar. Hij is blij met het grote succes van de krant en legt uit waarom het dagblad gekocht en gelezen moet worden. De film eindigt met een laatste oproep om *Vooruit* te lezen.

Kortfilm Dagblad Vooruit in een notendop

Met de ontsluiting van het socialistisch filmarchief in het vooruitzicht kreeg ik vorig jaar als studente cultuurwetenschappen, optie film- en beeldcultuur, de opdracht om tijdens mijn stage in Amsab-ISG een uitvoerige filmanalyse te maken van een propagandafilm voor de krant *Vooruit*. Tijdens een eerste kennismaking met mijn toekomstige collega's werd mij enthousiast medegedeeld dat het een kortfilm uit 1933 betrof, geregisseerd door niemand minder dan Paul-Gustave Van Hecke. Ik kende die naam toen maar vaag, wat meteen verklaart waarom ik aanvankelijk sceptisch stond ten opzichte van de filmhistorische waarde van dit zoge-

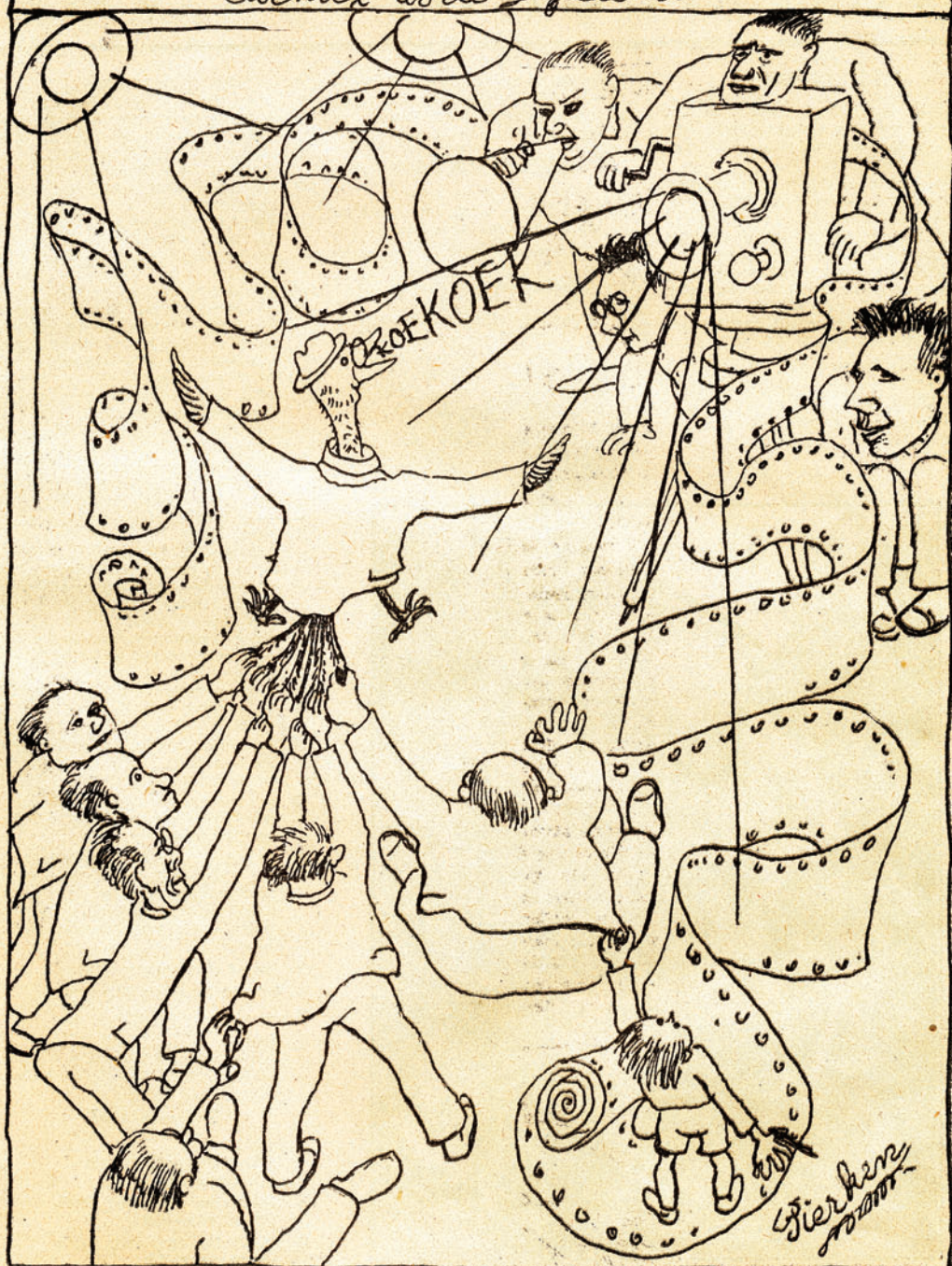
De fotografie van de film is geenszins conventioneel: personages worden bijvoorbeeld dikwijls op de rug opgenomen

naamde kleinood. Een kritische beschouwing later moest ik afstappen van mijn voorbarig en ongegrond oordeel. De propagandafilm van *Vooruit* is niet alleen een van de verborgen schatten van Amsab-ISG, maar ook een onbetwistbaar pareltje van de 'Vlaamse cinema'. Van Hecke heeft 75 jaar geleden een kunstwerkje afgeleverd dat zijn tijd ver 'vooruit' was. Het filmpje is namelijk geïnspireerd op een aantal van de belangrijkste alternatieve filmstromingen uit die periode en kan als een toonbeeld van de toenmalige artistieke cinema beschouwd worden. Van Hecke negeerde de populaire mainstreamfilms en richtte zijn blik op films gemaakt buiten de conventionele normen. De invloed van Russische montagetechnieken en Franse en Duitse avant-gardefilms uit de jaren 1920 is zodoende onmiskenbaar terug te vinden in zijn werk. Daarenboven hebben ook de contemporaine modernistische kunst en fotografie een duidelijke stempel op de cinematografie van de film nagelaten. Hij verwijst dus op indrukwekkende wijze naar een stukje filmgeschiedenis en is bovendien een ode aan de kunst die Van Hecke zijn hele leven lang heeft verdedigd.

Opdat u de cinematografische waarde van deze propagandafilm enigszins zou kunnen inschatten, wil ik hier uitweiden over de indrukwekkende manier waarop Paul-Gustave Van Hecke de contemporaine kunst, fotografie en cinema in zijn beelden heeft geïntegreerd. Zijn rol van voorvechter van de modernistische kunst heeft de cinematografie van de kortfilm ongetwijfeld beïnvloed, maar ook zijn hoedanigheid van redacteur van *Variétés* en *Het Filmleven* mag allerm minst onderschat worden. In deze en gelijkaardige literaire uitingen kwamen immers zijn kunstzinnige aspiraties ten volle tot hun recht en ze zijn de voorafspiegeling van datgene wat de propagandafilm van *Vooruit* uiteindelijk kenmerkt. Alvorens ik mijn exaltatie over de film beargumenteer, zal ik aantonen hoe de carrière van Van Hecke de basis vormt van de artistieke invloeden die de kortfilm rijk is. Vervolgens zal ik aan de hand van een beeldanalyse nagaan hoe deze invloeden aangewend werden.

Met mijn Album
Crocoek word gefieerd

Paul-Gustave Van Hecke als bezieler van de film

Toen Paul-Gustave Van Hecke eind jaren 1920 werd aangenomen als recensent bij de krant *Vooruit* had hij reeds een bijzonder succesvolle carrière als auteur, kunstcriticus, redacteur en galeriehouder achter de rug. Hij was op jonge leeftijd immers al gefascineerd geraakt door alles wat de kunstwereld te bieden had en zou een belangrijke rol blijven spelen in de promotie van contemporaine kunst in België. Vanaf 1923 ging zijn aandacht volledig naar de kunstkritiek en de journalistiek en naar het verdedigen van de belangen van moderne kunstenaars. Zijn promotie van het expressionisme en het surrealisme, twee kunststromingen die toen nog niet echt aanvaard werden, is bepalend geweest. Toen hij in 1927 andermaal een galerie opende, besteedde hij dan ook vooral aandacht aan de kunstwerken die door deze scholen waren voortgebracht en de bezoekers konden er ook een indrukwekkende collectie avant-gardefoto's bekijken. Deze galerie, bekend onder de naam L'Époque, bleef slechts enkele jaren bestaan. Van Hecke werd dan hoofdredacteur van het magazine *Variétés* waarin hij zijn passie voor kunst, alternatieve film en fotografie kon uitleven en een wereld scheppen waarin de cinematografie van de hier besproken kortfilm haar voedingsbodem vond. Het Brusselse magazine, dat tussen mei 1928 en april 1930 maandelijks werd uitgegeven in themagebonden edities, stond namelijk garant voor een onuitputtelijke rijkdom aan kunstbeschouwingen omtrent film en fotografie. Dit was evenwel niet de enige verdienste van het veelzijdige vernieuwende blad. Het bracht het kunstminnend publiek in contact met vrijwel alles wat toen modern was en behandelde vol geestdrift de belangrijkste thema's die de avant-garde aangingen. Een scala van maatschappelijke en culturele onderwerpen passeerden op die manier de revue. Hele katernen met foto's en reproducties van schilderijen illustreerden de glossy pagina's. *Variétés* lijkt vandaag dus wel een bloemlezing van de belangrijkste vernieuwende fotografen en avant-gardekunstenaars uit de jaren 1920 en zoals met zijn galerie leverde Van Hecke met zijn tijdschrift wederom een belangrijke bijdrage aan de erkenning van de surrealistische en expressionistische kunst.

Variétés als voornaamste inspiratiebron voor de propagandafilm van Vooruit

Hoewel het in *Variétés* om veel meer ging dan avant-gardekunst, kan toch niet ontkend worden dat vooral de experimentele fotografie en artistieke film een waardevolle invloed hebben uitgeoefend op de cameravoering (de stijl van filmen) van de kortfilm. Bepaalde beelden eruit lijken een directe afdruk van de foto's waarmee het tijdschrift maandelijks werd verlucht; talloze shots zijn terug te voeren tot het beeldmateriaal dat Van Hecke eerder in *Variétés* had gepubliceerd. Een aanzienlijk deel van deze beelden is overigens afkomstig uit het werk van

Uit het album van Pierken, wekelijkse strip van Frits Van den Berghe in Koekoek. De kunstenaar behoorde tot de intieme vriendenkring van P.-G. Van Hecke en werkte als illustrator bij Vooruit.

befaamde fotografen als Germaine Krull, Man Ray, Eugène Atget, Berenice Abbott, Maurice Tabard, Aenne Biermann en Cami en Sasha Stone. De fotokaternen waren derhalve veelzijdig en uniek, mede doordat de reclame-, portret-, mode-, documentaire, reportage-, en kunstfotografie in deze bloemlezing van de contemporaine fotografie naast elkaar werden gebruikt. Op die manier slaagde *Variétés* er dan ook in zich te onderscheiden van de andere modernistische magazines in België en konden Van Hecke en zijn ploeg zich profileren als toonaangevende kenners op het gebied van de fotografie. Hun invloed drong diep door en bracht Van Hecke er ten slotte toe om de moderne fotografie een forum te bezorgen met de kortfilm *Dagblad Vooruit*. Bij de regie ervan baseerde hij zich evenwel niet uitsluitend op deze fotoselecties. Hij liet zich evenzeer beïnvloeden door de veelbesproken bijdragen over contemporaine cinema in *Variétés*. Film en filmkritiek verschenen in vrijwel alle edities ervan, evenals literaire bijdragen van bekende regisseurs, beelden uit de filmwereld en diverse filmrecensies als steevaste afsluiter. In deze recensies werd aandacht besteed aan de Russische montagefilms en de Duitse avant-garde, maar

De onconventionele en originele camerastandpunten worden ontleend aan de moderne fotografie

ook de alternatieve films uit Hollywood kwamen aan de beurt. Het tiende exemplaar van de eerste jaargang van *Variétés*, gewijd aan het filmmedium, illustreert dit treffend: de foto's van de Russische avant-gardekunstenaar Eisenstein en van de Duitse experimentelen Lubitsch, Murnau en Lang staan er naast die van voorname Hollywoodregisseurs zoals Chaplin, Von Stroheim, Griffith en Vidor. Ook de Franse avant-garderegisseurs Clair en Epstein worden in deze eregalerij vernoemd. Van de artistieke cineasten uit de Lage Landen kreeg enkel Joris Ivens een forum en zoals in meerdere uitgaven van het tijdschrift, werd aandacht besteed aan stills, foto's van bepaalde scènes uit films. In de twee jaargangen van *Variétés* stonden onder andere foto's uit de expressionistische films van Murnau en Lang – waaronder *Metropolis* – en uit de experimentele werken van Eisenstein, Pudovkin en Dovzhenko. In het allerlaatste nummer was Van Hecke vol lof over de Duitse en

Russische cameravoering. Deze hebben zijn blik op de dingen onmiskenbaar beïnvloed en dat is duidelijk te zien in de beeldvorming van de propaganda-film van *Vooruit*. Bij deze krant zou hij, als redacteur van de bijlagen *Het Filmleven* en *Het Geestesleven*, zijn laatste stappen zetten naar zijn eerste regie-ervaring.

Het Geestesleven en Het Filmleven, de laatste rechte lijn naar de genese van de Vooruit-film

Toen *Variétés* failliet ging, kon Van Hecke aan de slag als redacteur bij *Vooruit*. Dankzij deze job kreeg hij opnieuw de kans zich bezig te houden met zijn culturele passies en al gauw wierp hij dan ook zijn hele gewicht in de schaal om de koers van de krant mee te bepalen en ze te spijsen met kunst en literatuur. Onder leiding van de nieuwe hoofdredacteur, Gust Balthazar, was *Vooruit* ondertussen uitgegroeid tot een kwaliteitsvolle en ‘moderne’ krant, maar een van zijn belangrijkste vernieuwingen kwam er pas toen hij nieuwe, talentvolle medewerkers aannam die zouden zorgen voor luchtiger artikels en originele rubrieken. Onder hen bevond zich Van Hecke die, als voorvechter van de avant-garde en als ware kunstkenner, de uitgelezen persoon bleek om de culturele pagina’s voor zijn rekening te nemen. In 1931 werd hij redacteur van *Het Filmleven*, “een verrassend moderne themapagina voor de artistieke film” en vanaf 1933 verscheen, onder zijn gedreven leiding, de cultuurrubriek *Het Geestesleven*. Deze rubriek verschafte Van Hecke vooral de mogelijkheid om zich opnieuw te verdiepen in de avant-gardekunst, terwijl *Het Filmleven* hem toeliet zijn interesse voor film verder uit te diepen. Voor zijn artikels liet hij zich dan ook graag inspireren door de regisseurs en filmstromingen die hij reeds in *Variétés* had besproken. Hij had weer aandacht voor de Russische cineasten en hun vernieuwende montagetechnieken, voor de fotografie van Joris Ivens en voor cineasten als Cocteau, Clair, Murnau, Buñuel en Chaplin. Hoewel hij duidelijk zijn favorieten had, bestudeerde hij sowieso de innovatieve films die de geschiedenis van de wereldcinema uiteindelijk zouden bepalen.

In zijn hoedanigheid van recensent voor *Het Filmleven* kwam Van Hecke ook in contact met de jonge Nederlandse filmassociatie Visie. Haar eerste film, *Fakkeltang*, was een propaganda-film waarin de Russische montagetechnieken veelvuldig waren aangewend. De aparte beeldcomposities, montage en dramaturgie bepaalden het ritme van dit typische avant-gardewerk en de speelfilm werd, gezien de thematiek, vooral in socialistische milieus een groot succes. In de filmbijlage van de krant verscheen op 28 juli 1933 alvast een lovende recensie van Van Hecke. Hij was duidelijk onder de indruk van de originele fotografie en kwam daardoor wellicht op het lumineuze idee om samen met de medewerkers van Visie een propaganda-film te maken over *Vooruit*. Het voorstel werd op de redactie blijkbaar meteen op gejuich onthaald, want kort nadat hij kennis had gemaakt met de filmassociatie, werden de lezers al op de hoogte gebracht van het plan.

Aanleiding voor de propagandafilm was ongetwijfeld de vijftigste verjaardag van het dagblad. De redactie was verhuisd naar de nieuwe gebouwen in de Sint-Pieters-nieuwstraat en besloot een groots feest te organiseren voor haar lezers, met als kers op de taart de film over het reilen en zeilen van de krant. Van Hecke was vanzelfsprekend de aangewezen persoon voor deze taak en in de kortfilm zouden dan ook veel van de kunstuitingen, die hem in de loop van zijn carrière telkens hadden begeistert, te zien zijn. De invloed van de Russische montagetechnieken en van de modernistische fotografie is onmiskenbaar, maar ook de stadssymfonieën van de Franse en Duitse avant-garde eind jaren 1920 hebben de structuur van Van Heckes film in een bepaalde richting geduwd. Hieronder volgt een gedetailleerde beeldanalyse, maar eerst ga ik na op welke wijze het Russisch formalisme Van Hecke beïnvloed heeft.

Opkomst en kenmerken van het Russisch formalisme, montage als kunstvorm

Rusland kende voor de Oktoberrevolutie reeds een bloeiende en vernieuwende filmproductie. Grote namen als Yevgeni Bauer en Yakov Protazanov maakten er tijdens de beginjaren van het filmmedium verschillende meesterwerken die nog altijd ontzag wekken. Het duurde echter tot het volgende decennium vooraleer het land zijn belangrijkste en meest invloedrijke bijdrage tot de filmgeschiedenis leverde. Hoewel er in de jaren 1920 over de hele wereld dissidente filmbewegingen op gang kwamen om hun onvrede te uiten over de Amerikaanse filmindustrie, waren het vooral filmmakers van de pas opgerichte Sovjet-Unie die zich afzetten tegen de mainstreamfilm. Ze vonden de industriële hollywoodfilms politiek conservatief en de montage ervan te burgerlijk en bijgevolg ontstond er een nieuwe manier van filmmaken. De nadruk kwam daarbij vooral te liggen op de technische aspecten van de film en sommige regisseurs begonnen steeds meer aandacht aan de montage te besteden.

Onder invloed van de cineast Lev Koelesjov raakte een groep jonge, marxistische filmmakers gefascineerd door het vermogen van de montage om een intellectuele respons aan de kijkers te ontlokken. Koelesjov had bij het monteren van zijn eerste kortfilm toevallig de kracht van de montage ontdekt en via artikels en workshops in de staatsfilmschool van Moskou, was hij er al vlug in geslaagd om zijn opvattingen omtrent het belang van de montage te verspreiden. Een groot aantal van de belangrijkste figuren uit de Russische filmgeschiedenis woonde zijn lessen bij en zijn inzichten over montagetechnieken werden bijgevolg in grote mate en met heel wat succes toegepast. Als aanhanger van het Russisch formalisme stelde Koelesjov dat de essentie van de cinema in de creativiteit van de regisseur als kunstenaar ligt. Om een film te maken moest de cineast van de ongeordende en verspreide

De haven. Foto van Germaine Krull

Een bijzonder mooi staaltje van ritmische montage in de film is de sequentie met beelden van arbeid(st)ers die naar de fabriek stappen, afgewisseld met beelden van een fabrieksfluit. Dit fragment kan u bekijken op <http://www.amsab.be/beeldengeluid>

filmfragmenten één geheel maken en van deze afzonderlijke momenten één fraaie ritmische sequentie. Hoe de shots werden samengebracht, was voor Koelesjov veel belangrijker dan de inhoud, en talloze toonaangevende Russische regisseurs zijn hem daarin gevolgd. Het verhaal was ook voor Eisenstein en in mindere mate voor Pudovkin ondergeschikt aan de montage; film moest zich richten op de karakteristieke beweeglijkheid van de beelden. Ze verwierpen ook het continuïteitsschema en gebruikten veel meer shots dan in die tijd gebruikelijk was. Op die manier slaagden ze erin een zeker ritme in de film te verkrijgen. De Russische formalisten zetten de shots bovendien vaak zo naast elkaar dat er geen enkel logisch verband bestond met het verhaal of de vloeiende actie. Zodoende werden de kijkers gedwongen na te denken en een ander verband te zoeken, misschien op politiek of metaforisch niveau. Het was namelijk zo dat vele filmmakers van de jonge Sovjet-Unie via hun werk een politieke of revolutionaire boodschap wilden uitdragen en ook in de workshops van Koelesjov streefde men naar filmexperimenten die pasten in de nieuwe sociale orde.

Van Hecke en het Russisch formalisme in de propaganda-film van Vooruit

De bovenvermelde Russische regisseurs kwamen in meerdere edities van *Variétés* aan bod. Zowel Eisenstein als Pudovkin schreven een *Déclaration sur le film parlé* voor het tijdschrift en beiden werden er regelmatig in geportretteerd en vereerd aan de hand van stills uit enkele van hun films. Van Hecke was eind jaren 1920 dus al behoorlijk vertrouwd met hun montagetechnieken en beseftte toen al welke mogelijkheden deze konden bieden voor de mise-en-scène. Hij sloot de allerlaatste uitgave van *Variétés* dan ook af met een lofzang over de Russische (film)fotografie. In zijn filmrubriek in *Vooruit* kwamen hun namen terug. Van Hecke bleef hun werk volgen en in zijn kortfilm over *Vooruit* is van het begin tot het eind de invloed van de Russische manier van filmen en monteren te merken, vooral dan in het tweede deel.

Setfoto en still van de wervelende bedrijvigheid op de administratie van *Vooruit*

De film *Dagblad Vooruit* toont één dag uit het bestaan van de krant en wordt afgesloten met een korte toespraak van Gust Balthazar, de toenmalige directeur, die samenvat wat de krant betekent in het leven van allen die ze lezen en eraan meewerken. Naarmate het einde nadert, versnellen het tempo van de muziek en het ritme van de beelden. Mede door de muziek van Cor Lemaire is men er op sublieme wijze in geslaagd de beelden ritmisch te snijden op maat van de muziek.

Bij het ontwaken van de stad, waarmee de film begint, volgen de in elkaar overvloeiende beelden elkaar gezapig op, met een harmonieuze melodie op de achtergrond. Van zodra de groep wachtende krantenverkopers in beeld komt, versnelt het tempo van de muziek en de mannen lijken bijna te gesticuleren op de maat. Deze beelden zijn evenwel niet ritmisch gesneden en er wordt in deze sequentie meermaals gebruik gemaakt van *dolly shots*, een techniek waarbij de camera op rails langs het onderwerp rijdt, om zo een overzicht van een hele scène te krijgen. Hoewel vrolijke en dramatische melodieën elkaar daarop gezwind afwisselen, blijft de opeenvolging van shots traag.

Wanneer de werkdag van de lezers afgelopen is, wordt het hectisch voor de makers van de krant. In het midden van de film is de camera op de activiteiten in de drukkerij gericht en het tempo van de montage versnelt. De commentator heeft het over de bedrijvigheid op de administratieve dienst en op maat van de muziek volgen de beelden elkaar in hoog tempo op. Shots van telefonerende en typende medewerkers worden in een flitsende montage samengebracht. In deze sequentie valt het vernieuwende gebruik van *jumpcuts* op, waarbij eenzelfde beeld meerdere malen gemonteerd wordt. *Jumpcuts* zouden pas gebruikt worden in de nouvelle-vaguefilms, vooral onder invloed van Godards *À bout de souffle*.

Van zodra de camera in de lokalen van de redactie filmt, verloopt de opeenvolging van shots opnieuw rustiger. *Dolly shots* geven een overzicht van de redactieleden en er wordt nauwelijks gesneden in het ritme van de beelden. Opvallend hierbij is dat het hoofd van Gust Balthazar als een schim over zijn medewerkers blijft hangen,

De montage van massabeelden met intercuttende close-ups
nam Van Hecke over van de Russische grootmeesters

alsof zijn geest alles wat gebeurt, stuurt en controleert. Ook wanneer de journalisten buiten het gebouw aan het werk zijn, volgen de beelden elkaar redelijk gezapig op, hoewel het ritme van de muziek opnieuw versnelt. Pas op het moment dat de afgewerkte artikels in de drukkerij belanden, versnelt het ritme van zowel de muziek als van de montage weer. Overzichtsshots van de verschillende onderdelen van de drukkerij worden afgewisseld met de wervelende montage van de typisten, zettters en machines. Vooral bij het afrollen van de rotatiepersen worden de montagetechnieken van de Russen ten volle benut. Het hele raderwerk en elke stap in het afdrukproces worden in flitsende beelden getoond. Het zijn close-ups vol ritme.

Van zodra de krant af is, wordt alles opnieuw rustig. De muziek houdt op en de beelden volgen elkaar weer traag op. Balthazar houdt zijn toespraak en ondertussen kan iedereen hoopvol uitkijken naar een nieuwe dag met een nieuwe krant.

“Vorm is inhoud”, zei Eisenstein ooit en dat heeft Van Hecke duidelijk begrepen. De montage van de film weerspiegelt het verloop van de dag en de wijze waarop de krant naar haar deadline toewerkt. Om de associatieve bedrijvigheid nog meer te benadrukken gebruikt Van Hecke vernieuwende *jumpcuts* die in sterk contrast staan met de onafgebroken *dolly shots*. De film kan dan ook beschouwd worden als een echt montagekunstwerk.

De filmfotografie van grote groepen mensen is een ander kenmerk dat Van Hecke overgenomen heeft van Eisenstein. Via longshots brengt hij massa's arbeiders, werklozen en aanhangers van het socialisme in beeld. Daartegenover staat de invloed van Pudovkin: een veelvuldig gebruik van close-ups is karakteristiek voor hem en zorgt, afgewisseld met de talloze longshots, soms voor erg chaotische beelden. De intercuttende close-ups in de film *Vooruit* portretteren zowel soldaten,

Overvloeiend beeld van Anseele
en van een massa-optocht

arbeiders, werklozen, gepensioneerden als verschillende medewerkers van de krant. Het zijn overigens dezelfde karakters, gewone individuen, die afgebeeld werden in de Russische films. Door de longshots en close-ups op een bepaalde manier aan elkaar te plakken, slaagt Van Hecke erin om, net als Eisenstein, politieke ideeën duidelijk te maken. Hierdoor bewerkstelligt zelfs de montage de propagandistische betekenis van de film. De inhoudelijke draagkracht wordt dus aan de montage overgelaten en de indrukwekkende invloed van het Russisch formalisme valt dan ook op dit vlak niet te onderschatten. De montage staat in dienst van het verhaal.

De Duitse en Franse avant-gardefilm in de jaren 1920

Ook de Duitse en Franse avant-gardefilms hebben een duidelijke stempel gedrukt op de fotografie en montage van de *Vooruit*-film. Deze films werden gekenmerkt door experimentele beelden en een muzikale structuur, maar het zijn vooral de esthetische aspecten van de expressionistische films uit Duitsland en de Franse impressionistische films die invloed hebben uitgeoefend op vele filmmakers. Zelf heeft Van Hecke zich, wat de inwerking van de schone kunsten betreft, vooral laten inspireren door de surrealistische en expressionistische fotografie en schilderkunst. Het zijn uiteindelijk vooral de inhoudelijke en structurele eigenschappen van de West-Europese avant-gardedocumentaires, bekend als stadssymfonieën, die veel invloed op hem hebben gehad. Het zijn poëtische voorstellingen van het leven in de grootstad, met, via dynamische en snelle beelden, de weergave van wat er gedurende een bepaalde periode gebeurt. De bekendste voorbeelden van dergelijke stadssymfonieën zijn *Berlin, symfonie einer Grosstadt* van Walter Ruttmann, *Man with a movie camera* van Dziga Vertov en *Metropolis* van Fritz Lang. In Nederland werd Joris Ivens geroemd om zijn avant-gardesymfonieën *De Brug* en *Regen*.

De camera staat in kikvorsperspectief om de reusachtige fabrieksschoorstenen in beeld te brengen

Invloed van de modernistische fotografie uit *Variétés* op de propagandafilm

Zoals gezegd promootte Van Hecke, als voorvechter van de avant-gardekunst, in *Variétés* geregeld de contemporaine fotografie. Elke nummer van het tijdschrift werd verlucht met eigentijds beeldmateriaal van enkele van de belangrijkste fotografen uit die tijd. Ook gaf een groot deel van de modernistische foto's in *Variétés* de stedelijke dynamiek weer. De meeste modernistische fotografen gingen telkens opnieuw in dialoog met de moderniteit van de stad en probeerden daarbij de realiteit, door een steeds wijzigende invulling van het perspectief, en tijd en ruimte op een unieke manier te benaderen. Derhalve werd veel aandacht geschonken aan de bouwwerken van de moderne industrie: bruggen, havens, fabrieken en andere iconen van ijzer en staal. De invloed van deze stadsfotografie op de film van Van Hecke is dan ook overduidelijk. Zo vangt de film aan met verschillende stadsbeelden geïnspireerd op Germaine Krulls fotografie. Elk inleidend shot toont de arbeidersbuurten, de industrieterreinen en de haven van Gent op een aparte, moderne wijze. De camera zweeft als het ware boven de daken van de arbeidershuizen, maar staat in kikvorsperspectief om de reusachtige fabrieksschoorstenen in beeld te brengen. Dergelijke invalshoeken werden gebruikt om een expressieve vormgeving te bewerkstelligen en de stad op een bijzondere manier te vatten. Meestal worden echter slechts enkele architecturale details ervan getoond, zodat de toeschouwers als het ware verplicht worden om associatieve verbanden te leggen. In de inleidende stadsbeelden verschijnen ten slotte nog een aantal beelden waarop we de stad weerspiegeld in het water zien; ze zijn geïnspireerd onder meer op de foto's van Eli Lotar. De beelden van de ontwakende stad doen dan weer denken aan fotograaf Eugène Atget. In dit onderdeel van de film heeft Van Hecke ook geëxperi-

Setfoto tijdens de opnames van de haven

In de film wordt geëxperimenteerd met schaduwbeelden geïnspireerd op de foto's van onder meer Tabard en Florence Henri

menteerd met schaduwbeelden die, hoewel ze ook doen denken aan de vormgeving van expressionistische films als *Metropolis*, vooral herinneren aan het spel met schaduwen in de fotografie van Tabard en Florence Henri.

Tijdens de voorstelling van de lezerskring van het dagblad kunnen ook aspecten uit de fotografie van *Variétés* teruggevonden worden. De portretten zijn geenszins conventioneel en er wordt voornamelijk aandacht besteed aan de close-ups van gezichten. Daarnaast worden personages vaak op de rug opgenomen, een vernieuwende wijze van filmen die ook volgehouden wordt wanneer de medewerkers van de krant in beeld komen.

Op het einde van de film wordt het werk in de drukkerij getoond waarbij de machinefotografie van onder andere Germaine Krull en Aenne Biermann overheerst. In een wervelende montage wisselen unieke close-ups van gigantische typemachines en rotatiepersen elkaar af. Ze worden vanuit verschillende standpunten gefilmd, met een grote belangstelling voor de details. Elk aspect van het drukproces wordt in een aantal shots weergegeven op maat van de muziek: het afrollen van het papier, het drukken, het snijden, het vouwen en aftellen en ten slotte de verzendingstafel. Het is vooral deze industriële dans die sterk doet denken aan de modernistische fotografie uit *Variétés*.

Conclusie

De propaganda-film van *Vooruit* is ongetwijfeld een filmische neerslag van de artistieke onderwerpen die steeds in *Variétés* en *Het Filmleven* aan bod kwamen. Jarenlang heeft Van Hecke zijn inspiratiebronnen verheerlijkt op papier, om ze ten slotte tot hun recht te laten komen op het witte doek. De surrealistische en expressionistische fotografie uit *Variétés* werd in gedachten gehouden bij de beeldvorming

van de film; de Franse en Duitse avant-gardefilms uit de jaren 1920 werden gebruikt als basisvorm voor het verhaal en de montagetechnieken van de Russische formalisten werden op de meest sublieme manier toegepast in de cameravoering van elk afzonderlijk beeld. De kortfilm is een toonbeeld van de avant-gardekunst uit de jaren 1920 en dus zeker het bekijken waard.

SELECTIEVE BIBLIOGRAFIE

- ANSEELE, E., *Vooruit: socialistisch dagblad: orgaan der Belgische Werkliedenpartij*, Gent: BWP, 1933-1934, ill.
- BERBIERS, S., "L'Animateur des beaux-peintres" doorgelicht: een toetsing van het kunstkritische oeuvre van Paul-Gustave Van Hecke (1887-1967) tijdens het interbellum, UGent, licentiaatsverhandeling, 2005, 176 p.
- COUSINS, M., *Close-up, wereldgeschiedenis van de film*, Nederland: Unieboek B.V., 2005, 510 p.
- DE LEEUW, I., *Een onderzoek naar de continuïteit in Nederlandse experimentele video's*, licentiaatsverhandeling, 2005, 76 p.
- DE NIL, B., DEFOORT, H., DENECKERE, G., VANDAMME, G., *Ons Huis*, Gent: Amsab-ISG, 2002, 81 p., ill.
- DE SMET, J. & VERLEYSEN, C., *Variétés, spiegel van de dolle jaren*, Gent: Museum voor Schone Kunsten, 2004, 67 p., ill.
- SWINNEN, J., *Reader film- en videotheorie*.
- VAN HECKE, P.G., *Variétés: revue mensuelle illustrée de l'esprit contemporain*, Brussel: Editions Variétés, mei 1928 - april 1930, ill.
- *Film Dagblad Vooruit*.
- *Vooruit: Het Filmleven en Het Geestesleven: 1933-1934*.
- Visiefilm: <http://www.polderdocumentaires.nl/nl/tekst/rolprent.htm>
- *Het Geestesleven*, http://www.lpboon.net/index.php?page=uitgave_biblio&id=145

Dit artikel gaat over de houding van de Belgische socialist Edward Anseele in de Vlaamse kwestie tijdens de Eerste Wereldoorlog. Aangezien hij steeds de Vlaamse wetten in het parlement had gestemd, kon hij als sympathisant van de Vlaamse strijd beschouwd worden. Daarom werd ook naar hem gekeken toen tijdens de oorlog de zogenaamde activisten met behulp van de Duitse bezetter hun Vlaamse eisen wilden doorvoeren. Anseele verkoos echter steevast de Belgische optie, onder meer omdat met de hulp van de bezetter ingegrepen werd in het nationaal bestel en er verdeeldheid werd gezaaid bij zijn achterban. Uiteindelijk leidden de tegenstellingen tot zijn ontslag als schepen van de stad Gent. Zijn omgang met de omstandigheden is een zoveelste voorbeeld van zijn bekende pragmatisme.

‘Vader Anseele’ of ‘Eedje’ (Gent, 26 juli 1856 - Gent, 8 februari 1938) blijft tot de verbeelding spreken. De manier waarop hij succesvol de kapitalisten met hun eigen wapens bestreed, maakte hem waanzinnig populair onder de socialistische arbeidersbevolking. Maar wie was Edward Anseele?

Als jonge snaak maakte hij kennis met de Eerste Internationale te Gent en meteen was hij gebeten door de socialistische microbe. Het zou niet lang duren voor hij zich opwierp tot voorman van de Gentse socialistische federatie. Zijn kortstondige gevangenisstraf in 1886 – hij had de soldatenmoeders opgeroepen hun zonen er te doen van afzien op stakende arbeiders te schieten – was het begin van een ongekende populariteit. Anseele was met zijn pragmatisme, daadkracht en ideeën onder meer de stichter van het dagblad *Vooruit* en van de verbruikskoöperatie *Vooruit*, en hij was ook medeoprichter van de Belgische Werkliedenpartij (BWP). In 1893 was hij bij de eerste socialisten in de Kamer en in 1918 een van de eerste drie socialistische ministers. Verder speelde hij ook een grote

Edward Anseele (1e rij, 4e v.l.) als schepen van Financiën met de gemeenteraad van Gent, 1913

rol in de Tweede Internationale, onder meer als algemeen secretaris van het Uitvoerend Bureel.¹

Maar ook nu nog krijgt Anseele de nodige aandacht: bij de verkiezing van De Grootste Belg, in 2005, eindigde hij op de 58e plaats en in 2006 richtte Amsab-ISG een tentoonstelling in ter gelegenheid van 150 jaar Anseele in de gebouwen van de voormalige Bank van de Arbeid. Het blijft dan ook merkwaardig dat er zo weinig onderzoek is gevoerd naar een man die zoveel betekend heeft voor het Gentse en het Belgische socialisme. Vooral een allesomvattende – wetenschappelijke – biografie van de figuur ontbreekt nog. Maar ook talloze deelaspecten van het leven van Edward Anseele verdienen nog nader onderzoek.

Een van die deelaspecten is de Eerste Wereldoorlog. Nochtans was die periode bijzonder relevant in het leven van Anseele: tijdens de laatste oorlogsm maand werd hij waarnemend burgemeester van Gent, de oorlog betekende het failliet van de Tweede Internationale en meteen na de oorlog was Anseele een van de eerste drie socialistische ministers van België. Hoewel daarvoor reeds informeel toegezegd door eerste minister De Brocqueville, bracht WO I ook de doorbraak van het algemeen enkelvoudig stemrecht, decennialang de belangrijkste eis van Anseele en alle socialist en. Kortom, terwijl internationaal het socialisme de doodsteek kreeg, betekende de oorlog in België de definitieve integratie van het socialisme in het nationale bestel.²

Toen het Duitse leger op 4 augustus 1914 de Belgische grens overstak, was Anseele niet enkel volksvertegenwoordiger, lid van het Uitvoerend Bureel van de Tweede Internationale en een van de belangrijkste figuren van de socialistische beweging, maar ook schepen van Financiën van de stad Gent. Aangezien Gent – kort na de bezetting – ingedeeld werd bij het Etappengebied en in die hoedanigheid een militair bestuur kreeg, was het bezettingsregime er strenger dan bijvoorbeeld in Brussel of Antwerpen, die deel uitmaakten van het Generaal-Gouvernement (met een burgerlijk bestuur). Concreet tekende het voedselprobleem er zich scherper af en was de bewegingsvrijheid van de Gentse inwoners sterk beperkt. Voor Anseele had dit gevolgen, in die zin dat hij onder meer de partijvergaderingen, die in Brussel plaatsvonden, niet of amper kon bijwonen. Daarnaast moest hij zijn functie als lid van het Uitvoerend Bureel van de Tweede Internationale de facto naast zich neerleggen en zich vooral focussen op zijn rol als schepen van Gent. Daarmee werd hij uitgesloten van een prominente rol op het politieke toneel (nationaal en internationaal), een rol die hij op sommige momenten tijdens de oorlog nochtans wel trachtte te spelen. Als schepen van Gent echter zette hij zich energiek in om het leed van de bevolking draaglijker te maken zonder daarom de specifieke belangen van de socialistische beweging uit het oog te verliezen. De activismekwestie, waar dit artikel over gaat, is daar een voorbeeld van. Ook hierin komt Anseeles pragmatisme duidelijk naar voren.

Anseele versus de activisten

De flaminganten hadden zich tijdens de oorlog opgesplitst in twee kampen: de activisten en de passivisten. Van een homogene activistische beweging was er geen sprake, omdat er tussen de twee groeperingen te veel onenigheid was over de concrete doelstellingen. De activisten onderscheidden zich op één duidelijk punt van de passivisten: ze wilden hun Vlaamse eisen doorgevoerd zien met behulp van de Duitse bezetter, die zelf maar al te graag op die uitnodiging inging. Wegens deze collaboratie waren de activisten niet bepaald geliefd bij de Belgische bevolking.

Recent werd door Maarten Van Ginderachter het beeld van Anseele als Belgisch-gezinde en franskiljonse politicus – een beeld dat lang is blijven hangen in de vaderlandse geschiedschrijving – weerlegd. Anseele koesterde wel degelijk Vlaamse en zelfs Groot-Nederlandse gevoelens. Hijzelf was dan wel geen flamingant in de zuivere betekenis van het woord, maar hij was de Vlaamse eisen zeker niet ongenegen. België was voor hem, vooral in zijn jonge jaren, een historische mislukking, omdat het de arbeiders niets concreets had opgeleverd. Zo stemde hij in het parlement ook steeds voor de taalwetten. Maar, hij zag de Vlaamse ontvoogdingsstrijd als een klassenstrijd en niet als een rassenstrijd. Of, met andere woorden, de oorsprong van het taalprobleem lag volgens Anseele in het kapitalistische bestel waarin de rijke burger Frans sprak en de arme arbeider Nederlands. De ongelijkheid in taal was een uiting van een ongelijkheid in bezitsverhoudingen. Als het klasprobleem zou zijn opgelost, was in zijn ogen meteen ook het taalprobleem van de baan. En dus bleef de sociale strijd voor hem steeds prioritair.³

In deze bijdrage stellen we ons de vraag hoe Anseele reageerde op de Vlaamse agitatie van de activisten. Kunnen we verwachten dat hij enige sympathie koesterde voor hun standpunten en werkwijzen? Waarom wel of niet? En was het feit dat de Duitse bezetter de activisten actief hielp van belang voor zijn houding? We gaan ook na hoe hij zelf vanuit activistische hoek benaderd werd.

De vraagstelling brengt ons bij een heuristisch probleem. Directe bronnen zijn er niet bewaard gebleven, terwijl de indirecte bronnen het er niet eenvoudiger op maken: in de gemeenteraad en het schepencollege was het activisme wegens zijn gering belang voor het stedelijke functioneren slechts bij hoge uitzondering een gespreksonderwerp, en wegens de censuur zweeg de stem van Anseele (en de socialisten) daarover in de partijkrant *Vooruit* nagenoeg volledig. Wel was er de *Nieuwe Gazet van Gent* van hoofdredacteur Frans Primo, een activistisch dagblad van socialistisch-liberale strekking dat eerder op een burgerlijk publiek mikte. Het blad had aanvankelijk een oplage van 3500 exemplaren en verscheen voor het eerst in het jaar dat het activisme steeds meer doorgang vond, namelijk op 5 oktober 1916.⁴ Onder meer uit de stellingname van die krant konden we heel wat opmaken.

Het is dan ook niet toevallig dat Anseele en de Gentse socialisten pas (re)ageren vanaf 1916. Het activisme was in een hogere versnelling geschakeld. Wat Anseele betreft, in 1916 nam hij voor de eerste keer stelling, in 1917 groeiden de tegenstellingen en in 1918 barstte de bom.

De doorbraak van het Belgische vaderland bij de Gentse socialisten

Maar ook niet zonder belang was de doorbraak van 'het Belgische vaderland' in het dagblad *Vooruit* aan het begin van de oorlog. Waar het referentiekader van *Vooruit* voorheen vooral Vlaanderen was, werd dat in de eerste oorlogsmaanden België.⁵ De Gentse socialisten namen hiermee tegelijk afstand van het internationalisme (een keuze voor België impliceerde afstand nemen van Duitsland) – iets waar ze later deels zouden op terugkomen – en van hun aanleunen bij Vlaanderen. In november 1914 klonk het, niet toevallig toen de activisten rond Jong-Vlaanderen voor het eerst van zich lieten horen: *"Allen die in dezen tijd hun vaderlandsche plichten niet gaaf volbrengen, zullen van de roede krijgen; wij sparen niemand!"* En in januari 1915 werd – in een hoofdartikel in *Vooruit* – de discussie helemaal besloten: *"Ah, eindelijk erkent men dat ook wij ons vaderland lief hebben, juist alsof daar ooit twijfel omtrent mogelijk was geweest."*⁶ Deze lijn doortrekken naar de houding van Anseele is misschien wat voorbarig, maar niet zo vreemd als men het vervolg van de oorlog meerekent. Want dan bleek Anseele steevast voor België te kiezen, weliswaar zonder de in zijn ogen rechtmatige Vlaamse eisen over het hoofd te zien. Maar dat was een probleem voor ná de oorlog.

1916: Protest tegen de Vlaamsche Hoogeschool

In oktober 1916 werd de Vlaamsche Hoogeschool, de vernederlandste universiteit te Gent, plechtig geopend door gouverneur-generaal Von Bissing. Het was de Duitsers niet ontgaan dat dit al decennialang een eis was van de Vlaamsgezinden (ook Anseele had voor de oorlog nog gepleit voor een Nederlandstalige universiteit in Gent⁷) en dus hoopten ze onder meer via deze weg meer steun te krijgen van de bevolking. Voor Anseele was dit een eerste stap te ver. Terwijl het partijblad *Vooruit* wegens de censuur geen commentaar kon geven op de verordening die de Vlaamsche Hoogeschool eind maart 1916 aankondigde, sloot Anseele zich toch aan bij een protestmotie die van de Antwerpse burgemeester Franck uitging. Die motie ontzegde de Duitsers elk recht zich in binnenlandse aangelegenheden te mengen en was onderbouwd met juridische, praktische en morele argumenten. Hoewel de motie gewaagd was, brak ze Anseele en de andere ondertekenaars niet zuur op, want de animo voor een Vlaamsche Hoogeschool, eenzijdig opgericht door de Duitsers, was niet bijster groot. De reactie van de Duitsers bestond enkel uit een juridisch onderbouwd verweer van Von Bissing, gepubliceerd in de verschillende kranten.⁸ Maar belangrijk voor de figuur van Anseele was de grens die hij met dit protest trok: het activisme ging te ver vanaf het moment dat de Duitsers ingrepen in binnenlandse politieke aangelegenheden.

Tot 1916 had Anseele zich hieromtrent op de vlakte gehouden: het activisme was nog niet bedreigend zodat hij nog kon afwachten alvorens zijn houding te bepalen en kleur te bekennen. Openlijk partij kiezen op het moment dat de oorlog en de activistische agitatie nog alle kanten op konden, was niet verstandig. Maar met enerzijds de opening van de Vlaamsche Hoogeschool en anderzijds de deportaties

van Belgische arbeiders naar Duitsland (sinds het najaar van 1916), begon hij zich te distantieëren van de activisten. De deportatie van de arbeiders, officieel om het probleem van de werkloosheid aan te pakken, bracht de activisten immers in een moeilijk parket. Men kon niet blijven beweren het beste voor te hebben met Vlaanderen en tegelijk de Duitsers steunen die de Belgische/Vlaamse arbeiders onder valse voorwendselen naar Duitsland deporteerden. De bevolking stelde ook de activisten deels verantwoordelijk voor die deportaties en vermoedelijk gold dat ook voor Anseele. Als vertegenwoordiger van de arbeiders kon hij zich daar onmogelijk mee verzoenen, zeker toen herhaaldelijk bleek dat er in het Etappengebied nauwelijks een onderscheid werd gemaakt tussen werklozen en anderen. Anseeles afkeuring begon naar aanleiding van deze twee feiten steeds meer te groeien. Daarbovenop kwamen begin 1917 ook nog eens de activistische pogingen om verdeeldheid te zaaien binnen de Gentse socialistische federatie, wat uiteindelijk leidde tot een openlijk conflict tussen Anseele en de activisten.

1917: oplopende tegenstellingen

De *Nieuwe Gazet van Gent*, die door de Duitse overheden gesteund werd, bekende om strategische redenen maar langzaam kleur. Zo kwam het dat haar activistische strekking pas duidelijk werd begin 1917. Meteen werd Anseele om zijn afwerende houding tegenover het activisme, aangevallen. Dat hij de protestmotie tegen de Vlaamse Hoogeschool had ondertekend, werd hem zwaar aangerekend.⁹

De *Nieuwe Gazet van Gent* probeerde ook verdeeldheid te zaaien binnen de Gentse BWP door zich tot de Vlaamsgezinden in de BWP te richten, om die zo achter zich te krijgen. Ze vroeg Anseele om toenadering te zoeken tot de Duitsers, het bestuur in handen te nemen, een regering te vormen en de Vlaamse taal tot ontplooiing te laten komen.¹⁰ Uiteraard een volkomen onhaalbare kaart. Ook de open brief van Jef Van Extergem – een jaar eerder nog auteur van enkele stukken in *Vooruit* en op dat moment zich aan het opwerken in de activistische beweging – aan de Gentse sociaaldemocraten was een poging om verdeeldheid te zaaien binnen de sociaaldemocratische beweging. Daarin vergeleek hij de Vlaamse strijd nogal uitdagend met de socialistische klassenstrijd en verweet hij de Gentse socialisten in de taalkwestie een gebrek aan moed en verantwoordelijkheidszin.¹¹ De tegenstellingen werden op de spits gedreven omdat de *Nieuwe Gazet* niet alleen de Vlaamse flank van de Gentse socialistische federatie op het oog had, maar ook haar linkerflank, die voorstander was van een onmiddellijke vrede. Zo werd er verdeeldheid gezaaid op twee fronten. Het blad huldigde immers consequent een uitgesproken (links) vredesstandpunt, wat zich uitte op twee manieren. Enerzijds trad het op als spreekbuis van de Socialistische Jonge Wacht (later de Vredesgroep), een minderheid binnen de Gentse BWP die de oudere garde ertoe probeerde aan te zetten in het kader van de Internationale en tegen het officiële standpunt van de BWP in, luidop te pleiten voor een snelle vrede. Anderzijds daagde het Anseele uit om zijn standpunt over de Stockholm-conferentie te laten kennen. De conferentie van

LIEDERAVOND te 6 uur en GROOTE MEETING

te 7 uur, op **ZATERDAG 20 OCTOBER 1917**, in den **Nederlandschen Schouwburg**, (St-Baafsplaats). — Spreker : **JEF VAN EXTERGEM**, de voorman der Antwerpsche *Socialistische Jonge Wacht*, over : **DE HERWORDING VAN VLAANDEREN EN HET SOCIALISMUS**. — Toondichter **LIEVEN DUVOSEL** leidt het aanleeren der prachtlieden van **René DE CLERCQ**.

Mannen en Vrouwen, op post ! Moeder Vlaanderen roept U op !

DEBAT GEWENSCHT !

Ieder tegenspreker heeft 10 minuten en moet schriftelijk het woord vragen en van het verhoog spreken. Elke poging tot stoornis heeft de onmiddellijke verwijdering uit de zaal voor gevolg.

Volk van Gent, een avond van geestdrift en leerrijke bespreking wacht U !

KINEMA VAN DEN ARMEN VERSTOOTELING

WREED DRAMA : De aanslag op de 85 jarige STIEFMOEDER, die een harer jongens op t' VERKARPELEN heeft gezet.

Hoe ze den tweeling hebben gevonden : de eene, kloek als een beer, vet als een das, goed onderhouden, en levend als een prins in een lusttuin, en de andere, vuil en vies, afgebeuld door onmenschelijk werk, mager als een graat, weggesteken in een donkeren kelder met ijzeren grendels.

Een inbreker heeft den verstooteling gevonden en den verkarpelde gered. Eens vrij, heeft de verstooteling, na zijn broeder en zijn eigen, in den spiegel gezien te hebben, de 85 jarige **HONDENMOER** wreed geslagen !

Ondervraagd over zooveel wreedheid, kost de slechte vrouw nog antwoorden, dat de verkarpelde van eene Vlaamsche moeder voortkwam, en dat zij dat ras haatte.

Als de jongen kwaad werd, kwamen telkens drie mannen zeem aan den baard strijken : de eene beloofde, dat hij naar den hemel zou gaan, de andere, dat hij vrij zou worden, en den derden beloofde hem biefstukken, die hij nooit kreeg.

Al het volk wenscht dat Lucifer de ziele moge hebben van de oude feeks.

Leest hieronder de lotgevallen van den verkarpelde.

I. -- In tijd van oorlog.

UIT HET SOLDATENLEVEN AAN HET FRONT

OFFICIER (Waal) tot eene patroelje van vrijwilligers. — Allons, les hommes, vous m'enlèverez ce monticule. Nous devons nous mettre « à cheval » sur cette hauteur là ! (Kom, mannen, gij zult dezen heuvel innemen. Wij moeten ons scheirlings op deze hoogte vastzetten).

SOLDATEN (die geen Fransch verstaan, onder malkaar) — Wat zegt hij ? 't is iets van « à cheval », maar 'k begrijp er niets van.

Wij hebben wij geen paarden !

Uitslag : onbeslistheid, verwarring, 14 mannen dood

Stockholm, voorzien voor de zomer van 1917, was een poging om de eenheid binnen de Internationale te herstellen en tot een snelle vrede te komen.

Opvallend was dat Anseele in beide kwesties er het zwijgen toe deed. Hij stelde zich op die manier echter bloot aan de herhaalde aanvallen van de *Nieuwe Gazet*, die toch een aanzienlijk aantal lezers bereikte. Nochtans was hij in se geen andere mening toegedaan dan het dagblad. Ook hij was immers – maar dan om strategische redenen – voor een socialistische vrede. In het geval van Stockholm bepleitte hij dat ook expliciet tegenover zijn partijgenoten, die weigerden met de Duitse socialisten rond de tafel te gaan zitten zolang deze niet erkenden dat Duitsland als enige schuld aan de oorlog had. Toch sprak hij de *Nieuwe Gazet* niet openlijk tegen, omdat hij de eenheid binnen de BWP wilde bewaren. *Vooruit* gaf in mei uiteindelijk te kennen dat het vóór Stockholm was (zijn vredesstandpunt was de aandachtige lezer nochtans niet ontgaan), maar dat was de eerste en de enige keer dat het dagblad duidelijk zijn standpunt te kennen gaf (tot dan al dan niet verhinderd door de censuur?). Ook in verband met de Jonge Wacht speelde de partijeenheden door Anseeles hoofd. Dat was althans de reden waarom hij die vereniging zo heftig (hoewel niet openlijk) bestreed, ondanks het feit dat haar standpunt niet eens zo sterk verschilde van het zijne.¹² Feit was dat de *Nieuwe Gazet* op die manier verdeeldheid zaaide in de socialistische rangen: Anseele kon geen weerwoord geven omdat hij het voortbestaan van de BWP niet in gevaar wilde brengen, alhoewel de krant zich rechtstreeks tot zijn achterban richtte.

In de zomer van 1917 eiste de *Nieuwe Gazet* het Stockholm-initiatief op, maar dat was een stap te ver. Eerst had ze Anseele nog uitgedaagd zijn mening te geven over Stockholm, nu zette ze hem zonder verpinken buitenspel. Niet toevallig kort nadat de conferentie voor de zoveelste keer werd uitgesteld (ze zou uiteindelijk nooit plaatsvinden), publiceerde hoofdredacteur Ferdinand Hardyns in *Vooruit*, “*Het ware standpunt*” van de Gentse socialisten over de Vlaamse kwestie. Het is gewaagd ervan uit te gaan dat Anseele hierachter zat. In welke mate besliste hij wat in *Vooruit* verscheen? Niettemin denken wij dat hij van dezelfde mening was en misschien zelfs had geijverd voor de publicatie van het artikel. De relevantie van de figuur Anseele voor de Gentse socialisten kan niet genegeerd worden. Als *Vooruit* dan eindelijk stelling nam tegen de activisten of misschien van de censuur dan pas de mogelijkheid kreeg tot publicatie van zijn standpunt, dan ging de inhoud van het artikel waarschijnlijk niet in tegen de mening van zijn voorman. We worden in dat vermoeden gesterkt omdat dit ook leefde onder de activisten. Waarom verscheen er anders kort na het artikel in *Vooruit* een pamflet waarin Anseele openlijk werd aangevallen om zijn houding tegenover het activisme (cf. infra)? Opvallend is dat het artikel door de censuur was geraakt: had Anseele zijn lange arm gebruikt, vonden de Duitsers dat de socialisten recht op weerwoord hadden...? Hoe dan ook,

Voorpagina van een brochure met een uitnodiging voor een liederavond en een meeting met Jef Van Extergem, 1917

eerst gaf Hardyns te kennen dat de Vlaamse grieven wel degelijk gegrond waren. *“Dat alles samengenomen vormt een bundel met grieven waaraan loochenen of verblommen niet kan verminderen.”* Maar, zo ging hij verder, dat was voor *Vooruit* geen reden om midden de oorlog het activistische standpunt bij te treden. Het nam er dan ook duidelijk afstand van: eerst sneerde het naar de Raad van Vlaanderen, een activistisch raadgevend orgaan dat zich profileerde als de rechtmatige vervanger van het Belgische parlement (*“om geheel den zogenaamden Raad van Vlaanderen met beschaamde kaken te doen te staan,”*) en vervolgde: *“Wij zijn nochtans geen Flaminganten in den zin der mannen die nu midden in den krijg, wanneer eendracht en samenwerking meer dan ooit wenschelijk en nodig zijn, van de Vlaamsche kwestie een twistappel te maken.”* De oplossing voor de Vlaamse kwestie moest gezocht worden bij de socialisten zelf.¹³

Uit activistische hoek kwam snel reactie op dit ‘belangwekkend’ document, zoals het smalend werd genoemd in *De Waarheid*, het weekblad van de anarchistische dissidenten rond Paul Verbauwen en Pol De Witte.¹⁴ De *Nieuwe Gazet van Gent* reageerde met een *Open brief aan Vooruit*, ondertekend door *“een groep Vlaamsch-activistische sociaal-democraten”*. In de brief werd *Vooruit* verweten dat het dezelfde houding aannam tegenover het Vlaamse ‘probleem’ als de burgerpartijen tegen het maatschappelijke probleem: het erkende de grieven, maar de basis van het probleem zelf niet. In het geval van het maatschappelijke probleem was dat het maatschappelijke bestel, in het geval van de Vlaamse kwestie was dat de unitaire landsconstructie.¹⁵ Maar de op het eerste gezicht dapperste reactie kwam van Anseeles ‘partijgenoot’ Jacob Vinderhout, die zich naar eigen zeggen had gefocust op de Vlaamse zaak door de twijfelachtige artikels van Hardyns in *Vooruit*. Vinderhout schreef het acht pagina’s tellende pamflet *Bedriegt den Boer of de Kunst om Appelen voor Citroenen te verkoopen. Open Brief van eenen werkman aan Anseele* naar aanleiding van de houding van Anseele tegenover de Vlaamse kwestie en verspreidde het in grote oplage in de stad. Vinderhout was de fictieve naam van Jan Wannyn, op dat moment protagonist in de machtsstrijd onder de activisten. In plaats van dapper was de reactie dus laf. Anseele werd er in het pamflet van beschuldigd altijd de kaart te trekken *“van de regeerders, van de rijken, van de finantiemannen”*, terwijl hij er tegelijk alles aan deed om *“degenen, die strijden voor de taal van ’t kleine volk, de flaminganten aan te randen”*. De grove, maar niet bijster originele belediging dat Anseele aan de kant van de rijken stond, werd op de laatste pagina nog eens herhaald.¹⁶

De Gentse socialisten konden er niet om lachen. Het artikel in *Vooruit* met de titel *Partijverklaring* dat als reactie op het pamflet verscheen, was ondertekend door een indrukwekkend aantal leden van de socialistische familie: redacteurs van *Vooruit*, leiders van de syndicaten, van de coöperatie, van het ziekenfonds en van de wijkclubs. Op de beschuldigingen wenste men niet eens te reageren: *“Immers, Anseele heeft altijd in openbare debatten ons standpunt omtrent de Vlaamsche kwestie volledig en eerlijk uiteengezet, en hij - gelijk wij allen - is daartoe nog altijd bereid.”* Veel belangrijker was het de enorme waarde van Anseele, die nu de storm over zich heen kreeg, voor de socialistische beweging te benadrukken en de buitenwereld

duidelijk te maken dat er over hem niet de minste discussie kon zijn: “Weg met de verdeelers onzen stand! Werkers, vereenigt U allen, vertrouwend in het woord van onzen grooten voorkamper Karl Marx: Proletariërs aller landen vereenigt U!”¹⁷ Anseele zou zich niet laten compromitteren door een stelletje activisten en de eenheid binnen de Gentse BWP zou door hen niet verbroken worden. De censuur schrapte de volgende passage, die waarschijnlijk dicht bij de werkelijkheid lag: “*Flaminganten, waarvan het overgrote deel nooit aan deze strijd deelgenomen hebben, hem zelfs liever met slijk besmeurden, trachten nu door taalbelangen de werkende klassen te verdelen. Welnu, diezelfde taalbelangen zouden zonder de oorlog getriomfeerd hebben en na de oorlog zullen zij zeker worden erkend. Maar de verdeeldheid die nu onder de werkers gezaaid wordt, schaadt de Vlaamse zaak zelve en bevoordeligt alleen de burgerelementen die de overwegende meerderheid in die beweging uitmaken.*”¹⁸

Voor de *Nieuwe Gazet*, vanaf 4 oktober 1917 de *Nieuwe Gentsche Courant* geheten, was het nu wel duidelijk dat de pogingen om verdeeldheid onder de socialistten te zaaien niet succesvol waren. Jef Van Extergem gooide het dus over een andere boeg: “*Toen begon de Vlaamsche Beweging op te leven. Een nieuw vraagstuk! [...] Lang bleef hij wachten op het woord der ouderen, der voormannen, der Anseele's en Cools, de socialistten die zich flamingant hadden genoemd vóór den oorlog. Zij bleven weg, zij zwegen, en toen zij spraken was het om te verraden wat zij voorheen hadden 'verdedigd' om te verbranden wat zij hadden aanbeden!*”¹⁹ Begin november werden Anseele en Hardyns, in tegenstelling tot daarvoor, toen eerder op subtiele wijze werd getracht verdeeldheid te zaaien, hard aangepakt over hun Vlaamse standpunt en vergeleken met “*barnum en kornak [circusfiguren, W.D.] die aan het goedzakkig publiek olifanten en kemels te bewonderen geven*”. Dat verklaarde zogezegd de “*weinig fiere houding*” van Anseele en Hardyns: “*In plaats van zooals vroeger aan het volk den goeden weg te wijzen, moeten zij nu zelve, den weg bewandelen die hun wordt voorgeschreven door de vijanden van hun volk; daarvan moet iedereen zich overtuigen.*”²⁰ Kortom, er werd nu aan weerszijden hardere taal gebruikt.

1918: de bom barst

Het conflict tussen de Gentse BWP en de activisten escaleerde in 1918. Op 21 januari verscheen in *Vooruit*, op bevel van de censuur, een aankondiging van het Centraal Vlaamsch Persbureau: de Raad van Vlaanderen had plechtig en eenparig de ‘zelfstandigheid’ van Vlaanderen uitgeroepen. Wat die zelfstandigheid inhield en welke de rol van de Duitse overheden hierin was, was niet zo duidelijk.²¹ Maar zeker was dat de nieuwe actie van de activisten niet zonder scherpe veroordeling kon blijven. Dat was ook de mening van het Gentse schepencollege. Tijdens de zitting van 25 januari werd unaniem beslist om de Commissie van het Betwistbare te raadplegen over “*de vraag van te weten of de aandacht van den Gemeenteraad niet dient gevestigd te worden op de houding, aangenomen door een Comiteit dat zich 'Raad van Vlaanderen' betitelt, en aanspraak maakt op een zeker gezag in zake van Bestuur; opdat hij desgevallend tegen die matigingen protest zou kunnen aantekenen*”. Anseele

Bedriegt den Boer of de Kunst om Appelen voor Citroenen te verkoopen.

OPEN BRIEF VAN EENEN WERKMAN AAN ANSEELE.

WAARDE PARTIJGENOOT,

Ofschoon ik waarschijnlijk door U niet gekend ben, ben ik sedert twintig jaar een trouwe partijgenoot. Ik was vroeger een onverschillige en medegesleept door uwen schoonen strijd voor alles wat recht en goed was, door den moed, waarmede gij alle grooten der aarde dorst de waarheid zeggen, ben ik een trouw soldaat geworden en heb in stilte socialistisch gevoeld en socialistisch geleefd. Ik geloofde in U als in een orakel, ik zou mijn leven voor den strijd gegeven hebben.

Waarom ik dien brief schrijf !

In de laatste jaren is mijn geloof in U aan het wankelen gebracht door uwe meer dan zonderlinge manieren. Daarom schrijf ik U dezen brief en indien gij hem doodzwijgt en weigert hem op te nemen, zooals dat met de brieven van vele partijgenooten reeds is gebeurd, onder allerlei voorwendsels: niet ontvangen, te lang, geen plaats en wat weet ik al, zal ik wel middel vinden, om hem ter kennis mijner werkbroeders te brengen. Het zal met mijn schrijven niet gebeuren, zooals, naar men mij verzekert, gij dat met den brief van den grijzen partijgenoot Prenau, (die onder den deknaam Steven Boersen zoovele schoone artikels in ons blad schreef) en andere aktivistische socialistten hebt gedaan.

En nu ter zake !

In plaats van den uitsluitenden vriend van de kleinen en zwakken te zijn, zien wij U tegenwoordig altijd de partij trekken van de regeerders, van de rijken, van de finantiemannen. En terwijl gij zoo met de finantiële zwendelaars op goeden voet leeft, laat ge geen oogenblik voorbijgaan om degenen, die strijden voor de taal van 't kleine volk, de flaminganten, aan te randen. Zijn die menschen dan gevaarlijker voor den werkmán dan de rijke fabrikanten en de groote woekeraars? Hoe komt dat toch ! Ik ben geen eigenlijke flamingant, maar ik weet toch dat ge geene strijdende Vlamingen vindt, die met finantiemannen in alle comiteiten zitten. Ik weet dat men onze socialistische broeders in het geven van plaatsen bevoordeelt, en dat is maar recht, we zijn lang genoeg de verstootelingen geweest ; maar ik doe opmerken, dat de verdenking alleen voor 't Vlaamsch te strijden, genoeg is om iemand elke gunst te zien ontzeggen. Gij krijgt kredieten voor uwe WERKERSBANK in alle groote bankinstellingen. Ik heb nooit gehoord, dat de flaminganten een paar honderd duizend frank krediet kregen van de Banque de Flandre, de Crédit Lyonnais en de Banque d'Outremer. Neen, de strijders voor onze taal vervolgt en ruïneert men zooveel men kan. Gij, staat dus in de gunst bij de grooten

en Coppieters vertegenwoordigden de socialisten.²² Op 28 januari kwam de gemeenteraad bijeen en ook daar werd het eenzijdig uitroepen van de zelfstandigheid van Vlaanderen scherp veroordeeld. De minachtende toon klonk (opnieuw) sterk door in de notulen: *“De Heer Burgemeester zegt: Sinds eenigen tijd stellen zich enkele personaliteiten aan als zouden zij met een zeker gezag in Vlaanderen bekleed zijn. Het College en de Commissie van het Betwistbare desaangaande geraadpleegd, zijn van gevoelen dat de Gentsche Gemeenteraad daaraan niet onverschillig kan blijven.”* Een protestmotie werd opgesteld en door elk gemeenteraadslid ondertekend. In de motie werd in krachtige bewoordingen afstand genomen van elke handeling van de Raad van Vlaanderen en resoluut voor België gekozen: *“De Gemeenteraad van Gent, [...] Teekent eenpariglijk protest aan in naam van de Gentsche bevolking die hij vertegenwoordigt en wier wezenlijke gevoelens hij overtuigd is uit te drukken tegen de handelingen gepleegd door voormelde ‘Raad van Vlaanderen’, ontkent aan dit Comité alle wettelijke en feitelijke macht, veroordeelt ten strengste deze handelingen als zijnde een verraad tegen de heiligste belangen van het Vaderland en betuigt, uit al zijne kracht en met den meesten nadruk, zijne trouw aan de Natie, aan den Koning en aan de Regeering van het Belgische Volk.”*²³

Naast het uitroepen van de zelfstandigheid van Vlaanderen, hadden de Duitsers en de activisten ook al de bestuurlijke scheiding tussen Vlaanderen en Wallonië doorgevoerd die met het nodige misprijzen onthaald werd. Ook Anseele zelf protesteerde tegen de gang van zaken via een anonieme nota verspreid onder de leden van de Duitse SPD. Hij liet de kameraden weten dat het idee van een politieke scheiding geen enkele kans maakte, omdat alle machten in Vlaanderen tegen waren. Het activisme vond *“geen wortel in de arbeidende klasse”* en werd niet door het volk gevolgd. Hij wees de Duitse socialisten, met wie hij voor en zelfs tijdens de oorlog steeds de beste relaties onderhield, er ook op dat de activisten voortdurend de socialistische instellingen belasterden.²⁴ Doel van de nota was natuurlijk de meerderheid binnen de SPD ertoe aan te zetten te ageren tegen het activisme, wat echter vruchteloos zou blijken.

De activisten reageerden op de protestmotie van de gemeenteraad van 28 januari door op 8 februari een brief naar *Verwaltungschef* Schaible te sturen met het uitdrukkelijke verzoek om burgemeester Braun en schepenen De Weert (beiden van liberale strekking) te deporteren, aangezien zij *“hun gezag misbruiken om de vrije uiting te belemmeren van de gevoelens der voorstanders van de Vlaamsche zaak”*. Dit was een herformulering van de eis die de activisten rond het Jong-Vlaanderen van Domela Nieuwenhuis al in 1914 hadden geformuleerd: *“De wegzending van mannen als P. Fredericq, burgemeester Braun, schepenen De Weert, Pirenne e.a. zou moeten worden gevraagd en niet worden gerust voordat deze verkregen is.”*²⁵

Eind maart werd gehoor gegeven aan het verzoek. Op 30 maart werd het schepencollege al voorgezeten door de Duitser Franz Künzer, die burgemeester Braun

Pamflet van Jacob Vinderhout, alias Jan Wannyn, waarin Anseeles houding tegen het activisme wordt aangeklaagd en waarin hij ervan wordt beschuldigd steeds de kant van de rijken te kiezen

zou vervangen. De activisten Jan Wannyn en Hector Plancquaert werden als schepen benoemd, zonder tussenkomst van de gemeenteraad. Anseele gaf in die zitting te kennen dat de deportatie van zijn collega's nog aanvaard kon worden zolang de belangen van de stad verder behartigd werden, maar er was geen haar op zijn hoofd dat eraan dacht samen te werken met de activistische schepenen, officieel omdat zij niet door de gemeenteraad benoemd waren, maar in werkelijkheid omdat hij niet kon samenwerken met deze landverraders. Hij diende ogenblikkelijk zijn ontslag in als eerste schepen en werd daarin gevolgd door de andere schepenen. Diezelfde dag nog staakte ook de gemeenteraad uit protest zijn bezigheden voor de rest van de oorlog.²⁶

In *Vooruit* verscheen enkel het nieuws van de deportatie en wel via een officiële mededeling. De censuur blokkeerde elke andere berichtgeving, de lezers kwamen niet te weten dat de schepenen en de gemeenteraad hun ontslag hadden ingediend. In de *Nieuwe Gentsche Courant* daarentegen werden deze recente ontwikkelingen lustig gevierd. De lof van het 'Duitse besluit' werd gezongen. Aanvankelijk profiteerde de *Courant* van de gedwongen zwijgzaamheid van *Vooruit* door enkele prikken uit te delen²⁷, maar vanaf mei verstomde ook dat. Was het omdat Anseele van het voorplan verdwenen was en hij zich bij verdere aanvallen zou kunnen opwerpen als martelaar? De activisten hadden hoe dan ook hun slag thuisgehaald, verder amok maken was niet nodig... Vanaf mei werd er over Anseele dan ook amper iets geschreven in de *Courant*. Opmerkelijk was dat dit ook voor *Vooruit* gold. Maar toen in augustus de oorlogskansen keerden, mocht *Vooruit* blijkbaar wel een vijfdelige artikelenreeks over het naoorlogse België van de hand van Anseele publiceren, waarin de toekomstperspectieven afgetekend werden in een Belgisch kader en er van enige Duitse inbreng of invloed geen sprake was. En dat in een gecensureerde krant. Het tweede en het derde artikel ging dieper in op de taalkwestie en de houding van de Belgische regering in Le Havre ten aanzien hiervan.

Anseele schreef dat de eenheid van het land het belangrijkste was en noemde beide landstalen gelijkwaardig. Daarom moest de voertaal in het onderwijs de moedertaal zijn en vanaf 10 jaar moest de tweede landstaal worden aangeleerd. Indien het volk dat vroeg, kon anderstalig onderwijs ingericht worden. Er moest ook een Vlaams-Belgische hogeschool opgericht worden, bij voorkeur in Gent. Het personeel dat tewerk gesteld was in de openbare diensten in Vlaanderen en in contact kwam met de burgers moest het Nederlands beheersen. Hij haalde niet uit naar de activisten en wilde zijn visie ook niet opdringen: "*Ziedaar onze voorstellen over de taalkwestie. Wij onderwerpen ze aan onze partij en aan onze lezers. Wij dringen niets op. Wij hebben maar één doel: de schoone democratische taalkwestie oplossen in de richting en in den geest van de eenheid van ons land en van de gelijkheid onzer beide landstalen. Dit hebben wij verdedigd vóór den oorlog en dat verdedigen wij nog.*" Kortom, Anseele was heel gematigd, constructief en pragmatisch.²⁸

In november was de bevrijding van Gent door de geallieerden nabij en werd het bestuur van de stad overgedragen aan Anseele, die als eerste schepen bij afwezigheid van Braun waarnemend burgemeester werd. De volkswoede richtte zich tegen

de landverraders, de activisten, die niet alleen hun huis geplunderd zagen, maar ook fysiek werden aangevallen. Velen waren al op de vlucht geslagen. Anseele liet op 11 november 1918 affiches plakken waarin hij de bevolking vroeg kalm en waardig te blijven. Hij wilde van geen publieke afrekening weten.²⁹ Maar *Vooruit*, nu van de censuur verlost, rekende wel bijzonder scherp af met de activisten. De vraag is in welke mate Anseele invloed had op wat in de partijkrant verscheen die dagen, omdat hij wegens zijn bezoeken aan Loppem en Brussel er meestal niet was. *Vooruit* spuwde zijn gal. Een aantal citaten maakt duidelijk hoe erg Anseele en de Gentse socialistische tijdens de oorlog door de activisten getergd waren: *“Anderzijds meldt men dat verscheidene heeren, die zich in den laatsten tijd als eenige en ware redders van het verdrukte vlaamse volk lieten betitelen, spoorloos verdwennen [sic] of met noorderzon vertrokken zijn. Voorwaar, eene zonderlinge manier om de volksbelangen te verdedigen.”* En: *“Ook hadden we gedurende ruim drie jaren de tergende handelingen van eene bende lafaards, een troep slechterikken, arrivisten, heersch- en eierzuchtenden, gediplomeerde nulliteiten, politieke misbaksel te gedogen. [...] Onder de laffe bewering: voor de vrijmaking van 't Vlaamsche volk te werken, poogden deze ploerten haat, ontzenuwing en verdeeldheid, vooral in de harten der werkers te strooien.”* *Vooruit* gaf ook aan wáárom het het activisme verfoeide: *“De socialistische voormannen en instellingen in de eerste plaats werden aangevallen, door kerels die zich de naam van sociaaldemokraat toeëigenden ofwel door andere politieke hoeren, terwijl wij in de onmogelijkheid waren ons te verdedigen.”*³⁰ Op 12 november wijdde het dagblad een artikel aan *“het verraad der aktivisten-flaminganten”*. Het kwam terug op de doelmatige aanvalen in de activistische pers: *“In meetings en smaadschriften werden vooral de socialistische inrichtingen, voormannen, ideeën aangevallen. Door de perscensuur werd ons het verbod opgelegd te antwoorden, op de aangevoerden laster mochten wij ons niet verdedigen [...] maar spot, leugen, laster en verraad hebben geen duur. Deze flamingantische arrivisten en zwendelaars aller kleur hadden op eene onvermijdelijke overwinning van het pruisische militarisme gerekend.”* Maar, *“de lafaards waren zóó goed van de slechtheid hunner daden bewust, dat ze weken op voorhand vertrokken”*. Volgens de auteur van het artikel had Anseele trouwens zijn vijandigheid laten blijken tegenover een Duitse officier en die vlucht en de volkswoede voorspeld. Hij zou hebben gezegd *“dat de flaminganten wel zouden doen den VOORlaatste trein te nemen, indien de Duitschers met de laatste zouden vertrekken”*.³¹

In de nacht van 10 op 11 november was Gent door de Duitsers ontruimd, op 13 november ontving Anseele de koning en de koningin op het stadshuis en op 20 november zat Emile Braun opnieuw het Gentse schepencollege voor. Daarmee was de oorlog ook voor Anseele officieel afgelopen. Hem wachtte een nieuwe episode in zijn leven, deze van socialistisch minister van Openbare Werken in de regering van nationale eenheid van premier Delacroix.

Besluit

Wanneer we de oorlogsperiode resumeren, zien we dat Anseele pas vanaf 1916 een standpunt inneemt tegenover het activisme. Aanleiding is de opening van de Vlaamse Hoogeschool, met hulp van de Duitse bezetter en zonder goedkeuring van de Belgische regering in Le Havre. Met de deportatie van de arbeiders naar Duitsland en vooral met de activistische aanvallen op de linkse en Vlaamsgezinde flank van de BWP, werden de spanningen tussen Anseele en de activisten steeds groter. Toen ze zich de Stockholm-conferentie toe-eigenden, sloeg *Vooruit* met het artikel *Het Ware Standpunt* terug. De activisten werden, waarschijnlijk ingetoomd door de censuur, net geen landverraders genoemd. Over het standpunt van Anseele en de Gentse socialisten kon geen twijfel meer bestaan, terwijl ook de hoop van de activisten om Anseele voor hun kar te spannen al in 1916 gekelderd was, temeer omdat ze niet reageerden op de verplichte tewerkstelling van arbeiders in Duitsland. Uit activistische hoek kwam er op *Het Ware Standpunt* uiteraard reactie via de *Nieuwe Gazet van Gent / Nieuwe Gentsche Courant*, maar de Gentse socialisten hielden de rangen gesloten. Niettemin bleef Anseele als schepen van de stad Gent constructief samenwerken met de Duitse bezetter. In 1918 werd met de proclamatie van de zelfstandigheid van Vlaanderen ten slotte een nieuwe bom tot ontplofing gebracht. Anseele ondertekende mee een protestmotie van de gemeenteraad en stapte op als schepen. De deportatie van Braun en De Weerdts en vooral de aanstelling van twee activistische schepenen waren een brug te ver. Wat de taalkwestie betreft, gaf Anseele de voorkeur aan de Belgische optie. Hij schoof zijn Vlaamse eisen terzijde tot na de oorlog en de terugkeer van de Belgische regering.

Onmiddellijk na de Wapenstilstand werd alle gal uitgespuwd via het partijblad *Vooruit*. De activisten werden zwaar op de korrel genomen als 'landverraders' en 'verdelers'. Anseele zelf nam als plaatsvervangend burgemeester de verantwoordelijkheid om de volkswoede te kalmeren, maar dat ook hij de activisten de verdeeldheid in de socialistische rangen zwaar aanrekende, lijkt geen twijfel.

Dit artikel is gebaseerd op: W. DEDOBBELEER, *De Grote Oorlog bekeken door een pince-nez. Edward Anseele, het socialisme en de bezetting van Gent*, UGent, licentiaatsverhandeling, 2007, p. 140-162. Enkele passages werden letterlijk overgenomen.

- (1) L. BERTRAND, *Edouard Anseele. Sa Vie – Son Oeuvre*, Bruxelles: L'Églantine, 1925, 222 p.; G. DEBEUCKELEIRE, *Een bijdrage tot de biografie van Edward Anseele – tot 1894*, UGent, licentiaatsverhandeling, 1967, 296 p.; H. DEFOORT, *Werklieden bemint uw profijt! De Belgische sociaaldemocratie in Europa*, Leuven: Lannoo/Amsab, 2006, 560 p.; P. KENIS, *Het leven van Edward Anseele*, Gent: De Vlam, [1930], 285 p.; G. VANSCHOENBEEK, *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, Antwerpen/Baarn/Gent: Hadewijch/Amsab, 1995, 269 p.
- (2) M. CLAEYS-VAN HAEGENDOREN, *25 jaar Belgisch socialisme: evolutie van de verhouding van de Belgische Werkliedenpartij tot de parlementaire democratie in België van 1914 tot 1940*, Antwerpen: Standaard, 1967, p. 69.
- (3) M. VAN GINDERACHTER, *Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgisch socialisme voor WO I*, Gent: Amsab-ISG, 2005, 493 p.
- (4) D. VANACKER, *Het aktivistisch avontuur*, Gent: Stichting Mens en Cultuur, 1991, p. 185-186.
- (5) Zie daarvoor ook M. VAN GINDERACHTER, *Het rode vaderland [...]*, p. 359-363.
- (6) Vooruit, 06/11/1914; 12/01/1915.
- (7) M. VAN GINDERACHTER, *Het rode vaderland [...]*, p. 344.
- (8) A.L. FAINGNAERT, *Verraad of Zelfverdediging. Bijdragen tot de geschiedenis van den strijd voor de zelfstandigheid van Vlaanderen tijdens den oorlog van 1914-1918*, Kapellen: De Noorderklok, 1932, p. 374-382.
- (9) *De Nieuwe Gazet van Gent*, 16/02/1917.
- (10) *De Nieuwe Gazet van Gent*, 28/02/1917.
- (11) *De Nieuwe Gazet van Gent*, 14/03/1917.
- (12) W. DEDOBBELEER, *De Groote Oorlog bekeken door [...]*, p. 113-139. Zie voor Anseeles houding versus Stockholm ook: W. GELDOLF, *Stockholm 1917: Camille Huysmans in de schaduw van titanen*, Antwerpen: Contact, 1996, 507 p.
- (13) Vooruit, 02/09/1917.
- (14) *De Waarheid*, 30/09/1917.
- (15) *De Nieuwe Gazet*, 16/09/1917.
- (16) Amsab-ISG, Archief Gent-Eeklo, Jacob Vinderhout. Pamflet *Bedriegt den Boer of de Kunst om Appelen voor Citroenen te verkoopen. Open brief van eenen werkman aan Anseele*, 42/12; D. VANACKER, *Het aktivistisch avontuur [...]*, p. 211.
- (17) Vooruit, 23/09/1917.
- (18) AVANTI, *Een terugblik III. 1914-1931. Bijdrage tot de Geschiedenis der Gentsche Arbeidersbeweging*, Gent: Volksdrukkerij, [1932], p. 91-93.
- (19) *De Nieuwste Gentsche Courant*, 24/10/1917.
- (20) *De Nieuwste Gentsche Courant*, 03/11/1917.
- (21) Vooruit, 21/01/1918.
- (22) Stadsarchief Gent, College- en raadszittingen, Zitting van het schepencollege, 25/01/1918, 217.
- (23) Stadsarchief Gent, College- en raadszittingen, Zitting van de gemeenteraad, 28/01/1918, 235.
- (24) D. VANACKER, *Het aktivistisch avontuur [...]*, p. 229. Van die anonieme nota wordt na de oorlog gewag gemaakt in Vooruit, 14/12/1918.
- (25) RUDIGER, *Flamenpolitiek. Het Duitsch annexionisme in België en het aktivistisch landverraad in hun waar daglicht. Aan de hand van dokumenten van de POLITIEKE AFDEELING van het Generaal-Goevernement, van het GROOT DUITSCH HOOFDKWARTIER en van het IVE DUITSCHE LEGER*, Brussel: Rossel, s.d., p. 62-63; D. VANACKER, *Het aktivistisch avontuur [...]*, p. 40.
- (26) Stadsarchief Gent, College- en raadszittingen, Zitting van het schepencollege, 30/03/1918, 218; Stadsarchief Gent, College- en raadszittingen, Zitting van de gemeenteraad, 30/03/1918, 235.
- (27) *De Nieuwe Gentsche Courant*, 13/04/1918; 22/04/1918; 30/04/1918.
- (28) Vooruit, 13/08/1918; 14/08/1918.
- (29) D. VANACKER, *Het aktivistisch avontuur [...]*, p. 347.
- (30) Vooruit, 09-11/11/1918.
- (31) Vooruit, 12/11/1918.

Dag en nachtploeg

Moeder

Hoofd van huisgezin

De eeuwige transfer? Historische kanttekeningen bij een actueel debat

In maart 2008 verscheen de boekeditie van het proefschrift van Olivier Boehme, 'Greep naar de Markt. De sociaal-economische agenda van de Vlaamse Beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum' (Leuven: Lannoo Campus, 2008). Daarin verhaalt hij hoe de Vlaamse Beweging al van in de 19e eeuw, maar zeker vanaf het interbellum een eigen denken en programma ontwikkelde over de sociaaleconomische dimensie van de Vlaamse kwestie. In dit artikel trekt hij dit tijds kader verder open en laat hij zien hoe doorheen de laatste honderd jaar de communautaire scheidslijn in de hoofden van vele Vlaamse én Waalse politici is gaan samenvallen met een sociale en economische grens. Hij stelt daarbij de vraag waar een historisch begrip van dit fenomeen al of niet goed voor is.

De communicatie tussen de academische historici aan de ene kant en politici en andere opiniemakers aan de andere is niet gemakkelijk, voor zover ze al bestaat. Historici die wetenschappelijk werk willen verrichten, hebben het moeilijk met de al te eenduidige en heldere verhalen die politici en woordvoerders van belangengroepen en denktanks het publiek trachten aan te praten. Met de vaak complexe analyses uit de 'academie', die comfortabele illusies verstoren, weten deze laatsten dan weer niets aan te vangen. Grabbelen in de ton van bruikbare historische data, accuraat of niet, doen ze daarom niet minder graag.

Er zijn niet veel historici meer te vinden die geloven dat ze met hun onderzoeksresultaten ook maar richtinggevend kunnen zijn – zo ze dat al willen – voor actuele maatschappelijke debatten. Wel kunnen ze het lang niet evidente karakter van de schijnbaar klare en op realiteit gestoelde concepten, waarmee bij het spreken over tal van maatschappelijke thema's voortdurend wordt gegoocheld, aantonen.

In de brochure *Vlaanderens Weezang* (1916) van Claudius Severus, wordt heel aanschouwelijk de vermeende benadeling van de Vlamingen tegenover de Walen voorgesteld

Ze kunnen het publiek ook wijzen op de historische wortels, op de historische aard zonder meer, van fenomenen die bovendien lang niet in zwart-witschema's passen. Ondanks de massa aan historische literatuur en tv-programma's blijft een diepgaand historisch besef opvallend afwezig of ontoereikend in de behandeling van allerlei kwesties door de journalistiek en de politiek.

Alvast voor één thema, het communautaire debat dat zich vaak kristalliseert rond de 'transfers', wil ik hier een door het 'historische gilde' wat verwaarloosde en zelfs onmogelijk geachte dialoog met het eigentijdse publiek aangaan.

Nationale identiteit en sociale zekerheid

Het debat over de geldstromen van Vlaanderen naar Wallonië dateert niet van gisteren. Het gaat in zijn huidige vorm vooral over een sociale zekerheid die in onevenredige mate wordt betaald door Vlaanderen. Het is een met taboes beladen debat, want iedereen voelt aan dat het een van de laatste bindmiddelen van de al broze staat België aantast.

De onbevangenheid waarmee sinds de politieke crisis na 10 juni 2007 weer druk gespeculeerd wordt over een splitsing van België, bewijst hoezeer het Belgische nationale bewustzijn allang een rariteit is geworden, behalve dan bij voetbalinterlands. Niet alleen Vlaamse en Waalse politici praten langs elkaar heen, Vlamingen en Walen tout court weten nog nauwelijks wat er gaande is in het andere landsdeel. Er is naast het nationale elftal één monument dat een laatste harde kern is geworden van het *Verfassungspatriotismus*, dat België altijd in zich heeft gedragen en dat het in zijn fase van dreigende ontbinding als ultima ratio uitspeelt. De laatste kern van dat civieke patriottisme is een monument waarop niet alleen de socialisten zich beroemen, maar waaraan ook eigenlijk geen enkele partij nog durft te raken: de sociale zekerheid. De Vlaamse liberalen hebben medio jaren 1990 nog één keer geprobeerd om daartegenaan te rammen, hebben zich lelijk verwond en daarna heeft niemand het nog gewaagd. Dat monument van sociale zekerheid houdt de Belgen bij elkaar. En nu de discussie verlegd is van het bestaan van dat gevaarte naar de vraag wie het beheer erover moet hebben, België of de regio's, dreigt het paradoxaal genoeg zelfs België te verpletteren. Geruzie over de verdeling van baten en lasten van die sociale zekerheid verdelen het land, maar eens die solidariteit wordt doorgeknipt, zien veel Vlamingen en Walen allicht helemaal geen reden meer om nog bij elkaar te blijven. Solidariteit bindt en verdeelt.

Dat laatste, verdelen, doet ze wanneer de ene gemeenschap de indruk krijgt dat ze aan het betalen is voor de andere. Is dat dan niet normaal? Hoort dat niet per definitie bij een solidariteitssysteem? Het antwoord is evident positief. Even evident is dat een vergelijking tussen twee entiteiten noodzakelijkerwijze altijd verschillen oplevert. De vaststelling dat de statistische gegevens van twee regio's haast samenvallen, dat zou pas nieuws zijn. En hier komen we bij de kern van de zaak die de denktank 'In de Warande' met een in 2005 verschenen manifest aanraakte.¹ De auteurs ervan vergelijken. En ze vergelijken grondig. Statistiek na statistiek toont

welk een kloof er gaapt tussen de situatie op verschillende gebieden in Vlaanderen en Wallonië. Maar waarom vergelijken ze? Bewijzen de verschillen het bestaan van een Vlaams volk, zoals wijlen Hugo Schiltz beweerde? Misschien, maar vóór het bewijs, vóór de statistiek was er de vergelijking en de reden waarom die werd gemaakt. De transfers tussen bijvoorbeeld Antwerpen en Limburg onderzoekt In de Warande niet. De Vlaamse Beweging vindt namelijk dat er een Vlaams volk bestaat, duidelijk onderscheiden van het Waalse. Over een Antwerps of Limburgs volk heeft ze het niet. Die moet ze dus niet vergelijken. Het bestaan van dat Vlaamse volk wil ze wel nog eens uitgebreid illustreren met een bundel statistieken. Het transferdebat, hét hete hangijzer, is dan ook niet in de eerste plaats van financiële, maar wel van nationalistische aard.

De opmaak van een Vlaams-Waals sjabloon

De taalkwestie en de maatschappelijke kwesties, met betrekking tot economie en financiën bijvoorbeeld, zijn in België nooit strikt gescheiden geweest. Het ‘transferidee’ was er al vrij vroeg. Reeds in de 19e eeuw waren er in het ene deel van het land klachten over meer en betere openbare werken dan in het andere. Samen met de vaststelling dat er twee talen werden gesproken, Vlaams/Nederlands en Frans, en met de eis van de Vlaamstaligen tot erkenning van hun taal als evenwaardige taal in het publieke leven, groeide de voorstelling van twee welonderscheiden regio’s: Vlaanderen en Wallonië. Hoewel Limburgers en Luxemburgers eerst nog voor aparte categorieën doorgingen, werden ook zij spoedig ingelijfd bij een van beide landsgedeelten. De voorstelling van één gewest, met één taal en één volk – want ‘de taal is gans het volk’ volgens de Vlaamse Beweging – dateert nog van vóór de vorige eeuwswisseling. De nadruk lag vooralsnog op de taal. Voor een gedegen economische analyse bood een intellectueel achteroplopend Vlaanderen nog niet genoeg ruimte. Economische wetenschap en economisch beleid hadden voor WO I in het algemeen nog bescheiden proporties. Politiek en intellectueel onvermogen en misschien ook een gebrek aan interesse maakten van de Vlaamse Beweging in de eerste plaats een taal- en cultuurbeweging. Op dat gebied was nog werk genoeg te doen. Het schema volgens hetwelk een ‘Vlaams volk’ op zijn ‘eigen bodem’ onrecht kon lijden was echter al voorhanden.²

Deze al van in de 19e eeuw bestaande denkstructuur maakt de betekenis van Lodewijk De Raet er niet minder op. Van hem verscheen rond 1900 de eerste sterk uitgewerkte analyse van een door de Belgische overheid verwaarloosde Vlaamse economie, waarvan de zeldzame lekkere brokken in handen waren van een Frans-talig en ‘uitheems’ kapitaal. Sterk en richtinggevend aan deze analyse was dat zij de miskennis van het Vlaams/Nederlands rechtstreeks koppelde aan een Vlaamse economie die leed aan een falend algemeen opleidingsniveau, wat nog te verhelpen viel met een aanpassing van het cultuur- en onderwijsbeleid. Nog zwaarwegender echter was De Raets vooropstelling dat een Vlaanderen met een van Wallonië onderscheiden geografische ligging, sociale en economische structuur, tra-

ditie en cultuur, ipso facto een eigen economische politiek vereiste. Vooralsnog wilde hij die binnen België realiseren.³

Met De Raet als gids kon de volgende generatie de transfergedachte nader uitwerken. Zij deed dat in een Vlaanderen dat verscheurd was door de collaboratie van Vlaams-nationalisten tijdens WO I, namelijk door het activisme. Ook die activisten namen Lodewijk De Raets bevindingen heel serieus. De radicalisering van de Vlaamse Beweging ging gepaard met een 'economisering' van het politieke debat in het algemeen. Na 1918 waren de internationale en nationale economie immers ontwricht. De crisis van de jaren 1930 was een extra aanzet tot gedachten over nieuwe sociaaleconomische modellen. De sociale en economische wetenschappen wonnen – deels los hiervan, maar zeker ook in verband hiermee – terrein. In die periode ontkiemde ook een Nederlandstalige wetenschap, waarvan de beoefenaars én de resultaten vaak Vlaamsgezinde trekken vertoonden. Dat was voor de economie en sociologie niet anders. De generaties van het interbellum beschikten sinds De Raet bovendien over een leidraad om de transfer – zonder die term al te gebruiken – te omschrijven. Niet alleen de vaststelling van De Raet in verband met de zwaardere grondbelasting die het rurale Vlaanderen in verhouding meer deed betalen, was een transfer. Het weggapen van de beste jobs in Vlaanderen en Brussel door goed opgeleide Waalse werknemers was eveneens een transfer van welvaart naar Wallonië... of naar Waalse portefeuilles, maar dat was gezien de etnisch gekleurde identificatie van 'Waal' met 'Waalse grond' hetzelfde. De winsten die Waalse, Brusselse en Franse investeerders opstrekten met hun beleggingen in Vlaanderen, was een andere transfer. Toen tijdens de kolencrisis van de jaren 1930 België ten behoeve van de slabakkende Waalse mijnen een politiek van protectionisme voerde, ging dat ten koste van de opkomende Kempische mijnen. Dat gold evengoed als een transfer.⁴ Ook omgekeerd klonk het verwijt van welvaartsoverdracht. Toen een Vlaamse katholieke minister in 1934 de kinderbijslag in één nationaal solidariteitssysteem wilde gieten, lieten Waalse parlementsleden van de meerderheid de regering onder meer daarover vallen, omdat ze deze steun van het kinderarme Wallonië aan het kroostrijke Vlaanderen niet zagen zitten.⁵

Nog andere breuklijnen

Behalve de onenigheid tussen twee gemeenschappen die bij invloedrijke opiniemakers en in de publieke opinie scherpere contouren begon te krijgen, rezen er ook moeilijkheden binnen die gemeenschappen zelf. Paradoxaal genoeg bracht de accentuering van een eigen 'Vlaamse entiteit' met een eigen 'identiteit', door middel van een Vlaamse economische agenda, de verschillen binnen dat Vlaanderen net meer dan ooit aan het licht. Over de invulling van die eigen Vlaamse maatschappij dachten katholieken, socialisten, liberalen, solidaristische gemeenschapszoekers

Lodewijk De Raet ging er als een van de eersten van uit dat Vlaanderen en Wallonië een eigen economische politiek moesten volgen (collectie Stichting Lodewijk De Raet)

Affiche met een oproep van Action wallonne, een comité dat actief was ten tijde van de taalwetgeving van 1963

met sympathieën voor het fascisme en anderen, heel verschillend. Katholieken en socialisten bestreden elkaar de eer de grootste politieke familie in Vlaanderen te worden. De katholieken waren dat al, maar de socialisten koesterden ook ambities in die richting. Beide groepen hadden strategieën die moesten aantonen dat Vlaams samenviel met respectievelijk katholiek en socialistisch. De liberalen waren een marginale derde, maar de volksliberalen wierpen evengoed hun Vlaamsgezindheid in de politieke strijd die ze, niet het minst tegen de eigen francofone partijtjop, te voeren hadden.

Statistieken die economische en sociologische verschillen en transfers aan het licht brengen, dreigen dat gebrek aan interne consensus ook in het hedendaagse Vlaanderen – en evengoed in Wallonië trouwens – te verhullen. Openlijk gebrek aan consensus is nochtans eigen aan elke democratie. De meningsverschillen over hoe het er nu eigenlijk ‘in essentie’ met Vlaanderen voorstond op sociaal en economisch gebied en waar het heen moest, hebben het debat over federalisme geïdeologiseerd. De roep om federalisme in noord én zuid werd niet weinig gestimuleerd door de combinatie van ideologisering en economisering van de communautaire tweespalt. Het federalisme kreeg tegelijk impulsen door de wil van de katholieke meerderheid in Vlaanderen en de socialistische in Wallonië om hun respectieve ‘jachtgebieden’ ideologisch zuiver te houden. In Wallonië bestond er al sinds de jaren 1930 grote bezorgdheid over de economische achteruitgang van de industrie-

as van de Borinage tot voorbij Luik, die eens de industriële motor van België was geweest. De mijnen en de metaalnijverheid hadden er hun beste tijd gehad. Na WO II wenste de Waalse socialistische vakbondsleider André Renard de reeds lang levende gedachte van structuurhervormingen eindelijk binnen een planistisch kader te realiseren.⁶ Gaston Eyskens en andere katholieken, en ook wel liberalen, waren niet minder begaan met een verregaande koerswijziging voor de Belgische economie, maar wilden van socialistisch planisme niet horen.⁷ Bovendien hadden zij reden om te denken dat Vlaanderens economische uur in België aangebroken was, dat de rollen op dat gebied waren omgedraaid en dat culturele decentralisering nu zeker volstond. Renard vertolkte dan weer de angsten die leefden in een regio op zijn retour en waarvoor hij een socialistisch relanceprogramma in gedachten had.

Beiden, Eyskens en Renard, botsten keihard op elkaar naar aanleiding van de Eenheidswet van 1960 en de hevige stakingen en onlusten die daarop in de winter van 1960-1961 volgden. Toen kreeg Renard het gevoel dat zijn rode kameraden aan de andere kant van de taalgrens hem in de steek lieten. Zijn antwoord daarop was de eis tot verregaande autonomie voor Wallonië. Al hebben hijzelf noch zijn daartoe opgerichte regionalistische partij, de Mouvement Populaire Wallon (MPW), het lang uitgezongen, de Parti Socialiste (PS) heeft die eis tot federalisering overgenomen. De federale staat België die wij vandaag kennen is voor een groot deel het resultaat van de wil van de toenmalige Christelijke Volkspartij (CVP), de dominante kracht in Vlaanderen, en van de PS, de grootste partij in Wallonië, om elk gewest een eigen ideologisch parcours te laten volgen. Zoals het transferdebat meer dan een zuiver financieel debat is, zo was het federale debat in niet geringe mate ook een ideologische confrontatie. Communautarisering was hier dus voor een deel een dekmantel voor andere visies op economisch, sociaal en ander beleid. Omgekeerd: heeft de liberale partij niet het langst het unitarisme verdedigd, omdat ze noch in Vlaanderen noch in Wallonië sterk genoeg stond om er de respectieve regionale bewegingen voor haar 'programmamar' te spannen?

Het communautaire Pygmalion-effect

De taalbarrière, het verschillende economische lot van Vlaanderen en Wallonië als geheel en de ideologisering van de communautaire dualiteit liggen mee aan de basis van het federalisme en het denken in termen van 'wij en zij'. Het federalisme dat er nu is, leidt echter zelf tot nieuwe eisen voor regionalisering van bevoegdheden. Dat zou ik het Pygmalion-effect willen noemen. In een oude Griekse mythe wordt verhaald hoe de beeldhouwer Pygmalion een vrouwenbeeld maakt waarop hij zo verliefd wordt dat Afrodite het tot leven wekt. De regionalisten in beide delen van het land zijn zo verliefd geraakt op de naties die zij met woorden zelf mee hebben geconstrueerd, dat de staatkundige belichaming van die naties er, niet door toedoen van Afrodite, maar langs de weg van politieke actie, ook gekomen is. Doordat de politieke kaarten in elk van beide regio's anders geschud zijn, krijgen

ze ook een ander type beleid. Dat onderlinge verschil diept de bestaande verschillen qua maatschappelijk en economisch profiel verder uit. Het 'denk-beeld' komt zo steeds meer tot leven. Wie zegt dat Vlaanderen in wezen een gebied met kleine en middelgrote bedrijven is, waar werkgevers en werknemers in harmonie samenwerken, gaat mede daarop een natiebeeld construeren dat als argument dient om een Vlaamse deelstaat te creëren, waarin precies een kmo-beleid en neocorporatisme de boventoon voeren. Deze vereenvoudigde voorstelling van zaken geeft toch in grote lijnen het verband aan tussen sociaaleconomische agendering en natievorming.

Er speelt nog een tweede effect: het sneeuwbaaleffect. De ene bevoegdheid was immers nog niet toegekend aan de regionale regeringen en parlementen, of de roep om de andere weerklonk al. Dat is toch het geval voor Vlaanderen, dat zijn eigen economisch beleid wil uitbreiden met een eigen fiscaal beleid. Wallonië vraagt daar niet om. Dat heeft te maken met een andere inschatting dan enkele decennia geleden, die erop neerkomt dat Wallonië België voorlopig toch nog hard nodig heeft. Hier krijgen we dus eerder een bevrozingseffect, of zelfs een smelteffect, wanneer sprake is van herfederalisering van bepaalde bevoegdheden.

De Vlaams-Waalse onenigheid – of moeten we zeggen de onenigheid onder partijen in noord en zuid? – heeft ook te maken met een andere visie op de sociale politiek. Weer ligt een andere ideologische benadering aan de basis van een defederaliseringsronde: de Vlaamse liberalen en een deel van de christendemocraten willen immers graag iets doen aan de loonkost via het sleutelen aan de fiscale en parafiscale druk. Bij de socialisten, vooral dan de Franstalige, leeft die behoefte niet, al is het maar omdat zij denken dat Wallonië het zich niet kan veroorloven en zij een andere kijk hebben op omvang en aanwending van de sociale zekerheid. Wat op Belgisch niveau niet kan, willen bepaalde partijen, vandaag vooral in het noorden, doorvoeren op regionaal niveau.

De historicus als spelbreker

Historici kunnen en mogen in die hoedanigheid geen partij kiezen in het politieke debat. Omgekeerd gebruikt het hele politieke spectrum de geschiedenis graag om zijn gelijk aan te tonen. Was het niet een voormalig Waals regeringsleider die de Vlamingen aanmaande tot solidariteit omdat voorheen het rijkere Wallonië middelen had zien wegvloeien naar de arme regio in het noorden van het land? Onderzoek van emeritus professor Juul Hannes toont aan dat dit voor de periode voorafgaand aan 1914 alvast niet opgaat.⁸ Het politieke gebruik van de geschiedenis staat in schril contrast met de steun waarmee beleidsmakers het historisch onderzoek en onderwijs doorgaans bedenken. Wie geschiedenis wil gebruiken ten behoeve van een actueel debat moet op zijn minst met correcte feiten werken. Dan nog zijn de conclusies zelden eenduidig. Terecht heet het dat ook de geschiedenissen die academische historici vertellen altijd een interpretatie zijn van een stuk verleden, maar dat sluit het bestaan van op feiten en op bronnen gestoelde inzichten niet uit.

Precies de moeilijkheid om die inzichten aaneen te schakelen tot één historisch verhaal moet de historicus aantonen. Hij is de spelbreker van dienst die al te comfortabele duidelijkheid aan diggelen slaat. Zijn taak is het om te laten zien dat een reeks statistieken op zich nog niet alles zegt. Hij moet erop wijzen hoe ideologische vertogen zelfs aantoonbare feiten inzetten in één voorstelling van zaken onder vele. De geschiedenis laat zien hoe het huidige transferdossier ingebed is in een decennialange strijd om nationale projecten, die ook los van die transfers zouden bestaan. Daartegenover staan dan weer andere transferdebatten die met de Vlaams-Waalse tegenstelling weinig uitstaans hebben.

Ook mijn hier geleverde schets is in te grove lijnen getekend om die complexiteit recht te doen. Het is een verhaal, niet meer, maar ook niet minder. Het staat niet ten dienste van een veroordeling van, noch van steun aan een van die nationale of andere projecten. Wel kan het verrijkend zijn om de discussie met meer dan cijfers alleen te voeden. En misschien gaat de strijd om een bepaald soort natie beter gepaard met de explicitering van de nationalistische vooropstellingen die ertoe geleid hebben.

- (1) *Manifest voor een zelfstandig Vlaanderen in Europa*, Brussel: Roularta Books, 2005, 256 p.
- (2) O. BOEHME, *Greep naar de Markt. De sociaal-economische agenda van de Vlaamse Beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum*, UA, proefschrift, 2007, p. 33-69. Ook voor meer informatie over andere dan hier aangeraakte aspecten verwijs ik naar dit proefschrift of de hierboven vermelde handelseditie met dezelfde titel.
- (3) Zie o.m. L. DE RAET, *Een economisch programma voor de Vlaamse Beweging*, Brussel, 1906.
- (4) Belangrijke Vlaamse stemmen in dit debat waren K. PINXTEN, *Het Kempisch Steenkolenbekken. Een economische studie*, Brussel, 1937/1939², 412 p.; L.C. MEERSSEMAN, *Het Kolenvraagstuk in België*, Antwerpen: VEV, 1937.
- (5) Ph. VAN ISACKER, *Tussen staat en volk. Nagelaten memoires*, Antwerpen: Sheed & Ward, 1953, p. 139-141; *Kamer der Volksvertegenwoordigers*, 6 juni 1934, p. 1635-1638.
- (6) M. LAMBILLIOTE, *André Renard et son destin*, Bruxelles: Labor, 1971, p. 79, 83 en 111.
- (7) F. MICHIESEN, De evolutie van het sociaal-economisch overleg in België sedert de tweede wereldoorlog. In: *Liber amicorum prof. dr. Gaston Eyskens*, Leuven: Universitaire Pers, 1975, p. 174; G. EYSKENS, *De Memoires*, Tielt: Lannoo, 1993, p. 631-633.
- (8) J. HANNES, *De mythe van de omgekeerde transfers*, Roeselare: Roularta Books, 2007, 117 p.

De installatie eener keuken mag nooit verwaarloosd worden, want al is zij de minste, en eenvoudigste plaats van een woonhuis, toch moet de meubilering in harmonie zijn, met de rest der vertrekken.

Een handig huisvrouw, zal een nuttig gebruik weten te maken dezer kleine ruimte, voor het bergen harer benodigdheden. De dozen, de potten, de pannen, alle ander keukengerief, zullen met zorg gerangschikt worden en zullen een net uitzicht geven aan de keuken.

Er is weinig toe noodig om van een rommelig kamertje, een net en zindelijk keukentje te maken.

Het venster. Licht en lucht moeten vrij kunnen binnenstralen. Het uitzicht moet onbelemmerd zijn, vermits toch de keuken de plaats is, waar een naarstige huisvrouw het grootste gedeelte van haren tijd doorbrengt. Om de vensters te versieren gebruikt men heldere gordijntjes, liefst van katoenen voile. Men kan ze in het midden wegbinden met een lint of recht laten neerhangen, volgens smaak. Aan beide zijden van het raam plaatst men nog langere, toeschuifbare gordijnen van licht gebloemd cretonne.

De vloer. Het meest practische in een keuken is een steenen vloer. Hout en parket zijn moeilijker zindelijk te houden. Op een steenen vloer legt men 'n rieten of coco-mat, tegen de koude voeten.

Met nette Keukentje

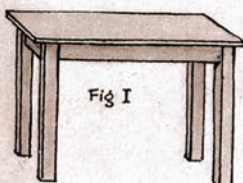

Fig I

Fig IV

Fig V

Fig II

Fig VI

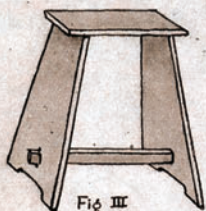

Fig III

met een zeildoek en omhangen met kretonnen gordijntjes. Fig. I. Tafeltje voor het gasvuur. Fig. II. Het tafeltje van gordijntjes voorzien. Bovenop is een houten plankje aangebracht voor het neerzetten van koffiekan, ketel, enz. Fig. III. en IV. Moderne stoeltjes kun-

De meubels. In een keuken zijn niet veel meubels noodig. Een tafel, eenige stoelen, een kast voor het vaatwerk en een of twee planken voor de

nen dienst doen als bergplaats. Fig. V. Plank voor potten en pannen. Fig. VI. De schabloon-teekening, aan te brengen in ripolin-verf.

Sofie De Caigny,
coördinator Centrum
Vlaamse
Architectuurarchieven/
Vlaams
Architectuurinstituut

Bouwen aan een nieuwe thuis. Wooncultuur in Vlaanderen tijdens het interbellum

**Proefschrift Geschiedenis van
Sofie De Caigny, K.U.Leuven, 2007**

Tussen de twee wereldoorlogen groeide de wooncultuur van verschillende sociale groepen uit tot een belangrijk maatschappelijk thema. Architecten, het sociale middenveld, politici en de ‘wonende massa’ traden expliciet of impliciet met elkaar in discussie over de ontwikkelingen op het vlak van huisvesting, woninginrichting en familiecultuur. Dat wonen uitgroeide tot een belangrijke maatschappelijke kwestie, werd ingegeven door verschillende sociale, economische en institutionele evoluties tijdens het interbellum. Met de oprichting van de Nationale Maatschappij voor Goedkoope Woningen en Woonvertrekken (NMGWW) in 1919 werd een sociaal woningbeleid uitgestippeld waarbij de NMGWW als overkoepelende structuur een intermediaire functie bekleedde tussen lokale huisvestingsmaatschappijen en de overheid. Vooral christendemocraten en socialisten toonden zich voorstanders van een sociaal huisvestingsprogramma. Met de politieke emancipatie van de massa na WO I tekende ook de verzuiling zich af. Sociale organisaties van diverse ideologische strekking veroverden een belangrijke maatschappelijke positie en waakten over de belangen van hun achterban in allerlei domeinen, waaronder huisvesting. Ze ontwikkelden een vormingspolitiek voor hun leden waarvan wonen integraal deel uitmaakte. De politieke en sociale emancipatie verliep parallel met evoluties binnen de gezinnen: het kerngezin kwam meer op de voorgrond waardoor de cultivering van privacy ook bij lagere sociale groepen toenam. Ondertussen boekte de huishoudtechnologie vooruitgang, al bleef het nieuwe huishoudcomfort vooral een zaak van gegoede burgers. Tegelijkertijd verbeterde ook de technologie van het bouwen zelf, het bouwproces versnelde en hoogbouw werd steeds meer een optie.

Ook bladen als *ABC* begaven zich op het terrein van de ‘woonopvoeding’ (uit: *ABC*, 13/03/1932)

Onder invloed van deze ontwikkelingen was het wonen sterk in transformatie en groeide een breed gedragen interesse voor de modernisering van het wonen van lagere sociale groepen. Terwijl in de 19e eeuw hoofdzakelijk vrouwelijke huishouddeskundigen zich inlieten met het wonen, legde bijvoorbeeld voor het eerst in de geschiedenis de overwegend mannelijke wereld van de architectuur zich toe op het volkswonen na WO I. Deze nieuwe aandacht was niet onproblematisch. Zo pleitten bepaalde modernisten, zowel vanuit een authenticiteitsdenken als vanuit een sociale utopie, voor een radicaal nieuwe woonvorm met sobere en functionele interieurs. Ze dachten daarbij aan nieuwe wijken met gestandaardiseerde woningen waarin mensen over de sociale grenzen heen zouden samenwonen en die emancipatorische effecten zouden genereren. Ook de verzuilde middenveldorganisaties hoopten hun maatschappijbeeld via het wonen van hun achterban te realiseren. Zij wezen sterk op de verwevenheid van wonen met identiteit, een typisch 19e-eeuwse constructie die door de modernisten werd uitgedaagd. Volgens de middenveldorganisaties moesten arbeiders bovenal als arbeiders wonen, landbouwers als landbouwers en het was moreel verwerpelijk zich de wooncultuur van een andere stand of klasse aan te meten. Het middenveld toonde zich daarmee uitermate bewust van de symbolische waarde van het wonen en 'de thuis', waar objecten en praktijken iemands identiteit representeerden en richting gaven. De woningspecialisten en woonopvoeders van de diverse ideologisch gekleurde organisaties beseften dat alternatieven van materiële elementen van de thuis én de omgang ermee het potentieel hadden om de identiteit en opvattingen van personen te sturen. Het kwam er voor woonopvoeders dus op aan grip te krijgen op de processen van toe-eigening die bewoners met hun materiële leefwereld aangingen, om zo hun ruimere maatschappijvisie door te drukken. Naast de architecten en het middenveld projecteerde ook de wonende massa haar sociale ambities op het wonen, zij het binnen afgebakende sociaaleconomische condities.

Het zuilgebonden middenveld en het huishoudonderwijs stonden niet alleen als bemiddelingsniveau tussen ideologie, de woonpraktijken aan de basis en architecturale en technologische ontwikkelingen. Politieke partijen profileerden zich eveneens met het thema en ook de nationale overheid trachtte, via onder meer subsidies en het vastleggen van hygiënenormen, de woonomstandigheden van de bevolking te verbeteren. Tegelijkertijd spanden plaatselijke overheden zich in tegen de krotten, zij het met wisselend succes. Daarnaast begaven ook commerciële (dames)bladen en fabrikanten van huishoudapparatuur zich op het terrein van de woonopvoeding. Tot slot evolueerden pluralistische organisaties zoals de Bond van Kroostrijke Gezinnen, de NMGW of het Nationaal Studiecentrum voor Huishoudkunde tot overlegorganen waar bemiddelaars van verschillende sociale en ideologische strekking elkaar troffen. Ze gebruikten daarbij hun tijdschrift en congressen om de contacten met andere spelers op het veld van het wonen te onderhouden.

Door deze verscheiden betrokkenheid in het volkswonen stelden tijdgenoten vast dat: *"Jamais, dans l'histoire de l'habitation, on n'a rencontré une période plus pas-*

Deze nieuwe woonwijk in Wetteren was typisch voor het interbellum.
(Uit: G. SOMERE, *Hoe en door wie worden de Wetterse krotten bewoond?*, 1941) (KADOC, Leuven)

sionnante que celle que nous traversons."¹ Er ontstond een wijdvertakt intermediair weefsel, verbonden met de nationale politiek, dat de modernisering van het wonen van verschillende bevolkingsgroepen bepleitte. Het netwerk was internationaal verankerd maar richtte zich op het lokale niveau. Alle actoren in dit niet-geformaliseerde netwerk hadden eigen redenen om zich met huisvesting in te laten en in de meeste gevallen ging het om een combinatie van drijfveren. Sommigen handelden uit angst voor de plattelandsvlucht, voor secularisering of verburgerlijking. Anderen wilden het volk verheffen. Nog anderen werden door economische motieven geïnspireerd. Via het wonen kon het gedrag van (huis)vrouwen worden gestuurd en zij hadden de potentie een niet te onderschatten rol in de moderne consumptie-economie te spelen. Doordat het aandeel van consumptie in de nationale economie steeds belangrijker werd, steeg de algemene waardering voor de economische invloed van huisvrouwen. Economen beklemtoonden dat alle huishoudens samen de belangrijkste consument belichaamden in België, een argument dat ook in het huishoudonderwijs weerklonk. Bovendien konden goed geschoolde en getrainde (huis)vrouwen met relatief beperkte middelen toch smakelijke maaltijden bereiden en gezelligheid in huis brengen doordat zij doordacht konden aankopen. Het is niet verwonderlijk dat dit discours het luidst klonk tijdens de crisis van de jaren 1930.

Hoe uiteenlopend de achterliggende drijfveren ook waren om zich in het woondebat te mengen, ze leken een grootste gemene deler te hebben: zowat alle actoren waren ervan overtuigd dat de woonproblemen hoofdzakelijk zouden opgelost worden via de vrouw. Het aantal publicaties, lezingen, tentoonstellingen en congressen dat aan de huisvrouw was gewijd of over haar maatschappelijke positie handelde, bleef groeien, de huisvrouw kwam in het centrum van het maatschappelijke vertoog te staan. Deze sterke nadruk op de vrouwelijke verantwoordelijkheid in het volkswonen was niet nieuw. Vanaf het laatste kwart van de 19e eeuw vormden een grote vrouwelijke verantwoordelijkheid, volksoopvoeding en materiële verbeteringen van de volkswoningen de pijlers van het huisvestingsbeleid. Het grote verschil was dat deze aspecten in de 19e eeuw door verschillende instanties werden waargenomen. Het huishoudonderwijs werd belast met de woonopvoeding van de vrouw terwijl de Algemene Spaar- en Lijfrentekas (ASLK) instond voor de financiële ondersteuning van volkswoningbouw. Na WO I vervaagde deze institutionele en inhoudelijke scheidingslijn. In overeenkomst met de bijna totalitaire drang naar beheersing van alle aspecten van het leven van hun leden, legden sociale organisaties in het interbellum zich zowel op de materiële verbetering van de woningen als op de opvoeding van de bewoners toe.

Een tweede generiek kenmerk van de verschillende woonopvoeders bestond eruit dat ze een sterk geloof deelden in de maakbaarheid van het gedrag van bewoners en het belang van de gezinswoning daarin. Architecten, huishoudexperts en politici meenden dat degelijke woningen mensen tot ideale burgers konden omvormen. In 1935 verwoordde Fernand Gosseries van de NMGWW deze overtuiging als volgt: *“L’habitation est le moyen le plus actif d’éducation de la classe ouvrière et ce n’est qu’après la lui avoir procurée saine, spacieuse, agréable et à bon marché que l’on peut songer à son relèvement moral.”*² De Vlaamse woonbemiddelaars waren hiermee niet de enigen. In heel West-Europa heerste na WO I een groot vertrouwen in de *social engineering* van de wooncultuur.³ Onderzoekers keken in dat verband vooral naar de meest radicale modernistische experimenten of werden geïnspireerd door het discours van sociaal bevlogen intellectuelen als Karl Teige of Walter Benjamin.⁴ In Vlaanderen was het sociale draagvlak voor het verwezenlijken van doorgedreven modernistische utopische projecten echter opvallend klein in vergelijking met de machtige positie van het verzuilde middenveld. Bijgevolg hielden de woonnormen het midden tussen de traditionele of conservatieve visie op wonen als het domein van de vrouw en het gezin, met nadruk op de eengezinswoning in private eigendom, en moderne ontwikkelingen op het vlak van wooncomfort en huishoudkunde.

Het proefschrift belicht voor diverse aspecten van het wonen hoe dit geloof in de maakbaarheid van het woongedrag van mensen zich manifesteerde tijdens het interbellum in Vlaanderen, hoe bewoners omgingen met de gedicteerde normen in hun dagelijkse wooncultuur en hoe zowel bewoners als bemiddelaars reageerden

op de transformaties waarin het wonen na WO I was terechtgekomen. Zowel de verzorging van het lichaam, de naaktheid en de privacy, de organisatie van het huishouden, verschuivende normen van netheid en gezelligheid, de aankleding en de stedenbouwkundige inplanting van de woning, het gebruik van de tuin, als de wijze van samenwonen met andere gezinsleden worden als onderwerp van een meerlagig bemiddelingsproces geanalyseerd. In al deze aspecten van het wonen komt het huiselijkheidsideaal bij zowel bewoners als woonopvoeders heel sterk tot uiting. Zowel het woonvertoog als de woonpraktijk zelf reikten daarmee veel verder dan het strikt huiselijke domein. Huiselijkheid was voor woonopvoeders een instrument om vat te krijgen op de identiteit van bewoners, voor de bewoners zelf werd het een middel om uiting te geven aan hun sociale ambities. Tegelijkertijd bood huiselijkheid een houvast in de sterk veranderende maatschappij van na WO I. Het huiselijkheidsideaal van woonopvoeders gaf de achterban een antwoord op opportuniteiten en bedreigingen van de moderne wereld. Daarmee was de focus van het middenveld op huis en thuis uiterst modern, zonder aan te sluiten bij het radicale modernistische antwoord op de spanning tussen wonen en moderniteit.

(1) Bibliographie. In: *Habitation à Bon Marché*, 3(1923)1, p. 19.

(2) F. GOSSERIES, *L'Accession à la Propriété immobilière. Rapport*, Brussel: Association des Patrons et Ingénieurs catholiques de Belgique/Eucharistische boekhandel, 1935, p. 27.

(3) P. BETTS & D. CROWLEY, Introduction. In: P. BETTS & D. CROWLEY (eds.), *Domestic Dream-worlds: Notions of Home in post-1945 Europe. Special Issue, Journal of Contemporary History*, 40(2005)2, p. 218.

(4) H. HEYNEN, The Jargon of Authenticity. Modernism and its (Non-)Political Position. In: M. KALM & I. RUUDI (eds.), *Constructed Happiness. Domestic Environment in the Cold War*, Estonia: Estonian Academy of Arts & Authors, 2005, p. 10-16; H. HEYNEN, *Architectuur en de kritiek van moderniteit*, Nijmegen: SUN, p. 68-100 en p. 142-168; K. TEIGE, *The Minimum Dwelling*, Cambridge Massachussets: MIT Press, 2002, 460 p.

**Een schat op zolder: het portret van
Jan De Ridder (Gent, 1822 - 1890)**

Eind 2007 schonk de heer Maurice Leyman aan Amsab-ISG het geschilderd portret van zijn overgrootvader, Jan De Ridder, pionier van de Gentse vakbeweging. We kennen het schilderij door een afbeelding in het boek van Avanti, 'Een terugblik' (1908), maar al die jaren hadden we er geen vermoeden van dat het nog echt bestond. De kunstenaar is onbekend, ook een jaartal ontbreekt, maar het schilderij wordt aan De Ridder overhandigd in juli 1859. De schenking van dit schilderij is een mooie gelegenheid voor een artikel, want wie was Jan De Ridder?

Deze man werd gebroodroofd, gevangengezet, teruggefloten, maar hij kwam onvermoeibaar altijd terug op het toneel. In een wereld van armoede en stakingen waren gezond verstand en gematigdheid zijn wapens in de strijd om een beter leven voor het proletariaat.

"De Gentse wever is klein, mager, bleek van kleur en iets voorovergebogen. Geen of bijna geen ontwikkeling, weinig hygiëne en veel armoede, slecht eten en een erbarmelijke behuizing doen hen leven aan de rand van het louter dierlijke." Dit staat in de enquête van 1845 van de twee Gentse geneesheren J. Mareska en J. Heyman en dit is de wereld waarin Jan De Ridder geboren wordt, woont, werkt en sterft...

Joannes (Jan) De Ridder¹ (°Gent, 13 augustus 1822) is de zoon van Joseph (°1766), hovenier-dagloner, en Jeanne Verhoeven (1773 - 1855). Hij loopt slechts enkele jaren school. Amper 11 jaar oud werkt hij reeds als dagloner in de fabriek, wellicht als hulpje van een spinner op een mechanische spinmolen. Later dient hij in het leger, wordt onderofficier en krijgt daar de kans zich te scholen. Op 16 april 1856 trouwt hij met Maria Francisca Seghers (°1829), het paar vestigt zich in de Sint-Lievensstraat (huidige Sint-Lievenspoortstraat). Tussen 1857 en 1872 worden er 10 kinderen geboren.

Geschilderd portret van Jan De Ridder (foto Lieve Cosyns)

Spinners en wevers, verenigt u!

Tussen december 1856 en maart 1857 komen in Gent de eerste autonome arbeidersorganisaties tot stand. Eind 1856 start het protest tegen het vrijhandelsverdrag met Engeland. De Gentse spinnerijbazen willen geen liberale handelspolitiek, reageren protectionistisch en zoeken steun bij de arbeiders. Vrijhandel zou de concurrentie met de goedkope Engelse spinsels aanscherpen, volgens de werkgevers zou dit resulteren in twee à drie dagen werkloosheid per week voor de arbeiders. Maar de arbeiders geloven niet dat hun fabrieken niet kunnen concurreren. Voor het eerst verenigen ze zich met succes en mobiliseren ze rond een eigen eisenpakket. Een veertigtal spinners vergadert voortaan elke zondag. Om de politie te misleiden gebeurt dit telkens in een andere herberg, aangezien het verbod op vereniging nog van kracht is. In 1857 wordt de eerste spinnersvereniging gesticht, de Maatschappij der Noodlijdende Broeders, met als voorzitter de protestant en spinner Francis Bilen (1819-1881). Bilen, bijgenaamd Cies de Kapneus, kan lezen noch schrijven, maar is een praktisch en verstandig man. Hij is bovendien een begenadigd spreker en bezitter van vier medailles voor moed en zelfopoffering. In een rapport aan de minister van Binnenlandse Zaken wordt hij omschreven als een *“prédicateur populaire dans un esprit socialiste”*.

De wevers zijn de eersten om het voorbeeld van de spinners te volgen en beleggen enkele meetings. Reeds op de tweede meeting zijn er ruim tweehonderd aanwezig. Jan De Ridder houdt er zijn maidenspeech waarin het recht op vereniging centraal staat. De Broederlijke Maatschappij der Wevers van Gent wordt gesticht en Jan wordt verkozen tot voorzitter, nadat hij is afgezwaaaid als onderofficier. De wevers zien hem als een geletterd man, met kennis van de Franse taal en zin voor discipline. Het reglement en de statuten van de Maatschappij worden door De Ridder ondertekend op 4 maart 1857. Hij wordt tien jaar lang herverkozen als voorzitter. De ondertekening van het reglement van de spinners gebeurt op 5 april 1857.

Het is niet toevallig dat de wevers en de spinners zich afzonderlijk verenigen en niet in één katoenvakbond. De spinners vormen een elitaire groep in de Gentse katoenwereld, ze verdienen vaak het dubbele van de wevers. De wevers, met hun lange vuile schorten, hebben trouwens de bijnaam van ‘fabrieks-ratten’ en hun beroepsbelangen staan soms haaks op deze van de spinners.

Amper drie maanden na hun oprichting hebben de spinners- en de weversmaatschappij respectievelijk al 600 en 1000 leden. Voor de wevers betekent dit dat één op de vier Gentse wevers ouder dan twintig, lid is. Een reeks succesvolle stakingen in 1857, ondersteund door de Broederlijke Maatschappij, is zeker niet vreemd aan deze spectaculaire groei. De Weversmaatschappij stelt een uniform loontarief voor alle wevers in alle Gentse fabrieken op. Als een baas niet akkoord gaat met de gevraagde loonsverhoging, vragen de wevers één voor één hun werkboekje terug en gaan ‘in hun veertien dagen’ (wettelijke vooropzeg). Is er na het verstrijken van deze twee weken geen akkoord, dan verlaten de arbeiders het werk; alles binnen de perken van de wet. Is er opslag verkregen in één fabriek, dan wordt een andere

fabriek uitgeloot om actie te voeren. Dankzij de Weversmaatschappij maken spontane acties, zoals men die voorheen kende, stilaan plaats voor geplande en gestructureerde acties.

Jan in 't gevang

Wanneer Bilen, voorzitter van de Spinnersmaatschappij, en De Ridder het slachtoffer worden van een gerechtelijke vervolging, stijgt hun populariteit ten top. De aanleiding tot vervolging is een brief van Leopold Sedeyn, ondervoorzitter van de Broederlijke Wevers, die de politie eind augustus 1857 onderschept. In de brief bedankt Sedeyn de Gentse arbeiders in Roubaix voor de financiële hulp (91,85 fr.) aan de vele Gentse wevers in staking. Deze brief is voor de politie het bewijs van samenspanning, wat verboden is. Op 10 september 1857 valt de politie binnen in herberg De Groote Harmonie. Het bestuur van de Weversmaatschappij wordt gearresteerd en de geldkas met 69,13 fr. in beslag genomen.

De Ridder en Sedeyn worden veroordeeld tot twee jaar gevangenisstraf, die in beroep echter wordt gehalveerd. Dertig anderen krijgen lichtere straffen. Omdat Bilen ongeletterd is, gaat de politie ervan uit dat hij niks te maken kan hebben met de bewuste brief en, na een aanmaning om voorzichtig te zijn, wordt hij vrijgesproken. Naar aanleiding hiervan schrijft de gouverneur van Oost-Vlaanderen, Edouard De Jaegher, een uitgebreid relaas over Bilen aan de minister van Binnenlandse Zaken, Charles Rogier: *“Deze man begaafd met buitengewone welsprekendheid, goedgevend voor kameraden, nog armer dan hij, werd met brio vrijgesproken. [...] Hij is geen katoliek meer, geen fabrieksarbeider meer, werd cabarettier, daar is hij behalve cabarettier populair spreker in socialistische geest.”* Tijdens het uitzitten van hun straf, wordt het gezin van Jan en van Leopold financieel gesteund door de Broederlijke Wevers. Ondertussen sterft Jans eenjarig zoontje Ludovicus en bevalt zijn vrouw van een dochter, Camilla Francisca. Op eigen verzoek wordt De Ridder, samen met

Portret van Francis Bilen, alias Cies de Kapneus
(uit: Avanti, Een terugblik, 1908)

Sedeyn, op 22 maart 1858 overgebracht naar Brugge. In de kleine gevangenis – er zijn een vijftigtal gedetineerden – mag men werken en kan men zo toch een klein inkomen verwerven. Bij hun vrijlating op 8 juli 1858 wacht hen een groots volksfeest.

Na dit conflict vinden Bilen en De Ridder nergens nog werk. Maar de spinners zorgen ervoor dat hun voorzitter Bilen herbergier kan worden van Den Eendracht in de Sint-Pietersvrouwstraat (huidige Sint-Kwintensberg). De Ridder wordt dankzij de wevers herbergier van De Vriendschap in de Sint-Lievensstraat. Op het koertje achter de woning kweekt hij een paar konijnen, hij koopt een handweefgetouw om thuis te weven en verkoopt zijn stoffen aan leden van zijn Maatschappij.

Jan blijft tot minstens 1876 herbergier, maar net als vele van zijn tijdgenoten blijft hij niet bij één stiel. Rond 1875 is hij onder meer kamslager (maker en hersteller van weefkammen en -ramen), wever en schilder. Drie maal werkt hij als grensarbeider in Noord-Frankrijk. In augustus 1875 vertrekt hij naar Lille, in januari 1882 werkt hij één week in Roubaix en in november 1883, hij is dan al 61 jaar, werkt hij in Halluin.

Het schilderij

In juli 1859 biedt de Broederlijke Weversmaatschappij 'haren voorzitter Jan De Bolle' zijn geschilderd portret aan. De Ridder is dan 37 jaar. *"Het is een sombere figuur: laag gewelfd en diep gefronsd voorhoofd, de mond verborgen achter een zware, neerhangende snor. Er ligt zelfbewustzijn in de houding, zoals hij daar staat, een beetje naar voor gebogen van steeds over zijn weefstoel te liggen, de linkerhand op de borst waar het brede lint met het kenteken van de wevers prijkt, de rechterhand op het ontwerp van reglement, dat hij zelf had opgesteld."* De voorzitters van de wevers- en van de spinnersmaatschappij – respectievelijk Bilen en De Ridder – dragen een speciaal pak bij plechtigheden en daarin heeft Jan geposeerd voor

Het lint met de letters V.B. in zilveren borduursel dat ontdekt werd bij de restauratie van het vaandel van de spinners

het schilderij: *“Een lange zwarte frak, een broek in fijn laken, een donker blauw fluweelen ondervest, een zwart fluweelen halsboord. Dwars over de borst wordt een breed groen lint gedragen met zilveren borduursel geslagen.”*

Een jaar voordien, in juli 1858, werden de vaandels van de spinners en van de wevers ingehuldigd. Beide vaandels zijn door Amsab-ISG gerestaureerd en worden er ook geconserveerd. Bij de restauratie van het vaandel van de spinners kwam een lint tevoorschijn met daarop in zilver de letters V.B. Dankzij het schilderij kunnen we dit lint nu identificeren, de letters V.B. staan voor Voorzitter-Bestuurder, de functie van Jan.

Werkersbond en Werkverbond

Vanaf 1860 komen we in een stroomversnelling terecht. Het worden turbulente jaren met de splitsing van de Broederlijke Wevers², de doorbraak van de Eerste Internationale, de grote staking in de Grasfabriek en de gigantische ellende door de katoencrisis. Ook voor Jan zijn dit moeilijke tijden.

In februari 1860 wordt de Gentse Werkersbond gesticht: een fusie van de Noodlijdende Spinners, de Broederlijke Wevers en de Gentse metaalbewerkeren. Concreet gaat het om 1600 wevers, 800 spinners en 600 metaalbewerkeren die hun krachten bundelen. De Ridder is ondervoorzitter van de Werkersbond, maar het succes is niet bijster groot.

In die periode verschijnt ook *Het Werkverbond*, het eerste arbeidersdagblad in Gent, waarvoor men bij De Ridder en Bilen kan intekenen. *Het Werkverbond* verschijnt van 3 juni 1860 tot 13 april 1862, en wordt uitgegeven door de Maetschappij der Gentsche Werktuigmakers. In de rubriek *Verschillig Nieuws* staat op 24 juni 1860 een verslagje over een heldendaad van Jan: op vrijdagmorgen 22 juni was in de Sint-Lievensstraat een gevaarlijke brand ontstaan, *“waer in de Voorzitter der Wevers-Maetschappij M. Joannes De Rudder, aen het bevechten van het vernielend element, zich heeft doen onderscheiden”*. Na weer een andere brand in de Sint-Lievensstraat, in september 1864, zamelt hij geld in om het getroffen gezin te helpen bij de aanschaf van nieuwe huisraad.

Zowel de Werkersbond als *Het Werkverbond* is een kort leven beschoren. De crisis in de katoennijverheid is hier niet vreemd aan.

De slag bij de Grasfabriek

Vanaf 1860 probeert Jan De Ridder ook via politieke weg, namelijk via het veroveren van het algemeen enkelvoudig stemrecht, een oplossing te vinden voor het arbeidersprobleem. Hij houdt voordrachten waarin hij steeds oproept tot kalmte, want hij wil binnen de perken van de wet blijven en gelooft sterk in de kracht van de petitie. Arbeiders hebben geen verenigings-, stakings- of stemrecht. Daarentegen kunnen ze gebruikmaken van het petitierecht en publieke meetings houden, die evenwel onderworpen zijn aan de politiewetten. Maar rede en gematigdheid leve-

Het vaandel van de Broederlijke Wevers

ren geen grote successen op, de Gentse wevers raken ontmoedigd en Jans populariteit vermindert gestaag.

In april 1861 breekt in de textielfabriek van Parmentier-Van Hoegaerden en Co., bijgenaamd de Grasfabriek omdat ze middenin de weiden staat, een wilde staking uit om loonsverhoging. Met 810 arbeiders is de Grasfabriek een van de grootste van Gent, men werkt er met de nieuwste machines, waardoor bespaard wordt op de loonkosten, tot ergernis van andere Gentse textielfabrikanten die nog werken met verouderde getouwen en spinmolens en daardoor meer loon moeten uitbetalen. De directie van de Grasfabriek plooit niet en laat de stakers vervangen door andere wevers aan wie ze bovendien hogere lonen belooft. Om veiligheidsredenen laat ze

die arbeiders in de fabriek overnachten. Het conflict escaleert, het komt tot gevechten, de burgerwacht wordt ingeroepen, het leger is paraat om in te grijpen. In andere textielfabrieken verhinderen de bazen, gezien bovengenoemde ergernis, niet dat hun arbeiders deelnemen aan het oproer.

De Ridder wordt pas op 12 april over de hele toestand geïnformeerd, hij voelt zich gepasseerd en weigert een verzoeningsbrief te schrijven aan Parmentier en Van Hoegaerden. Bovendien is hij, net als Bilen, niet te spreken over het gewelddadige karakter van deze staking. Maar de spinners en de wevers aanvaarden de autoriteit van hun voorzitter niet meer en op verschillende vergaderingen worden zij bijna te lijf gegaan. Het wordt voor Jan echt dramatisch tijdens de vergadering van zondag 28 april als een volle zaal schreeuwt dat hij voor niets deugt, dat hij een verrader is. *“Het is altijd hetzelfde met dien president, hij ligt altijd met onze teenen af te spelen, allons ik ga spreken, smijt den president weg, wij moeten eenen anderen hebben, trekt hem van 't orkest.”* Men dwingt hem weg te gaan van achter de bestuurstafel... en hij doet het. Louis Marlier, de ondervoorzitter, vervangt hem en beweert dat hun voorzitter geen schuld treft. Een vruchteloze poging, maar ze redt toch zijn vriend: hij blijft voorzitter.

Tientallen arrestaties volgen en tijdens het proces worden zware gevangenisstraffen uitgesproken. Na de slag bij de Grasfabriek vraagt een aantal wevers of Bilen en De Ridder tussenbeide willen komen om de gemoederen te bedaren. Bilen stemt toe, want hij wil de arbeiders weer aan het werk krijgen; De Ridder ondertekent de verzoeningsbrief gericht aan Parmentier. Hij doet dit opdat hij weer *“zoude aanveerd”* worden door de wevers. Op 2 mei 1861 trekken de twee voorzitters naar het stadhuis met de brief voor Parmentier, maar de burgemeester, de liberale graaf Charles de Kerchove de Denterghem, weigert te bemiddelen. Vervolgens onderhandelt De Ridder met Van Hoegaerden, wat toch resulteert in een tijdelijke opslag voor de wevers van 25 centiemen.

Om hulp te kunnen bieden aan de families der veroordeelden, schrijven Bilen en De Ridder brieven en worden er geldinzamelingen en concerten georganiseerd. Ondanks hun inzet, goede wil en solidariteit verliezen zowel De Ridder als Bilen door dit conflict veel van hun macht en aanzien.

Katoen in crisis

In de tweede helft van 1861 duiken de eerste symptomen op van een naderende zware katoencrisis, die tot 1865 aanhoudt en haar oorzaak vindt in de Amerikaanse Burgeroorlog. Spinners en – in een latere fase – wevers worden massaal werkloos en tal van fabrieken moeten sluiten. Hun verenigingen verliezen aan slagkracht, ze kunnen enkel nog bemiddelend optreden en proberen om zoveel mogelijk steun te verkrijgen voor de zwaar getroffen arbeiders. Beide voorzitters doen er alles aan om oproer te vermijden, tot ze op 19 maart 1862 worden gepasseerd door een manifestatie van ruim 2000 werkloze fabrieksarbeiders. Gedurende de hele optocht blijft het stil, er wordt niet gescandeerd, maar de spanning is

voelbaar. Men trekt door het centrum van Gent om de burgerij te laten zien hoeveel mensen zonder werk, loon en eten zitten. Dankzij de tussenkomst van de gouverneur kunnen in verschillende fabrieken de arbeiders terug aan het werk. De katoencrisis wordt in 1862 de doodsteek voor de Noodlijdende Spinners, niemand gaat nog naar de herberg van Bilen. De Maatschappij der Broederlijke Wevers overleeft de crisis nauwelijks; in 1867 wordt De Ridder opgevolgd door de wever Jan Seranne (1842-1919). Maar dit betekent geenszins het verdwijnen van De Ridder in de anonimiteit, integendeel: *“Il dit qu’il est toujours dévoué à la défense des intérêts de l’ouvrier et que partout où ces intérêts seront sérieusement menacés il sera encore prêt à les défendre.”* Ondanks alle tegenkanting en kritiek lijkt niks hem te ontmoedigen en blijft hij militeren in de arbeidersbeweging.

We zien hem terug op een meeting van de Internationale op 8 augustus 1869 in herberg De Kroon, gelegen aan de Hoge Scheldekaai. Hij houdt er een toespraak en eist kortere werkdagen. Hij spoort ook iedereen aan om zich aan te sluiten bij de Internationale, die deze eis via een algemene staking kracht zal bijzetten. Te arm om op tijd de 5 centiemen lidgeld te betalen, wordt hij in juni 1875 net niet uit de Internationale gezet en komt hij er met een blaam van af.

In september 1872 is De Ridder verkozen geworden in de Werkrechtvaardersraad, hij zetelt er tot in 1877. De Werkrechtvaardersraad is een arbeidsrechtbank avant la lettre waar fabrikanten én arbeiders problemen behandelen in verband met lonen, ontslagen...

Op 1 december 1868 was het grote idool, de grote held, Emiel Moyson overleden. Bij de onthulling van zijn grafmonument op 12 juli 1874 – zes jaar later, want de penningmeester heeft het ingezamelde geld verbrast – houdt ook Jan De Ridder een rede. De emoties, de sympathie en de empathie lopen tijdens de plechtigheid hoog op en leiden tot de verzoening van de afgescheurde Weversmaatschappij Vooruit en haar terugkeer naar de oude stal. In januari 1876 zijn de Broederlijke Wevers weer één. In 1882 vieren ze hun 25-jarig bestaan. Jan is zestig en de vierde pionier.

De dood van Jan

Jan overlijdt op zaterdagavond 28 september 1890, omringd door enkele vrienden. De burgerlijke begrafenis vindt plaats op maandagmiddag 30 september 1890. Edward Anseele, Edmond Van Beveren, Jan Foucaert en Frans Van Gyseghem dragen de kist. De Harmonie Vooruit opent de rouwstoet, ruim 2000 arbeiders lopen erin mee, evenals een broer van Emiel Moyson. Op het kerkhof houden Van Gyseghem, Louis Marlier, Millio en Anseele een toespraak. De plechtigheid is een eerbetoon aan de *“vénérable ancêtre”*. *“Allen zwoeren plechtig op dit graf, den strijd door Jan De Ridder begonnen, voort te zetten met denzelfde liefde en overtuiging, die deze nederige werkmans er aan gewijd had.”* (Vooruit, 29-30/09/1890 en Le Peuple, 03/10/1890).

Het overlijden van Jan De Ridder staat als het ware symbool voor de verdwijning van de oudere generatie die de oprichting van de Broederlijke Wevers en de tijd van de Eerste Internationale nog heeft meegemaakt. In de krant *Vooruit* staat te lezen dat de legendarische Jan De Ridder “*reeds in de oogen der vuile burgers een plaatskenschjager, een gelukzoeker was*”. Maar, gaat het verder, “*zijn afsterven in een beluik, als arme werkmán toont hoe diegenen die geofferd hebben voor de werkerszaak sterven*”.

- (1) Twee schrijfwijzen circuleren: Deridder en De Ridder
 - (2) Op 2 december 1860 stichten de wevers een boekerij, het Broederlijk Genootschap der Wevers. Geleidelijk aan groeit een kloof tussen de oude conservatieve garde van de Maatschappij enerzijds, en jonge progressieve leden anderzijds. De spanning stijgt en wanneer het bestuur een nieuw reglement opstelt voor de bibliotheek waarbij alle nieuwe boeken eerst door de bestuurders moeten worden gelezen en goedgekeurd, komt het tot een splitsing. In november 1865 wordt de dissidente Weversmaatschappij Vooruit gesticht met Karel De Boos aan het hoofd en dit is meteen ook de start van een nieuwe bibliotheek, het Leesgezelschap der Wevers, met kernspreuk ‘Leeren vereert’. Maar de verdeeldheid tussen beide groepen is vrij relatief. In augustus 1867 treden ze solidair op tijdens een staking en in oktober 1868 worden ze allebei lid van de Eerste Internationale. Toch duurt het tot januari 1876 vooraleer de vrijzinnige wevers van Vooruit zich herenigen met de Broederlijke Wevers.
- BIBLIOGRAFIE
- AVANTI, *Een terugblik: Bijdrage tot de geschiedenis der Gentsche arbeidersbeweging*, Gent: Volksdrukkerij, 1908 en 1930.
 - DENECKERE, G., *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België (1831-1918)*, RUG, proefschrift, 1995.
 - DENECKERE, G., *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België (1831-1918)*, Antwerpen/Gent: Hadewijch/AMSAB, 1997, 416 p.
 - DEPAEPE, L., *Geschiedenis van de Gentse arbeidersbeweging (1839-1875)*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1969.
 - DEVREESE, D.E., *Militanten rond de Eerste Internationale in België 1860-1880*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1968.
 - KENIS, P., *Het leven van Edward Anseele*, Gent: De Vlam, 1930, 285 p.
 - REGNIERS, G., ‘Wat willen zij, die dappere soldaten van ‘t werk?’ *De vroege Gentse arbeidersbeweging (1857-1875)*, RUG, licentiaatsverhandeling, 2003.
 - SCHOLL, S.H., *Bijdragen tot de geschiedenis der Gentse arbeidersbeweging. Deel 1: 1815-1875*, Brussel: Arbeiderspers, 1957, 279 p.
 - VANDAMME, G. & REGNIERS, G., Een vriend der waarheid. Pioniers schrijven geschiedenis of het verhaal van Frans Bilen en Jan Deridder. In: *Gandavum*, 9(2004)3, p. 9.
 - VANSCHOENBEEK, G., *Mijnheer Emiel. De lotgevallen van een intellectueel in de arbeidersbeweging*, Gent: AMSAB, 1988, 84 p.
 - VANSCHOENBEEK, G., *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen. Le ‘monde socialiste gantois’ en de Gentse socialisten voor de Eerste Wereldoorlog*, RUG, proefschrift, 1992.
 - VANSCHOENBEEK, G., *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, Gent/Antwerpen: AMSAB/Hadewijch, 1995, 269 p.

ALGEMEEN BELGISCH VAKVERBOND
MIDDEN EN ZUID-WELAANDEREN

Geen sociale pauze

Het A.B.V.V. eist:

-
- de kosteloze arbeidsledij
 - 10 GEWAARBORGDE feestdagen per jaar
 - DUBBEL vakantiegeld voor de DERDE week verlof
 - KOSTELOOS VERVOER der werknemers naar de werkplaats
 - 48.000 F pensioen vanaf 1966 met jaarlijkse aanpassingen
 - 500 of 300 F VAKANTIEGELD voor gepensioneerden met uitbetaling vóór 1.5.1966
 - VERHOOGING der KINDERBIJSLAGEN met voorrang voor het eerste en tweede kind
 - 1.000 F PER WEEK voor invaliden, werklozen, enz...

STEUNT het A.B.V.V. IN ZIJN AKTIE!

SLUIT AAN!

De zolders van het Textielhuis te Roeselare: een greep uit de West-Vlaamse syndicale archieven

Zeggen dat het Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV) een ingewikkelde structuur heeft, is als het intrappen van een open deur. Het zal er mij echter niet van weerhouden om dat toch te doen en wel omdat het perfecte voorbeeld van dit gezegde te vinden was in de archiefstorting met de weinig poëtische referentie S/1994/148. Deze archieven zijn in het bezit van Amsab-ISG gekomen in 1994. Eind 1993 fuseerde de toenmalige Textielarbeiderscentrale van België (TACB) met de Centrale der Kleding en Aanverwante Vakken van België (CKAVB) en met het Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid (SBD) tot het ABVV Textiel, Kleding en Diamant. Een nieuwe centrale komt natuurlijk het best tot haar recht in een nieuw gebouw en dus werd het oude Textielhuis in de Ieperstraat vervuld voor een nieuw pand in de Zuidstraat in Roeselare. Het Textielhuis had er op dat moment al 33 dienstjaren opzitten en doorheen al die jaren had zich heel wat archief opgestapeld op de zolders. Het pand was al die tijd het hoofdkantoor geweest van de TACB-afdeling Roeselare (en later ook Oostende), maar het had daarnaast ook nog een aantal andere functies vervuld. Er was een kantoor voor sociaal dienstbetoon gevestigd en het diende als bijhuis voor bijna alle centrales, in feite was het Textielhuis het syndicaal dienstencentrum voor de regio Roeselare. Om het heterogene en schijnbaar willekeurige karakter van deze archiefschenking te verklaren, lijkt het mij aangewezen een kort historisch overzicht te geven van elk van de archiefvormers ervan. Daaruit zal blijken dat de ingewikkelde structuur volledig historisch gegroeid is en – ondanks haar complexiteit – logisch te verklaren.

Het TACB - gewest Roeselare-Oostende

Het archief van de TACB - afdeling Roeselare vormt de kern van deze schenking. Het Textielhuis in de Ieperstraat 13 werd in 1960 ingehuldigd als nieuwe hoofdzetel van de TACB - afdeling Roeselare. De vorige locatie was namelijk te krap geworden en voldeed niet meer aan de eisen. Dit was te wijten aan de groeiende ledentalen van de vakvereniging, maar ook aan de toenemende centralisatie binnen de TACB. In West-Vlaanderen was de textielnijverheid namelijk nogal geconcentreerd

Wervingsaffiche van ABVV - Midden- en Zuid-West-Vlaanderen, 1965

in een beperkt aantal steden, met name Roeselare, Ingelmunster, Kortrijk, Menen en Ieper. Buiten deze steden waren er wel textielbedrijven, maar die leverden niet genoeg leden om de oprichting van een aparte afdeling te rechtvaardigen. Eerst werden deze arbeiders vertegenwoordigd door de lokale secretaris van het ABVV, maar na verloop van tijd werden deze kleine afdelingen bij grotere gevoegd.

Pierre Deleu is de eerste naoorlogse secretaris van de TACB - afdeling Roeselare. In 1958 wordt hij vermoedelijk ook bevoegd voor Tielt en in 1960, met de opening van het nieuwe Textielhuis, wordt hij op het federaal congres van de TACB ook de afgevaardigde voor Ingelmunster, Brugge, Oostende, Diksmuide en Veurne, al is het niet duidelijk of hij ook secretaris is van deze afdelingen. Daarnaast zijn er nog afdelingen in Kortrijk, Menen-Wervik en Ieper. Wanneer hij in 1963 met pensioen gaat, wordt een nieuwe verdeling uitgedacht. De nieuwe secretaris Roger Leman, wordt baas over het afgeslankte gewest Roeselare. Zijn collega Arthur Bultynck wordt bevoegd voor het gewest Ingelmunster-Tielt en André Coene wordt de secretaris voor Brugge-Oostende-Veurne-Diksmuide. De verschillende afdelingen blijven wel een nauwe band behouden. Op de nationale congressen van de TACB van 1963, 1965 en 1968 worden ze bijvoorbeeld allemaal vertegenwoordigd door Arthur Bultynck. Verder worden een gewest Kortrijk-Menen(-Wervik-Ieper) en een gewest Waregem gecreëerd. Deze structuur blijft gehandhaafd tot eind 1979. In dat jaar gaat André Coene van Brugge-Oostende met pensioen. Aangezien deze afdeling niet erg groot is, wordt beslist om geen nieuwe secretaris aan te wijzen, maar om de afdeling te splitsen en te verdelen. Brugge wordt bij Ingelmunster gevoegd en Roger Leman verwerft Oostende (samen met Veurne en Diksmuide). In 1985 gaat Roger Leman na 22 jaar met pensioen. Hij wordt opgevolgd door zijn stiefzoon Tyno Parmentier, die het gewest Roeselare-Oostende leidt tot de fusie in 1993. De grootste en belangrijkste bedrijven waarin het TACB - gewest Roeselare-Oostende actief was, waren de firma's Dumont-Wyckhuyse en Louis De Poortere in Roeselare, Carpet Engineering/Carpet Yarns in Diksmuide, de Spinnerij van Veurne en Ostend Stores & Ropeworks in Oostende.

ATB De Natuurvrienden - provincie West-Vlaanderen

De Arbeiderstoeristenbond (ATB) werd opgericht om allerlei activiteiten te ontplooiën die de arbeiders moesten aansporen hun vrije tijd nuttig te gebruiken. In West-Vlaanderen werden de eerste afdelingen vermoedelijk opgericht in 1979. De kern van de beweging werd gevormd door de afdelingen Roeselare en Groot-Roeselare, die beide gesticht werden door Roger Leman, de toenmalige secretaris van de TACB (wat meteen verklaart waarom hun archieven in het Textielhuis werden bewaard). Verder werden er ook afdelingen opgericht in Brugge (onder andere Brugge-Centrum, Brugge-Sint-Kruis, Brugge-Sint-Michiels, Brugge-Kanteeltje en Brugge-Noord) en Torhout (Torhout en Wijnendaele). In 1980 werd er een bovenstructuur gecreëerd met als naam ATB De Natuurvrienden - provincie West-Vlaanderen. Die bovenstructuur, evenals de wildgroei aan lokale afdelingen, was vooral

een gevolg van de subsidievoorwaarden: een vereniging moest minstens twintig afdelingen hebben om van subsidies te kunnen genieten.

De invulling van de activiteiten die de ATB organiseerde was volledig vrij en hing dus vaak af van de interesses en het enthousiasme van het bestuur. Meer traditionele activiteiten waren onder andere kaartavonden, diavoorstellingen en filmavonden, (natuur)wandelingen of fietstochten. In West-Vlaanderen waren echter nogal wat leden geïnteresseerd in bergsport, zodat er ook reizen, cursussen en infoavonden werden ingericht met als thema's speleologie, alpinisme, rotsklimmen, langlaufen, skiën of kajakken. De ATB profileerde er zich dan ook regelmatig onder een andere naam, zoals ATB De Bergstijgers of ATB Sport- en Openluchtlevens.

De CKA VB - afdeling Roeselare-Tielt-Ieper

De evolutie van de CKA VB volgt in West-Vlaanderen grotendeels hetzelfde stramien als dat van de TACB. Eerst ontstonden kleine afdelingen in de buurt van steden met veel kleding- of confectiebedrijven. Ook hier werden regio's met te weinig leden eerst vertegenwoordigd door een lokale secretaris van het ABVV. Later werden deze afdelingen samengevoegd tot grotere gewesten. Roeselare en Tielt waren kleine afdelingen en kwamen dus bij Ieper. Nochtans vormde ook deze gecombineerde afdeling geen grote entiteit. Getuige daarvan is secretaris Norbert Sagaert die de functie kon cumuleren met deze van secretaris van de BTB - afdeling Midden- en Zuid-West-Vlaanderen. De reden hiervan lag in het feit dat de kleding- en confectienijverheid weinig grote fabrieken had in deze regio. De twee grootste waren ongetwijfeld H.D. Lee of Belgium nv (Ieper branch) en Levi Strauss & Co Europe nv (die afdelingen had in Gits en Wervik). Het archief van deze centrale is zeer fragmentair. Dat is vermoedelijk een gevolg van het feit dat Roeselare slechts een bijhuis was. Meer gedetailleerde bronnen zijn hoogstwaarschijnlijk te vinden in Kortrijk, waar de hoofdzetel van het gewest Midden- en Zuid-West-Vlaanderen gevestigd was. Deze archieven werden echter nog niet overgedragen.

De BTB - afdeling Midden- en Zuid-West-Vlaanderen

In West-Vlaanderen ontstonden de kernen van de Belgische Transportarbeidersbond (BTB) rond de havens en de industriegebieden. De belangrijkste waren Zeebrugge, Nieuwpoort, Oostende, Kortrijk, Roeselare, Tielt, Ieper en Brugge. Ook hier merken we dat kleine afdelingen naar elkaar toegroeiden en versmolten. Zo ontstonden de gewesten Roeselare-Tielt-Ieper, Kortrijk, Oostende-Kust en Brugge-Oostkust. Later versmolten de gewesten Roeselare-Tielt-Ieper en Kortrijk verder tot de afdeling Midden- en Zuid-West-Vlaanderen. Tegenwoordig spreken we zelfs niet meer van gewesten, maar enkel nog van de BTB - provincie West-Vlaanderen. Niettegenstaande deze opeenvolgende fases van versmelting, is de BTB nog steeds de kleinste centrale in West-Vlaanderen en de rest van België. Getuige daarvan is onder andere het feit dat secretarissen en hun adjuncten vaak meerdere lokale afdelingen van de

centrale onder hun hoede hadden of hun functie combineerden met die bij een andere centrale. De belangrijkste persoon in het archief, Norbert Sagaert, is daar een goed voorbeeld van. Hij was niet alleen secretaris van de BTB - afdeling Midden- en Zuid-West-Vlaanderen, maar ook van het CKAVB - gewest Roeselare-Tielt-Ieper. Als we de hoeveelheden archief die beide secretariaten produceerden, naast elkaar leggen, dan blijkt dat de CKAVB veruit de meeste aandacht opeiste. Bovendien is ook dit archief zeer fragmentarisch. Roeselare was slechts een bijhuis van gering belang, want de stad heeft geen havens en staat als verkeersknooppunt en industriestad in de schaduw van Brugge en Kortrijk. Vermoedelijk is ook voor deze afdeling de grote massa archief te vinden in de huidige vestiging van de centrale in Kortrijk.

Het BBTK - gewest Oostende-Roeselare-Ieper

De grondlegger van het bediendesyndicalisme na WO II in West-Vlaanderen was Arthur 'Tuur' Geschier. Hij trachtte de bedienden van een aantal grote firma's in het Brugse, vooral uit de handelssector, de banken en de dienstensector, te doen aansluiten bij het ABVV. Hij was de grote voortrekker, maar ook in Oostende ontstond een belangrijke kern onder leiding van Etienne D'Haenens (de schoonbroer van Louis Major). Op andere plaatsen waren in principe te weinig leden om meteen een lokale afdeling op te richten (in de jaren 1960 gold 2 à 3000 leden als het minimum om een afdeling op te richten). De bedienden werden er vertegenwoordigd door de lokale secretarissen of adjunct-secretarissen van het ABVV. Na verloop van tijd won het bediendesyndicalisme meer en meer terrein en ontstonden nieuwe kernen; deze werden verenigd in twee gewesten. Etienne D'Haenens werd beloond voor zijn ijver met de regio's Roeselare(Tielt) en Ieper. Bovendien werden Veurne en Diksmuide aan Oostende toegevoegd. Zo ontstond het BBTK - gewest Oostende-Roeselare-Ieper. Jacqueline Van Robaeyns kreeg de overgebleven regio's en werd aldus secretaris van het BBTK - gewest Brugge-Kortrijk (Geschier was ondertussen verhuisd naar het nationale niveau). In 1977 ging D'Haenens met pensioen. Hij werd opgevolgd door Gilbert Deschepper die het bediendesyndicalisme nog verder wou stimuleren, want het centrum van West-Vlaanderen was nog altijd slecht vertegenwoordigd. Freddy Quackelbeen werd in 1979 aangesteld als adjunct-secretaris voor Roeselare-Tielt-Ieper. Deschepper behield zelf de bevoegdheid voor Oostende-Veurne-Diksmuide. In het Textielhuis kwam een permanente vertegenwoordiging. In 1989 werd Quackelbeen gewestelijk secretaris van ABVV - Midden- en Zuid-West-Vlaanderen. Hij werd in Roeselare opgevolgd door Marc Mercy en daarna door Rik Meeuws. Deschepper ging in 1992 met pensioen en werd opgevolgd door Freddy Vandersteene.

Het ABVV - gewest Midden- en Zuid-West-Vlaanderen

Het ABVV liet in het Textielhuis een grote hoeveelheid archiefmateriaal achter, maar toch is er weinig bekend over deze afdeling. Tussen 1960 en 1964 was het Textielhuis weliswaar de hoofdzetel van de ABVV - afdeling Roeselare-Tielt, maar

vanaf 1964 was het gewoon een bijhuis van het ABVV - gewest Midden- en Zuid-West-Vlaanderen met als voornaamste activiteiten het ledenbeheer en het sociaal dienstbetoon. Vooral dit laatste vormt de bulk van het archief: maar liefst 1015 van de 1056 archiefnummers gaan erover. In de jaren 1970 en 1980 was adjunct-secretaris Maurice Decloedt de verantwoordelijke voor het ABVV te Roeselare. Vandaag bestaat ook het ABVV - gewest Midden- en Zuid-West-Vlaanderen op zich niet meer. Men spreekt enkel nog van ABVV - West-Vlaanderen.

De archieven

De verhuis naar de Zuidstraat in 1994 had als gevolg dat men ergens naartoe moest met de vrij grote en zeer heterogene massa archieven. Ze werden aan Amsab-ISG geschonken, maar bleven om uiteenlopende redenen liggen tot 2007. De beslissing tot verwerking kaderde niet alleen in een opruimingsactie in de depots van Amsab-ISG, maar werd ook en vooral ingegeven door het feit dat West-Vlaamse syndicale organisaties tot dan een blinde vlek waren in de collectie van Amsab-ISG.

In het archief konden een aantal archiefvormers onderscheiden worden. De zes grootste daarvan kregen een aparte stortingslijst. De archieven van TACB, ATB, BBTK en ABVV zijn vrij volledig en geven een goed beeld van de syndicale werking in Roeselare en omstreken. De archieven van CKAVB en BTB zijn veel fragmentarischer. Om een duidelijk beeld van de werking van deze centrales te krijgen, zal de onderzoeker geduld moeten hebben tot er nieuwe archieven uit onder andere Kortrijk worden overgedragen en verwerkt. Daarnaast werden nog zes archiefjes afgesplitst die zo beperkt waren in omvang dat ze niet verwerkt werden. Het betreft telkens één à vier stukken van de Centrale voor Boek- en Papiernijverheid Midden- en Zuid-West-Vlaanderen; de Belgische Socialistische Partij - afdeling Roeselare; de Centrale der Metaalbewerkers van België - afdeling Roeselare; de Algemene Centrale - gewest Oostende-Roeselare-Ieper; het ABVV - gewest Oostende-Veurne-Diksmuide en de Bond der Socialistische Oudstrijders.

In de meeste van de zes ontsloten archieven treffen we de volgende reeksen aan: dossiers betreffende de sociale verkiezingen, dossiers betreffende de sociale werking in de bedrijven, dossiers betreffende het sociaal dienstbetoon, verslagen en briefwisseling van het afdelingsbestuur en lijsten van de ledenbeweging. De omvang van de archieven is als volgt:

- TACB: 229 nummers, 21 dozen;
- ATB: 35 nummers, 4 dozen;
- CKAVB: 115 nummers, 7 dozen;
- BTB: 45 nummers, 2 dozen;
- BBTK: 187 nummers, 14 dozen;
- ABVV: 1056 nummers, 23 dozen.

Alle archieven zijn toegankelijk mits toestemming van de dienstdoende archivaris.

Etude d'autostrade surélevée éclairée par
lampes à vapeur de sodium

Projet du Colonel Van Deuren

Arch. Alfred Chambon

Autostrades in de lucht... en dwars door Gent

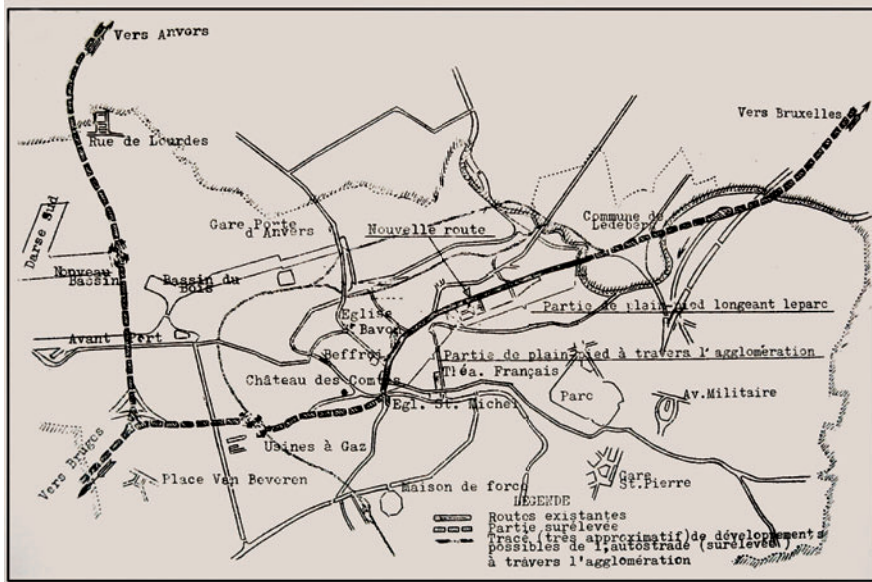
Brussel, Academiepaleis, 20 oktober 1934. Voor een uitgelezen publiek van vooraanstaande ambtenaren en politici, op uitnodiging van de automobilistenorganisatie Union Routière de Belgique, presenteert kolonel Van Deuren een ambitieus plan om in België een netwerk te bouwen van “*autostrades suspendues*”. Het gaat om niet minder dan 850 km nieuwe wegen, die alle grote steden van het land met elkaar verbinden. Het plan-Van Deuren voorziet autowegen van achttien meter breed over zes rijvakken, drie in elke richting, gebouwd als viaducten, vijf meter boven de grond. Zo kunnen hindernissen onderweg gemakkelijk vermeden worden en de uitgestrekte terreinen onder de autostrades gebruikt voor openbare nutsvoorzieningen, hospitalen, kantoren, woongelegenheden enz. Prof. ing. Pierre Van Deuren, die zelf belangen heeft in de betonindustrie, stelt dat voor de realisering veertigduizend arbeiders nodig zijn gedurende tien jaar. Nadat de automobielpers over het plan bericht heeft, brengt ook *Le Soir Illustré* in juni 1934 een reportage. Hoewel het project-Van Deuren grondig afwijkt van de plannen van Bruggen en Wegen, zal het de blauwdruk worden van het latere Belgische autowegennet.¹

Eerder dat jaar had een ander wegenplan reeds de pers gehaald: de Gentse ingenieur Van den Hoeck stelt eind 1933 voor om boven de bestaande spoorwegen een verdieping te bouwen op grote zuilen, voorbehouden voor het autoverkeer. De bestaande stations in de steden zouden dan kunnen uitgebreid worden met een auto-garage, een benzinestation enz.²

Autostrades in de lucht. Het ontwerp van kolonel Van Deuren uit 1934 voorzag een nationaal netwerk van autostrades op viaducten (uit: *L'Automobile belge*, 20/02/1934, p. 54).

Autoroute Bruxelles-Ostende
Plan de la traversée de Gand

Projet de M. J. DESPLANQUES
Directeur du Service de l'électricité de Gand

Plan-Desplanques uit 1935: doortocht van de autoweg Brussel-Oostende door het centrum van Gent (uit: *Mon Auto*, oktober-november 1935, p. 219).

In mei 1935 richt Edward Anseele, zelf ex-minister van Openbare Werken, zich in de Kamer tot zijn partijgenoot, de toenmalige minister van Openbare Werken, Hendrik de Man. Deze heeft, zoals aangekondigd in zijn Plan van de Arbeid, even tevoren de beslissing genomen om in België autostrades aan te leggen. Anseele is tevreden dat er een autoweg Brussel-Oostende is voorzien, maar hij is er minder over te spreken dat deze weg onder Gent langs Zwijnaarde zou passeren. Hij pleit ervoor om de autoweg door het centrum van Gent te laten lopen, eerst door het Zuidpark (*"donc sans aucune gêne"*), dan via de Vlaanderenstraat rakelings langs de Sint-Baafskathedraal en het belfort, om via de Sint-Michielsbrug de stad te verlaten. Op deze wijze zouden de automobilisten een uitmuntend zicht hebben op de Gentse historische torenrij, hetgeen volgens Anseele de toeristische aantrekkingskracht van de stad ten eerste ten goede zou komen. Er zijn zes opritten voorzien, onder meer in de De Pintelaan en op de Sint-Michielsbrug. De autostrade zou veertien meter breed worden en in het midden over de hele lengte een afsluiting krijgen in de vorm van een 75 cm hoge muur, om botsingen te vermijden.³

Hoewel het duidelijk is dat de minister en zijn administratie voor dergelijke plannen weinig voelen, geeft men het in Gent niet zo gauw op. In het najaar van 1935 pakt het hoofd van de elektriciteitsdienst van de Stad Gent, ingenieur Desplanques, uit met een volledig uitgewerkt plan. In het plan-Desplanques gebeurt

Het schema van autostrades van Van Deuren uit 1934 lijkt verrassend sterk op het huidige netwerk (uit: *L'Automobile belge*, 20/02/1934, p. 53).

de doortocht van de autostrade door Gent grotendeels in de vorm van een viaduct, maar het eigenlijke centrumgedeelte, langs de kathedraal en het belfort, verloopt langs de begane grond. Ingenieur Desplanques volhardt, zoekt en krijgt de steun van de invloedrijke Gentse professor en internationale betonexpert Gustaaf Magnel. Een aangepaste versie van zijn plan, nu het plan-Desplanques-Magnel geheten, wordt verdedigd op het vierde Belgische Wegencongres, dat in 1938 in Gent wordt gehouden.⁴ Een autostrade aan de voet van het belfort zou er nooit komen, maar vandaag brengt de B401, de autostrade langs het Zuidpark, de automobilist wel degelijk tot vlak bij het historische hart van de stad.

(1) *L'Automobile belge*, 20/02/1934, p. 53-54; *La Route belge*, maart 1934, p. 9; *Mon Auto*, maart 1934, p. 65-66; *Le Soir Illustré*, 02/06/1934, p. 6. Zie ook *L'Automobile belge*, 10/02/1925, p. 1-7.

(2) *L'Automobile belge*, 05/01/1934, p. 3-4.

(3) *Parlementaire Handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 23/05/1935, p. 1182-1183.

(4) *Mon Auto*, oktober-november 1935, p. 218-219; *Bâtir*, januari 1937, p. 1007-1010; J. DESPLANQUES, *Organisation du réseau routier en vue de réaliser le rendement maximum des divers modes de locomotion, en tenant compte des incidences diverses dans les autres domaines de l'économie nationale*, Sint-Amandsberg: Van Doosselaere, 1938, 44 p.

Het Letterenhuis: 75 jaar oud. Van Consciencemuseum tot archief voor het Vlaamse literaire erfgoed

In 1933 wordt het Museum van de Vlaamsche Letterkunde opgericht. 75 jaar later is het Letterenhuis uitgegroeid tot een literair archiefcentrum voor Vlaanderen. Het stimuleert de zorg voor het literaire erfgoed en verzamelt, bewaart en ontsluit het archivalisch en documentair erfgoed over literatuur in Vlaanderen.

1899: aankoop archief-Conscience

In 1899 koopt de stad Antwerpen de nalatenschap van Hendrik Conscience. Het archief bestaat onder meer uit alle handschriften van de schrijver, ook dat van *De Leeuw van Vlaanderen*. Met het archiefmateriaal wordt in 1912 bij de honderdste verjaardag van de auteur een grote tentoonstelling gemaakt. Het hoge bezoekersaantal voedt het idee om een permanent Consciencemuseum te maken. Uiteindelijk krijgt de Consciencecollectie een onderkomen in het ruimer opgevatte Museum van de Vlaamsche Letterkunde.

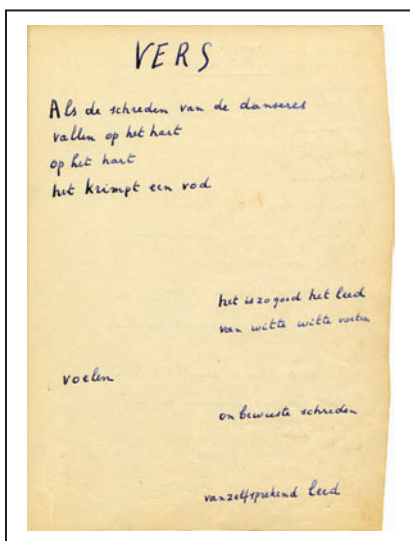
1933: Museum van de Vlaamsche Letterkunde

In 1933 wordt het Museum van de Vlaamsche Letterkunde opgericht. Een vaste tentoonstelling over Conscience en zijn tijdgenoten wordt opengesteld. Het nieuwe museum heeft ook de taak om het literaire en, bij uitbreiding het culturele, archiefmateriaal van en voor Vlaanderen te verzamelen. Het museum wordt in de winter van 1944 beschadigd door V-bommen. Daarbij wordt een groot deel van het gebouw vernield. Omdat een gedeelte van de verzamelingen tijdens de oorlog in veiligheid is gebracht (eerst in kasteel Lavaux-Sainte-Anne bij Namen en daarna in Brussel), is de schade aan de collectie beperkt.

1945: Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven

In 1945 krijgt de instelling de benaming Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC). In 1959 wordt een nieuw gebouw in de Minderbroedersstraat in gebruik genomen. De permanente tentoonstelling *Tweehonderd jaar cultuurleven in Vlaanderen* opent in 1963 haar deuren en zal in de volgende decennia geregeld worden geactualiseerd.

Het AMVC groeit uit tot een archief- en documentatiecentrum over cultuur in Vlaanderen. In 1955 verschijnt een eerste Klapper op het bezit. Deze klapper geeft een overzicht van alle trefwoorden waarover het AMVC materiaal bewaart. De

Pagina uit het handschrift van Paul van Ostaïen *De Feesten van angst en pijn* (foto Bert Weis, AMVC-Letterenhuis Antwerpen)

Het beeldendepot in het Letterenhuis (foto Bert Weis, AMVC-Letterenhuis Antwerpen)

gedrukte klapper wordt in 1985 vervangen door een geautomatiseerde versie. Vanaf 1996 is informatie over de collectie te vinden in de databank Agrippa.

2002: AMVC-Letterenhuis

Aan het einde van de 20e eeuw wordt nagedacht over de positie van het AMVC in het sterk veranderde museum- en archiefveld. Overleg, studies en rapporten maken duidelijk dat de zorg voor het literaire erfgoed de kerntaak van de instelling hoort te zijn. Deze beslissing klinkt ook door in de nieuwe naam Letterenhuis.

De keuze voor de letteren betekent dat het Letterenhuis niet langer documentatiemateriaal over uiteenlopende culturele onderwerpen verzamelt. De verwerking en ontsluiting van het literaire erfgoed is nu de hoofdtaak.

Er wordt ook een vaste tentoonstelling over 200 jaar literatuur in Vlaanderen voorbereid. Die opent op 17 oktober 2004 voor het publiek.

2004: erkenning als cultureel thema-archief

Het Letterenhuis is een stedelijke instelling, gefinancierd door de stad Antwerpen. Van bij de oprichting in 1933 heeft het huis echter de opdracht om literair archiefmateriaal uit heel Vlaanderen te verzamelen.

Het archiefdecreet van 2002 biedt een eerste kans op financiële ondersteuning door de Vlaamse overheid. Op 1 januari 2004 wordt het AMVC-Letterenhuis erkend als cultureel thema-archief met betrekking tot het literaire erfgoed.

Monika Triest,
onderzoekster

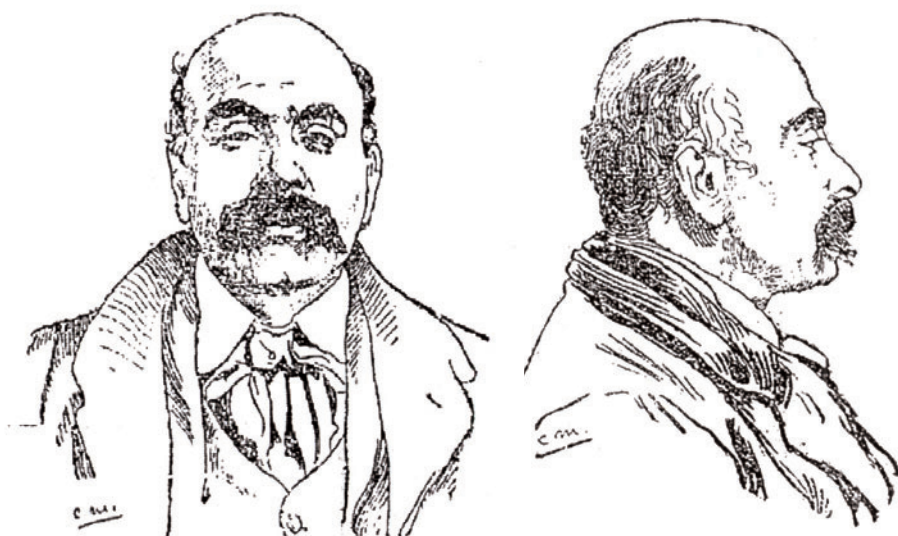
ANNE MORELLI *Rubino, l'anarchiste italien qui tenta d'assassiner Léopold II*

ANNE MORELLI,
*Rubino, l'anarchiste
italien qui tenta
d'assassiner Léopold II,*
Bruxelles: Editions
Labor, 2006, 150 p.

Anne Morelli is een dame om U tegen te zeggen. Zij is bekend in progressieve kringen als een bijzonder schrandere vrouw met een scherp analytisch inzicht en glasheldere standpunten met overtuigende argumenten in debatten. Zij is bovendien een van onze zeldzame wetenschappers die het aandurven om moeilijke maatschappelijke thema's, zoals migratie en immigratie, subversie en verzet in onze eigen Belgische geschiedenis, de mythologieën van onze geschiedenis, de diepere gronden van de arbeidersbeweging en de sociale wetgeving, anarchisme enz. te bestuderen en toegankelijk te maken. Het is over dit laatste onderwerp dat het boek gaat. Het anarchisme was nooit een veldrugsbeweging in België, maar er waren wel anarchistische invloeden en een aantal buitenlandse anarchisten die in België actie kwamen voeren. Eén van hen was Gennaro Rubino, een Italiaanse anarchist die grotendeels in de vergetelheid is geraakt, ondanks het feit dat hij de dader was van de eerste en enige moordpoging op een koning van België. De koning was Leopold II, de datum 15 november 1902, de plaats dicht bij de Brusselsse beurs, op de terugweg van de koninklijke koetsen na het plechtige *Te Deum* in de Sint-Goedelekerk van Brussel. De aanslag mislukte, de kogels waren gericht op de laatste koets met hoge ambtenaren, maar niemand raakte gewond. De koning zelf tilde niet zwaar aan de aanslag en profiteerde er zelfs van, want zijn dubieuze reputatie sloeg om in een grotere populariteit bij de bevolking en talloze steunbetuigingen van binnen- en buitenlandse prominenten.

Was deze mislukte aanslag een fait divers in onze geschiedenis of verdiende hij toch enig wetenschappelijk

Rubino tijdens zijn proces, 1902 (uit: A. MORELLI, *Rubino, l'anarchiste italien qui tenta d'assassiner Léopold II*)

onderzoek? Anne Morelli ging de uitdaging aan om, ondanks beperkte bronnen, een aantal essentiële vragen te stellen: wie was deze Gennaro Rubino, hoe kwam hij van Italië via Groot-Brittannië in België terecht, waarom koos hij Leopold als doelwit, handelde hij uit oprechte anarchistische overtuiging en wat is er van hem blijven hangen in ons collectieve geheugen?

Morelli baseert zich voornamelijk, maar zeker niet uitsluitend, op de memoires die Rubino schreef voor en na zijn heldendaad, grotendeels in de gevangenis van Leuven Centraal, waar hij, na vijftien jaar dwangarbeid, in een isolatiecel overleed.

Morelli doet haar reputatie als historische critica alle eer aan. Het boek is veel meer dan een chronologische opsomming van feiten. Zij plaatst de figuur van Gennaro Rubino in een veel ruimere context: wat was het politieke en ideologische kader van die periode in Italië waar het anarchisme bloeide, en in Groot-Brittannië waar veel Italiaanse anarchisten een onderkomen vonden en zich ook organiseerden? Welke rol speelden familiale, affectieve en financiële factoren in de keuzes die Rubino maakte? Waarom werd hij een door en door verbitterd en wanhopig mens die door iedereen, ook door zijn kameraden, verstoten werd? Zag hij de zingeving van zijn leven uiteindelijk enkel nog in een heldendaad, waardoor hij zijn eigen miserie en die van alle onderdrukten in de wereld zou wreken?

Morelli brengt de mens Rubino heel dichtbij, vooral door zijn eigen getuigenissen in zijn memoires. Interessant is vooral de link die zij legt tussen Rubino's politieke opstandige plannen en het massacre van Leuven in 1902, toen bij een arbeidersbetoging voor algemeen stemrecht meerdere doden en gewonden vielen door kogels van de burgerwacht. Rubino ziet de koning van België als ultieme verantwoordelijke voor dit bloedbad, wat hem een concrete motivatie geeft om hem als doelwit uit te kiezen. Maar er is meer aan de hand. Politieke motivatie als motor van individuele geweldplegingen was rond 1900 niet uitzonderlijk. Er was zelfs sprake van een soort van 'epidemie', maar de vraag blijft: 'Wat maakt iemand tot een koningsmoordenaar?' Uit de analyse van Morelli zou men zelfs een profiel kunnen opmaken en dit vertalen naar hedendaagse toestanden: 'Wat maakt iemand tot terrorist of zelfmoordterrorist?' Zelf legt ze de link niet, behalve in één klein zinnetje helemaal vooraan in het boek. Ze beperkt zich, als besluit van haar boek, tot drie mogelijke epilogen: wat is er van Rubino in ons geheugen en in onze geschiedschrijving overgebleven, wat is er geworden van de nazaten van Rubino en welke waren de politieke effecten van deze moordpoging op de koning? Enkele foto's illustreren dit sobere boek dat getuigt van grote zorgvuldigheid van onderzoek, al was het maar door de 'conditionnel' waarin de auteur schrijft en op die manier steeds ruimte laat voor verder bronnenonderzoek en interpretaties. Een boek dat de lezers zal verrassen.

Ophelia Ongena,
wetenschappelijk
medewerker,
vakgroep Nieuwste
Geschiedenis, UGent

Gregory Vercauteren In naam van de sociale vooruitgang. De rol van de overheid in het sociaal overleg in België (1944-1981)

GREGORY
VERCAUTEREN,
*In naam van de sociale
vooruitgang. De rol van
de overheid in het
sociaal overleg in België
(1944-1981)*, Leuven:
Acco, 2007, 377 p.

Dit boek van historicus Gregory Vercauteren is voortgevloeid uit een overkoepelend onderzoeksproject over de ontwikkeling van de overlegeconomie in België en Nederland, gefinancierd door het Vlaams-Nederlands Comité voor Nederlandse taal en cultuur (VNC).¹ Het werd een samenwerkingsverband tussen het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO) en de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Gregory Vercauteren nam een deel van het onderzoek op zich, wat resulteerde in deze publicatie.

De relatie tussen overheid en sociale partners en hun onderlinge overlegmechanismen, een – aanvankelijk weliswaar nog niet geïnstitutionaliseerde – wisselwerking die al doorheen heel de 20e eeuw de sociaaleconomische orde schraagt en in belangrijke mate het sociaaleconomische beleid bepaalt, deze fundamentele interactiepatronen vormen het onderwerp van dit boek. Zoals de auteur ook zelf opmerkt, zijn de contouren van dit verhaal reeds uitgetekend, maar is het de concrete invulling ervan die ontbreekt. Uit een recent verschenen overzichtswerk van het contemporain historisch onderzoek blijkt nogmaals dat de Staat als actor in het sociaal beleid en meer specifiek in het sociaal overleg, de voorbije decennia eerder stiefmoederlijk werd behandeld.² Vercauteren wil een verklaring vinden voor “het fluctuerende gedragspatroon” van de overheid binnen het sociaal overleg tussen 1944 en 1981, waarbij hij zich tevens de vraag stelt in welke mate de overheid zich in het sociaal overleg profileerde als autonome actor die zijn eigen belangen vertegenwoordigde.

Congres van de Provinciale Metaalarbeidersbond Vlaanderen (PMB)
met o.m. Gust Wallaert (2e v.l.), 1960

Begindatum van het onderzoek is 1944, omdat na WO II de gemengde economieën hun intrede deden in de meeste West-Europese landen. Hierbij werd een actief sociaal beleid geïncorporeerd in het bestaande liberale, kapitalistische vrijemarktmodel. De radicale beleidsomslag in 1981, waarbij geopteerd werd voor een neoliberale aanpak, werd als einddatum gekozen. Een temporele afbakening die ook naadloos aansluit bij de ankerpunten die worden gehanteerd door sociaaleconomische historici in bijvoorbeeld Nederland en Duitsland.³ Het boek is chronologisch opgebouwd. In het eerste deel worden de krachtlijnen van het sociaal beleid tussen 1886 en 1944 geschetst. Daarna volgen vier delen die respectievelijk de genese (1944 - 1949), de kinderjaren (1949 - 1958), de bloei (1958 - 1968) en de teruggang (1968 - 1981) van het neocorporatieve bestel schetsen.

Overkoepelend onderscheidt de auteur drie breukvlakken in dit neocorporatieve bestel. Een eerste breukvlak situeert hij kort na WO II. Het Sociaal Pact van 1944 had de positie van de belangenorganisaties in België in die mate versterkt, dat zij werden betrokken bij de uitwerking van de bepalingen over lonen en arbeidsvoorwaarden. Dit resulteerde in het einde van de centraal geleide lonenpolitiek, tevens het einde van de vervlechting tussen sociaal en economisch beleid en bijhorende overlegstructuren. Tegen 1949 was de rol van de overheid in het sociaal overleg,

onder andere door de vrije loonvorming, stevig teruggedrongen en hadden het patronaat en de vakbonden stilaan de touwtjes van het sociaaleconomisch beleid in handen. Het nagestreefde 'consensusmodel' dat in Nederland zijn hoogdagen beleefde, bleek in België eerder uit te monden in een 'conflictmodel'. Een evolutie die het neocorporatieve bestel onder grote druk zette. Kantelende machtsverhoudingen veroorzaakten een tweede breukmoment en dit in de periode 1958-1961. Waar voordien het beleid eerder voorwaardenscheppend was, gericht op prijsstabiliteit, werd het nu actief vraagstimulerend. Er werd een expansiepolitiek uitgedokterd met het oog op volledige werkgelegenheid. Het sociaal overleg kende vanaf de jaren 1960 een bloeiperiode, waardoor de sociale partners deze keer wel de eerste viool speelden. De fordistische weg van hoge loonpolitiek en groeiende productiviteit – geschraagd door economische hoogconjunctuur – bleek een succesformule. Dit in tegenstelling tot de loonmatiging waar het Nederlandse beleid bleef bij zweren, waardoor deze keer in Nederland het neocorporatieve bestel onder grote druk kwam te staan. Na de economische crisis van 1975 won het neoliberalisme stilaan veld en kreeg een derde breukvlak vorm. Toen begin jaren 1980 de sociale gesprekspartners lijnrecht tegenover elkaar kwamen te staan, werd de zwakte van de neocorporatieve besluitvorming pas echt duidelijk. Loonmatiging werd door de overheid opgelegd, wat een breuk betekende met een decennialange beleidstraditie van onderhandeling en raadpleging, het einde van 35 jaar onaanstastbare pariteit.

Deze breukmomenten werden telkens voorbereid door eenzelfde ritueel. Aan de hand van opgedane ervaringen trachtten de beleidsmakers de beleidsinstrumenten aan te passen binnen het bestaande bestel. Naarmate de maatschappelijke onvrede toenam en de druk op het beleid steeg en op voorwaarde dat alle actoren (politici, vakbonden, werkgevers) het erover eens geraakten dat het anders moest, konden kantelende machtsverhoudingen de weg vrijmaken voor een beleidsalternatief. Dit proces van 'puzzelen en poweren' tussen 1944 en 1981 wordt door de auteur nauwgezet gereconstrueerd, met als methodologische basis de theorie van het beleidsleren. Waar mogelijk wordt gebruikgemaakt van het conceptuele kader van Visser en Hemerijck ('innovatief', 'immobiel', 'responsief' en 'ontvlecht' corporatisme), maar om te vermijden dat dit kader een keurslijf wordt, stelt de auteur liever dat overheidsinterventies het resultaat zijn van *"een continu proces van puzzelen en poweren"*. De kracht van de theorie van het beleidsleren ligt volgens hem in de nadruk die wordt gelegd op strategisch handelende individuen, zonder niettemin de invloed van historische processen op beleidskeuzes te onderschatten. De Staat als autonome actor is een illusie, omdat machtsverhoudingen in de samenleving een conditionerende rol spelen. Niettemin is de overheid meer dan een spiegel van de prioriteiten van belangengroepen. De Staat heeft ook een eigen agenda in het overleg en eigen structurele taken in het neocorporatieve bestel, met als centrale doelstelling het behoud van de sociale vrede. Het is volgens de auteur dan ook te deterministisch om beleidsmakers beperkte keuzemogelijkheden toe te dichten, omdat ze zouden worden geconditioneerd door een bepaalde institutionele struc-

tuur of door vroeger gemaakte keuzes (de zogenaamde ‘padafhankelijkheid’ uit ‘de Nieuwe Institutionele Economie’). Wat betreft methodologische onderbouw en theoretische en conceptuele kaders is dit boek heel sterk. Vercauteren weerlegt hiermee de gemeenplaats dat historici theoretische kaders als een noodzakelijk kwaad zien en vrij onverschillig en zelfs sceptisch tegenover het onderzoek van collega-theoretici staan.

In dit hele proces van puzzelen en poweren is een opvallende paradox in het overheidsoptreden binnen de overlegeconomie zichtbaar. Begin jaren 1960, tijdens de gouden jaren van het overleg, ging de overheid haar actief participerende rol in de onderhandelingen – kenmerkend voor de jaren 1950 – afbouwen, maar tegelijkertijd in haar eigen beleid het interventionisme opdrijven. Dit door het voeren van een keynesiaans geïnspireerd, vraagstimulerend beleid. Tegen eind jaren 1960 keerde deze paradox zich om. De overheidsinterventies bij de onderhandelingen namen zienderogen toe. Begin jaren 1980 kon men zelfs spreken van een breuk in de paritaire traditie binnen het sociaal overleg sinds WO II. Tegelijk deed zich echter ook een kentering in het sociaaleconomische beleid voor. Mede onder invloed van het succes van het neoliberalisme – succes dat was geënt op een groeiende teleurstelling in de keynesiaanse receptuur – werd stilaan een deregulerende tendens merkbaar. Deze beleidsommekeer liet zich ook voelen in de regeringsverklaringen van die jaren. Waar men tot begin jaren 1980 nog een eigen sociaal beleid propageerde *“in naam van de sociale vooruitgang”* – meteen ook de titel van dit boek – werd dit onder invloed van de neoliberale tendens een beleid tot *“behoud van de concurrentiepositie”*.

Een rode draad doorheen het hele verhaal is de voortdurende terugkoppeling naar de situatie in Nederland, zowel institutioneel als beleidsinhoudelijk. De auteur vraagt zich af waarom zich in beide landen een verschillend overlegpatroon ontwikkelde. Volgende factoren speelden volgens hem een bepalende rol: de verschillende economische uitgangspositie kort na WO II, de uiteenlopende normatieve oriëntaties bij de protagonisten van het sociaal regeringsbeleid (overheid, vakbonden, werkgevers), de verschillende structuur van de belangengroepen en ten slotte de druk van de achterban. Nederland kende een sterkere traditie van centralisering en verzuiling, waardoor het tripartiet overleg lange tijd het dominante overlegpatroon bleef, terwijl België een overwegend paritaire kaart trok. Dit vergelijkend perspectief wordt consequent doorgevoerd, waardoor de beperkte focus van een louter nationale geschiedschrijving wordt doorbroken. Het is dan ook een absolute meerwaarde van dit onderzoek. Bij de thematische afbakening werkt het dan weer eerder contraproductief. Het onderzoek wordt namelijk toegespitst op vijf sectoren: Metaal, Textiel, Chemie, Banken en Verzekeringen. Deze vijf sectoren bieden volgens de auteur een staalkaart van de Belgische economie die een vergelijking met Nederland mogelijk maakt. Door het onderzoek met dit vergelijkend perspectief af te bakenen, dreigt een belangrijke sector in de geschiedenis van het Belgisch nationaal sociaal overleg tussen de plooiën te vallen, namelijk de steenkoolsector. Vanaf de jaren 1950 speelden enkele belangrijke scènes op het toneel

van het overleg zich af in deze sector. Minder belangrijk vanuit Nederlands oogpunt, maar moeilijk te verwaarlozen binnen een Belgische context.

Nog wat betreft de inhoudelijke afbakening van het onderzoeksterrein, heeft de auteur er bewust voor gekozen om van de sociale gesprekspartners enkel de hoofdrolspelers voor het voetlicht te plaatsen: Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV), Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV) en Verbond van Belgische Ondernemingen (VBO). En dit omdat de rol van het Verbond der Belgische Niet-Industriële Ondernemingen (VBNIO), de Boerenbond en de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België (ACLVB) zich meestal beperkte tot het onderschrijven van een akkoord. De vraag rijst hier in hoeverre 'onderschrijven' ook geen uiting is van bepaalde interne strategieën die binnen het geheel van het sociaal overleg ook een cruciale rol kunnen spelen. Onvoldoende verantwoord is dan weer de louter nationale focus, terwijl het regionale niveau wordt doodgezwegen. De vraag hoe groot de beleidsimpact van dit regionaal overleg was, is natuurlijk stof voor apart onderzoek, maar de auteur heeft hier een keuze gemaakt die hij niet in zijn selectieverantwoording expliciteert. Een keuze die bij de lezer de indruk wekt dat er op regionaal niveau geen sprake was van enige overlegdynamiek. Hoe dan ook, selectie is nu eenmaal eigen aan onderzoek en het 'verlies' van andere uitgangspunten is inherent hieraan. Het hoe en waarom van een selectie zal dan ook altijd onderwerp van discussie zijn. Binnen de bestaande contouren van het onderzoeksveld is Vercauteren erin geslaagd om de Staat als actor in het sociaal overleg op een originele manier op de kaart te zetten en kan hij zodoende een verdiende plaats opeisen binnen de contemporaine sociaaleconomische historiografie.

(1) De officiële titel van het VNC-onderzoeksproject is: *De groei van de overlegeconomie. Vergelijkend onderzoek naar de ontwikkeling van nationale overlegorganen van ondernemers en overheid in Nederland en Vlaanderen-België tussen 1920 en 1970*.

(2) D. LUYTEN, Tussen Staat en Zuil. Vijfendertig jaar Belgisch onderzoek over sociaal beleid. In: G. VANTHEMSCHE, M. DE METSENAERE, J.C. BURGELMAN, *De Tuin van Heden. Dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving*, Brussel : VUBPRESS, 2007, p. 347-381.

(3) BINT-project: 1. J. PEET, *Economisch succes en overlegcultuur. Bedrijfsleven en overheid in Nederland in de 20ste eeuw* (<http://www.bintproject.nl>), 2. J. PEET, *Sociaal-economisch beleid en sociaal-economische orde. De ontwikkeling in Nederland in de 20ste eeuw* (<http://www.bintproject.nl>), 3. Dutch-German Workshop, "Comparing Dutch and German business systems in the 20th century" (10-12 mei 2007).

RIK COOLSAET

De geschiedenis van de wereld van morgen

RIK COOLSAET,
*De geschiedenis van
de wereld van morgen*,
Leuven: Van
Halewyck, 2008,
320 p.

Dat geschiedenis meer is dan het studieobject van een esoterische wetenschapstak en zelfs terdege maatschappelijk relevant is, bewijst het nieuwste boek van Rik Coolsaet, professor internationale politiek. In het spoor van een hele rits auteurs die na de Koude Oorlog de contouren van de nieuwe wereldorde trachtten te schetsen, gaat ook Coolsaet op zoek naar de leidende motieven in de wereld van morgen. Hij besteedt daarbij expliciet aandacht aan twee zaken die door zoveel van zijn collega's worden verwaarloosd, namelijk de binnenlandse politiek en, bovenal, het verleden. In deze boekvoorstelling staan we stil bij de uitgangspunten en krachtlijnen van zijn betoog, dat een mooie illustratie vormt van de vruchten die een interdisciplinaire kruisbestuiving tussen geschiedenis en politieke wetenschappen kan afwerpen. We putten hiervoor ook uit het debat dat naar aanleiding van de publicatie van dit boek werd georganiseerd in de Theaterzaal van de Gentse Vooruit op woensdag 27 februari 2008.

“Er is geen waterdicht schot tussen binnen- en buitenlandse politiek”, is een van de mantra's die de studenten van Rik Coolsaet ongetwijfeld vertrouwd in de oren zal klinken. Misschien herinneren zij zich ook nog dit thema (ietwat vrij geformuleerd om binnen het metaforische taalregister te blijven): *“Het verleden schept de bedding waarin het heden en de toekomst kunnen gedijen.”* Beide stellingen vormen de rode draad doorheen het nieuwe, vlot geschreven boek, dat bestemd is voor een breed publiek. Het zijn de basisinstrumenten waarmee Coolsaet al jaren de ingewikkelde wereld waarin we leven, ‘leesbaar’ tracht te maken. Tevens zijn het de analytische bouwstenen van een distinctieve aanpak in de politieke wetenschappen,

de zogenaamde 'Gentse School'. Deze School bouwt voort op een lange intellectuele traditie aan de Universiteit Gent die erin bestaat om via een diachrone analyse op zoek te gaan naar synchronie en wetmatigheden, of beter naar wat historicus Jan Dhondt (1915-1972) *l'histoire récurrente* noemde.¹ Historische fenomenen herhalen zich immers niet als wetten, maar duiken onder impuls van andere contextfactoren op als analogieën.² Coolsaet verwoordt het zelf als volgt: "*De geschiedenis bereidt haar gerechten nooit tweemaal op dezelfde manier. Maar de ingrediënten zijn wel dezelfde.*" De Gentse School ziet echter niet alleen 'recurrenties' in het menselijke, en bij uitbreiding staatsgedrag, maar ook in de onderliggende gemoedsgesteldheid of *Zeitgeist*. Kondratieff parafraserend had em. prof. Helmut Gaus het vaak over 'lange mentale golven'. In *De geschiedenis van de wereld van morgen* maakt Rik Coolsaet gretig gebruik van het groeiend aantal internationale opiniepeilingen om de hedendaagse mentaliteitsgeschiedenis in kaart te brengen.

Coolsaet identificeert vier grote recurrenties of langetermijntrends die sinds het midden van de jaren 1970 de geschiedenis in een stroomversnelling brachten: mondialisering, het verval van de Amerikaanse hegemonie, de technologische ('postindustriële') revolutie en de vaandelvlucht van de politiek of wat Susan Strange de 'aftocht van de staat' noemde.³ Geen enkele van deze trends is echt nieuw te noemen. Onder de een of andere vorm waren ze allemaal al eens eerder opgedoken, om dan even later weer te gaan luwen, als in een slingerbeweging. Daarom spreekt men ook weleens van 'cyclische trends'. Doorgaans vallen deze cycli echter niet samen in de tijd en wordt de onzekerheid die voortvloeit uit één cyclus, gecompenseerd door de blijvende zekerheden en ijkpunten in de andere cycli. Dat was in de jaren 1990 niet het geval. Het plotseling verdwijnen van vertrouwde bakens heeft ervoor gezorgd dat vele mensen zich als een schipbreukeling voelen, "*onzeker dobberend op de stroom van de tijd*". Het afbrokkelen van de verzorgingsstaat, de golf van liberalisering, ingezet door Thatcher en Reagan, de ICT-revolutie, de tertiarisering van onze economie, outsourcing en delokalisering, al deze factoren brachten een omwenteling teweeg in het leven van veel mensen, zowel op de werkvloer als in hun vrije tijd. Deze analyse van Coolsaet vertoont parallellen met wat de Duitse socioloog Ulrich Beck omschreef als de 'mondiale risicomaatschappij'.⁴ Net als in vroegere periodes van grote onzekerheid, angst en onbehagen, zoeken mensen ook vandaag hun toevlucht tot oude, vertrouwde reddingsboeien zoals identiteit. Dit verklaart de herontdekking in de laatste dertig jaar van door sommigen 'atavistisch' gewaande fenomenen zoals natie, religie en spiritualiteit. Het Vlaams Blok/Belang heeft dus gemeen met het radicale salafisme in de islam, dat beide bewegingen drijven op de wijdverspreide zucht van onzekere samenlevingen naar een identitaire refuge.

Langzamerhand echter begint het "*schuim van de golfslagen van de geschiedenis*" op te lossen. De wereld valt weer in zijn normale plooi. Zekerheden zijn terug van weggeweest. In de studie van de wereldpolitiek lijken de begrippen 'staat', 'macht' en 'geopolitiek' weer hun centrale plaats van weleer in te nemen. Voor wie de geschiedenis leest als de opkomst en het verval van grootmachten, hoeft dat niet te

verbazen. Kantelende machtsverhoudingen en de ermee gepaard gaande internationale spanningen zijn immers een constante in het mondiale systeem. Een tweede 'oerwet' stelt dat een multipolair machtsevenwicht, zoals er nu ook één aan het groeien is, altijd zorgt voor een geïnstitutionaliseerd wantrouwen en wisselende coalities tussen de hoofdrolspelers, in dit geval de Verenigde Staten, China, Rusland en de Europese Unie. Toch keert de wereld niet zomaar terug naar een 'grotmogendhedenpolitiek' zoals op het Europese vasteland in de 19e eeuw. Alvast één kwalitatief verschil zit er in het bestaan van de Europese Unie, die meer is dan een louter internationale organisatie, en in sommige opzichten zelfs neigt in de richting van een 'postsoevereine' gemeenschap van staten. Dit rare beestje kan volgens Coolsaet het verschil maken. Doordat de Unie niet alle macht kan concentreren in één machtscentrum zoals een klassieke grootmacht dat doet, zal zij zich nooit kunnen gedragen als een agressieve grootmacht. Zij zal integendeel actief trachten multilaterale spelregels te laten gelden.

Ook de migratiegolf van het laatste kwart van de 20e eeuw is, net als het hit-sige en soms polariserende debat dat erover wordt gevoerd, in geen enkel opzicht historisch uniek te noemen. Migratie is van alle tijden en van alle plaatsen, en volgt een min of meer vast stramien. Ook de huidige golf lijkt het eeuwenoude patroon te volgen, zelfs al wijzen cijfers uit dat er wereldwijd nu in feite veel minder migratie is dan honderd jaar geleden. Vast staat dat geen enkele grote migratiegolf ooit zonder spanningen verliep. Elke groep nieuwkomers, vaak binnengehaald als goedkope arbeidskrachten, wordt onthaald op wantrouwen en worstelt enkele generaties lang met een identiteitscomplex. Bepaalde politieke krachten oogsten electoraal succes door de nieuwkomers als zondebokken af te schilderen, maar hun succes is slechts tijdelijk. Gewoonlijk – en, wederom, dit is een vuistregel, geen wet – zijn er drie generaties nodig om een migratiegolf te absorberen. Het hoofddoekende debat kan binnen dit perspectief dus als een achterhoedegevecht worden beschouwd.

Een andere trend is dat de groeiende ongelijkheid in zowat alle landen en op alle continenten sinds enkele jaren voorzichtig weer onder de aandacht komt van de politieke klasse. Meer dan anderhalve eeuw na het verschijnen van het *Communistisch Manifest* van Marx en Engels, leven we vandaag opnieuw in een 'klassenmaatschappij'. Zich baserend op een uitspraak van Jacques Delors, heeft Coolsaet het over de '20:70:10-samenleving', bestaande uit een grote middenklasse (70%), een kleine onderklasse (20%) en een nog kleinere topklaag (10%). Coolsaet hanteert het begrip 'klasse' hierbij niet op een historiografische manier, dat wil zeggen door de historische uniciteit en contextgebondenheid van het begrip te benadrukken. Eerder ontstript hij het woord van zijn historische connotaties, plaatst het dan in zijn algemene categorie, om het vervolgens toe te passen op de hedendaagse situatie. Dat de grote middenklasse, door John K. Galbraith ooit omschreven als de "*contented majority*", de belangrijkste electorale visvijver voor politieke partijen vormt, verklaart meteen waarom de belangen van de onderklasse lange tijd relatief werden verwaarloosd.⁶ Nu armoede en ongelijkheid in toenemende mate als on-

rechtvaardig en onbillijk worden ervaren, ligt de weg open voor een onderstroom van nieuwe politieke spanningen rond deze thema's.

Wat ook stilaan terugkeert, zo blijkt onder meer uit een rapport dat peilde naar de gemoedstoestand van de Nederlanders, is het geloof in de maakbaarheid van de samenleving. In de jaren 1980 raakte het TINA-denken ('There Is No Alternative') in zwang, het idee dat de mogelijkheden van politieke sturing en publieke interventie beperkt zouden zijn. Vandaag erkent men terug dat het beleid wel het verschil kan maken. Tijdens het debat in de Vooruit wees trendwatcher Fons Van Dyck erop dat het geleden was van de Nederlandse socialistische regering van Joop den Uyl in de jaren 1970 dat hij nog had gehoord van de maakbaarheidsgedachte.

Wat betekenen deze trends nu voor de toekomst? Coolsaet gelooft sterk dat de spanning tussen de haves en de havenots opnieuw de aandrijfriem zal worden van politieke actie, zowel in de binnenlandse als in de wereldpolitiek. Als de economische vooruitgang zich op beide niveaus blijft doorzetten, riskeert het bestaande ongenoegen bij de onderklasse in de samenleving en de groeilanden in het Zuiden te worden vertaald in wrevel en zelfs protest.

Dit kan leiden tot meer spanningen en botsingen, of het kan culmineren in een nieuw collectief verhaal waarin er weer plaats is voor de ouderwetse notie van het algemeen belang. Coolsaet deelt dus niet noodzakelijk de visie van Inglehart die inhoudt dat politieke participatie in postmoderne samenlevingen in mindere mate verloopt via geïnstitutionaliseerde kanalen en meer gericht is op het vertolken van individuele, 'postmaterialistische' waarden.⁷ Enkel als de overheid er niet in slaagt een nieuw sociaal contract aan te bieden, drijft het de burgers richting hyperegoïsme en populisme. Nochtans is een terugkeer naar de klassieke, naoorlogse verzorgingsstaat niet mogelijk, laat staan wenselijk, onder meer door de voortschrijdende ontzuiling. Op internationaal niveau vindt de zoektocht naar een nieuw sociaal contract zijn vertaling in het modieuze concept van *global governance*, een proces waarbij alle relevante actoren de verantwoordelijkheid opnemen om gezamenlijk de sociale, economische, politieke en ecologische problemen van vandaag aan te pakken. Eens te meer onderstreept dit dat er geen waterdicht schot is tussen binnenlandse en internationale politiek. "Op beide niveaus staan we immers voor dezelfde uitdaging", zo concludeert Coolsaet, "een samenleving bouwen die insluit of een samenleving erven die uitsluit."

(1) J. DHONDT, L'histoire récurrente. In: R. VAN EENOO, W. BLOCKMANS, H. GAUS, e.a., *Machten en mensen: de belangrijkste studies van Jan Dhondt over de geschiedenis van de 19e en 20e eeuw*, Gent: Jan Dhondt Stichting, 1976, p. 172-206.

(2) R. COOLSAET & H. REYNAERT (red.), *Kameraden en andere liberalen! In: Liber amicorum Helmut Gaus*, Gent: Academia Press, 2007, p. 20.

(3) S. STRANGE, *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 244 p.

(4) U. BECK, *Risk Society: Towards New Modernity*, London: Sage, 1992, 270 p.

(5) J.K. GALBRAITH, *The Culture of Contentment*, Boston: Houghton Mifflin, 1992, 195 p.

(6) R. INGLEHART, *Modernization and Postmodernization*, Princeton: Princeton University Press, 1997, 468 p.

RÉSUMÉS

Film de propagande pour le quotidien Vooruit: analyse visuelle critique d'une singularité cinématographique de Paul-Gustave Van Hecke

Stephanie Vandenberghe,

licenciée en langues germaniques (UGent) et sciences culturelles (VUB)

De quelle manière la carrière artistique de Paul-Gustave Van Hecke et son statut d'apôtre de l'art avant-gardiste ont-ils imprimé leur marque sur la mise en scène du film de propagande tourné pour le compte du quotidien *Vooruit*? Telle est la question traitée dans cet article. À l'appui d'une étude comparative des productions de Van Hecke comme critique d'art, critique de film et éditeur de la revue d'avant-garde *Variétés* ainsi que sur base de l'incidence de celles-ci sur le film, ses sources d'inspiration majeures sont passées en revue. La façon dont sa prédilection pour l'art contemporain, sa connaissance du film d'avant-garde français et allemand des années 1920 et surtout son intérêt pour les techniques de montage novatrices des formalistes russes, ont puissamment influencé les images de son court métrage, est également mise en lumière.

Edward Anseele et l'activisme

Willem Dedobbeleer,

collaborateur scientifique aux Archives Libérales

Cet article traite du socialiste belge Edward Anseele lors des circonstances exceptionnelles pendant la Première Guerre Mondiale. Parce qu'il vota toujours les lois flamandes au parlement et put donc, à ce titre, passer pour un sympathisant du combat flamand, l'attention se porta sur la personne d'Anseele également lorsque, pendant la guerre, les activistes voulurent faire appliquer leurs exigences flamandes grâce à l'occupant allemand. Mais toujours, ce sera l'option belge qui recueillera les faveurs d'Anseele, notamment parce que l'aide de l'occupant créait une ingérence dans l'ordre national et semait la zizanie dans les rangs. En définitive, les oppositions allaient conduire à la démission d'Anseele en tant qu'échevin de la ville de Gand. Quant à sa façon de réagir aux circonstances, elle constitue un énième exemple de son pragmatisme légendaire.

Le transfert perpétuel ? Notes historiques dans le cadre d'un débat actuel

Olivier Boehme,

docteur en histoire

En mars 2008, a été publié le doctorat d'Olivier Boehme *Greep naar de markt. De sociaal-economische agenda van de Vlaamse Beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum* [Coup de force sur le marché. L'agenda socio-économique du Mouvement Flamand et son fractionnement idéologique dans l'entre-deux-guerres] (Louvain : Lannoo Campus, 2008). Il y explique comment le Mouvement Flamand, dès le 19e siècle mais surtout depuis l'entre-deux-guerres, a développé un programme ainsi qu'une pensée propres à l'égard de la dimension socio-économique de la Question Flamande. Cet article est l'occasion pour Olivier Boehme d'élargir le cadre temporel et de montrer de quelle façon, au cours des cent dernières années, la ligne de séparation communautaire vient se confondre avec une frontière économique et sociale dans l'esprit de nombreux hommes politiques wallons et flamands. Il en profite également pour poser la question de l'opportunité d'élaborer une conception historique de ce phénomène.

ABSTRACTS

The Vooruit newspaper propaganda film: a critical visual analysis of a film history curiosity made by Paul-Gustave van Hecke.

Stephanie Vandenberghe,

MA in Germanic Languages (Ghent University) and Cultural Studies (VUB).

How did Paul-Gustave Van Hecke's artistic career and his position as a champion of avant-garde art make their mark on his directing of the propaganda film for the *Vooruit* newspaper? The answer to this question is revealed in this article. It charts his main sources of inspiration on the basis of a comparative study of what he expressed as an art and film critic and as publisher of the avant-garde *Variétés* magazine and the effect this had on his film. It also looks into the way his penchant for contemporary art, his knowledge of the French and German avant-garde cinema of the 1920s and above all his interest in the innovative editing techniques of the Russian formalists substantially influenced the visual content of his short film.

Edward Anseele and activism

Willem Dedobbeleer,

member of the academic staff of the Liberal Archives

This article is about the leading Belgian socialist Edward Anseele under the exceptional conditions of the First World War. Since he had always voted for the Flemish laws in parliament and could thus be considered sympathetic to the Flemish struggle, people also looked to him when the activists tried to force through their Flemish demands with the help of the German occupiers during the war. Anseele invariably preferred the Belgian option, however, because among other things changes were made in the established national order with the help of the occupier and this caused divisions among his supporters. These contradictions ultimately led to his resignation as an alderman in Ghent. His handling of the situation is one of many examples of his well-known pragmatism.

The eternal transfer? Historical notes for a current debate

Olivier Boehme,

Doctor of History

March 2008 saw the publication of the bound edition of Olivier Boehme's doctorate *Greep naar de markt. De sociaal-economische agenda van de Vlaamse Beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum* [A grab for the market. The socio-economic agenda of the Flemish movement and its ideological fragmentation between the wars] (Lannoo Campus, Leuven, 2008). He tells us that as early as the 19th century, and most definitely from the period between the wars, the Flemish Movement developed its own ideas and programme regarding the socio-economic aspect of the Flemish question. In this article he opens up this time-frame even more and shows how, over the last hundred years, the line dividing the language communities has in the minds of many Flemish and Walloon politicians come to be synonymous with a social and economic boundary. He raises the question of the pros and cons of a historical understanding of this phenomenon.

AUTEURS

Olivier Boehme (° 1974) is doctor in de geschiedenis en onderzoekscoördinator aan de Hogeschool Antwerpen. Hij publiceerde onder meer over de revolutie van rechts in Vlaanderen tijdens het interbellum en over de geschiedenis van de Nationale Bank van België. Onlangs verscheen de handelseditie van zijn proefschrift: *Greep naar de Markt. De sociaal-economische agenda van de Vlaamse Beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum* (Leuven: LannooCampus, 2008). o.boehme@telenet.be

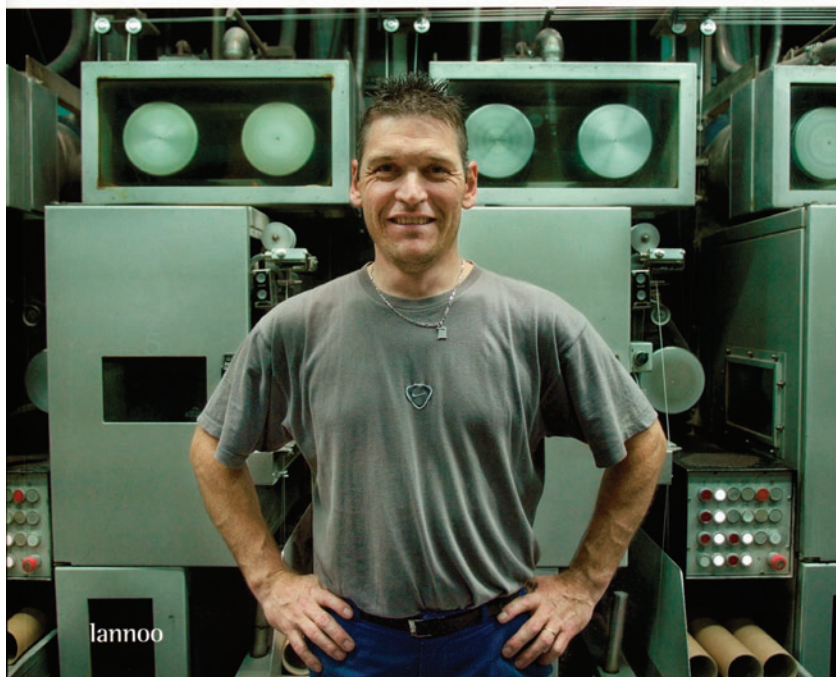
Willem Dedobbeleer (° 1985) behaalde in september 2007 zijn masterdiploma geschiedenis aan de Universiteit van Gent met een proefschrift over Anseele tijdens de Eerste Wereldoorlog. Momenteel is hij als wetenschappelijk medewerker van het Liberaal Archief ingeschakeld in de realisatie van de tentoonstelling *Blauw Vertier*, in het kader van het Museum voor de Vlaamse Sociale Strijd. willem.dedobbeleer@liberaalarchief.be

Stephanie Vandenberghe (° 1983) is licentiate Germaanse talen (UGent) en licentiate cultuurwetenschappen (VUB). Ze maakte haar thesis in de Germaanse talen over de cineast Ingmar Bergman en in de cultuurwetenschappen over: *De invloed van Ingmar Bergman op Liv Ullmans 'Trolösa': literatuurstudie en filmanalyse*. stephanie.vandenberghe@gmail.com

BEELD ERIC DE MILDT / TEKST HILDE PAUWELS

FABRIEKS- WERK

FOTO'S
EN VERHALEN
VAN ARBEIDERS

FABRIEKSWERK

FOTO'S EN VERHALEN VAN ARBEIDERS

Bijna dagelijks horen we over automatisering, flexibiliteit, het generatiepact, concurrentie van de lagelonenlanden enz. Maar hoe staan arbeiders zelf tegenover hun job? Wat zijn hun ervaringen? Wat veranderde er de afgelopen jaren? En wat denken zij over hun werksituatie, hun collega's, hun werkgever, de toekomst? Hoe gaat het er achter de fabrieksmuren aan toe? Fotograaf Eric De Mildt en journaliste Hilde Pauwels wilden het zelf zien en horen. Ze brachten het in beeld en lieten arbeiders aan het woord.

Eric De Mildt & Hilde Pauwels
Fabriekswerk. Foto's en verhalen van arbeiders
Tielt: Lannoo, 2008, 192 p., ill., 26 x 21 cm, soft cover

Prijs: €15 (winkelprijs € 24, 9)

Bestellen:

Amsab-ISG
Bagattenstraat 174
9000 Gent
[E] orders@amsab.be
[T] 09 224 00 79
Betaling na ontvangst factuur
Prijs exclusief verzendkosten

Schrijf je in op de **MO***papers

Digitale achtergrond dossiers over de
mondialiserende wereld. Feiten en
argumenten. Cijfers en analyses.
Gratis en voor niets via
www.MO.be/mopapers

Op de hoogte blijven?
Schrijf je in via mopaper@mo.be of bel 02 536 19 77.

MO*PAPER

0834610

van de **Wolga** tot de **Oder**

Tentoonstelling in Amsab-ISG

voor meer info: www.amsab.be/ustinov

foto's van
Alexander Ustinov

9 mei tot 25 juli 2008

**Geef uw geld
een persoonlijk adviseur.**

delta lloyd
BANK
van mens tot mens

Een weekendje naar
papa? Wees gerust, ook
dan zijn de fratsen van
uw schatjes verzekerd.

**Een goede woningverzekering
leeft met u mee.**

Uw P&V adviseur weet dat het leven alle kanten op kan gaan. Zo kan hij bijvoorbeeld uw **P&V Ideal Home woningverzekering** uitbreiden zodat de fratsen van uw schatjes stevig verzekerd zijn. Op deze manier denkt hij graag met u mee en zorgt hij voor oplossingen op maat van uw familie.

Voor een afspraak met de P&V adviseur in uw buurt,
bel 078/15 90 91 of surf naar www.pv.be.

P&V. Het bewijs dat verzekeren ook anders kan.

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Prijs abonnementen en losse nummers

Particulieren: € 20

Bibliotheken en archieven: € 20

Organisaties: € 39

Buitenland: € 40

Los nummer: € 5 (excl. verzendkosten)

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Administratie

Abonnementen: viviane.taeckens@amsab.be

Verzendingen: gwendolina.vanhoecke@amsab.be

[T] 09 224 00 79 - [F] 09 233 67 11

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab-ISG.

De leden ontvangen *Brood & Rozen* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Brood & Rozen is te koop bij:

ANTWERPEN: De Groene Waterman, Wolstraat 7

BRUSSEL: Marxistisch Antiquariaat Aurora, Jean Volderslaan 34

GENT: Amsab-ISG, Bagattenstraat 174

GENT: Boekhandel Marnix, Nederkouter 209

GENT: Nieuwscentrum Walry, Zwijnaardsesteenweg 6

MECHELEN: Boekhandel Forum, D. Boucherystraat 10